

I. ГЕОГРАФІЯ РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМУ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПИТАННЯ

УДК 911.3

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2021.63.3-15>

Любіцева Ольга Олександрівна,
доктор географічних наук, професорка

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна, e-mail: loa13@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-8508-9395

Смирнов Ігор Георгійович,
доктор географічних наук, професор

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна, e-mail: smyrnov_ig@ukr.net,
ORCID ID: 0000-0002-6395-7251

**ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ ТА ГОСТИННОСТІ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID 19:
СВІТОВІ ТА УКРАЇНСЬКІ ТRENДИ**

Метою статті є розкриття змін та проблем, що виникли у сфері туризму та гостинності у світі та в Україні в результаті впливу пандемії Covid 19 та шляхів вирішення цих проблем.

Методика дослідження. Авторський аналіз матеріалів української преси, що відображали поточний стан проблеми та нові явища у сфері туризму та гостинності світу та України. Стаття базується на результатах досліджень та міркувань авторів щодо відбиття впливу пандемії на галузі туризму і гостинності, враховуючи світовий та український досвід [1], а також на авторському аналізі публікацій поточної української преси, присвячених актуальним змінам, що відбувалися протягом 2020-2021 рр. у сфері туризму та гостинності у світі та Україні в ході реалізації заходів по боротьбі з деструктивною дією пандемії [2-10].

Результати дослідження. Виявлено проблеми, зміни, нові явища у сфері туризму та гостинності світу та України за час пандемії та карантинних обмежень у подорожах у сфері внутрішнього та міжнародного туризму. Пандемія Covid-19, яка знезацька «звалилася» на світовий туризм у 2020 – 2021 рр., не тільки загальмувала його розвиток, у т.ч. в Україні, але й спричинила значні зміни в усій сфері туризму та гостинності. Розкрито сутність цих змін, що включили не тільки «мінуси», але й певні «плюси», присвячено дану статтю.

Практична значимість. Полягає у виявленні проблем розвитку туризму і гостинності під час пандемії Covid-19 у 2020-2021 рр. в Україні та світі та шляхів виходу з кризи індустрії подорожей, враховуючи досвід інших країн та особливості вирішення вищенаведених проблем в туризмі, готельному та ресторанному господарстві України. Так, наведення та розкриття сутності нових явищ у світовому туризмі та гостинності (тревел-шейминг, воркейшн, ворк фром хотел, стейкейшн, цифрові кочівники, тревел-бульбашки) призвело до їхнього використання у практиці туризму України, наприклад, у готелях Львова.

Ключові слова: туризм, готельно-ресторанний бізнес, пандемія Covid-19, локдаун, UNWTO, Україна, Київ, тревел-шейминг, воркейшн, ворк фром хотел, стейкейшн, цифрові кочівники, тревел-бульбашки.

УДК 911.3

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2021.63.3-15>

Любіцева Ольга Александровна,
доктор географических наук, профессор
Смирнов Игорь Георгиевич,
доктор географических наук, профессор

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев,
Украина, e-mail: loa_13@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-8508-9395

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев,
Украина, e-mail: smyrnov_ig@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-6395-7251

**ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА И ГОСТЕПРИИМСТВА В УСЛОВИЯХ ПАНДЕМИИ COVID
19: МИРОВЫЕ И УКРАИНСКИЕ ТRENДЫ**

Целью статьи является раскрытие изменений и проблем, возникших в сфере туризма и гостеприимства в мире и в Украине в результате воздействия пандемии Covid 19 и путей решения этих проблем.

Методика исследования. Авторский анализ материалов украинской прессы, которые отражали текущее состояние, проблемы и новые явления в сфере туризма и гостеприимства в мире и в Украине. Статья базируется на результатах исследований и суждений авторов по отражению влияния пандемии на отрасли туризма и гостеприимства, учитывая мировой и украинский опыт [1], а также на авторском анализе сообщений украинской прессы, посвященных актуальным изменениям, происходившим в течение 2020-2021 гг. в сфере туризма и гостеприимства в мире и Украине в ходе реализации мер по борьбе с деструктивным действием пандемии на индустрию путешествий [2-10].

Результаты исследования. Выявлены проблемы, изменения, новые явления в сфере туризма и гостеприимства мира и Украины за время пандемии и карантина в индустрии путешествий, в сфере внутреннего и международного туризма. Пандемия Covid-19, которая неожиданно «упала» на мировой туризм в 2020 - 2021, не только затормозила его развитие, в т.ч. в Украине, но и вызвала значительные изменения во всей сфере туризма и гостеприимства. Раскрыто сущность этих изменений, включая не только «минусы», но и определенные «плюсы».

Практическая значимость. Заключается в выявлении проблем и новинок в развитии туризма и гостеприимства во время пандемии Covid-19 в 2020-2021 гг. в Украине и мире и путей выхода из кризиса индустрии путешествий, учитывая опыт других стран и особенности решения вышеуказанных проблем в туризме, гостиничном и ресторанном хозяйстве Украины. Так, идентификация и раскрытие сущности новых явлений в мировом туризме и гостеприимстве (тревел-шейминг, воркейшн, ворк фром хотел, стейкейшн, цифровые кочевники, тревел-пузыри) привели к их внедрению в практику туризма и гостеприимство Украины, например, в гостиницах Львова.

Ключевые слова: туризм, гостинично-ресторанный бизнес, пандемия Covid-19, локдаун, UNWTO, Украина, Киев, тревел-шейминг, воркейшн, ворк фром хотел, стейкейшн, цифровые кочевники, тревел-пузыри.

UDC 911.3

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2021.63.3-15>

Lyubitseva Olha Olexandrivna

Doctor of Geographical Sciences, Professor

Smyrnov Igor Georgiyovych,

Doctor of Geography Sciences, Professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine,
e-mail: loa_13@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-8508-9395

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine,
e-mail: smyrnov_ig@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-6395-7251

PROBLEMS OF TOURISM AND HOSPITALITY DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS OF THE COVID 19 PANDEMIC: WORLD AND UKRAINIAN TRENDS

The aim of the article is to reveal the changes and problems that have arisen in the field of tourism and hospitality in the world and in Ukraine as a result of the impact of the Covid-19 pandemic and ways to solve these problems.

Research methodology. That's author's analysis of materials of the current World and Ukrainian press, which reflected the actual state of the problem and new phenomena in the field of tourism and hospitality of the world and Ukraine. The article is based on the results of research and reflections of the authors on the impact of the pandemic on tourism and hospitality fields, taking into account world and Ukrainian experience [1], as well as on the author's analysis of current Ukrainian press publications on current changes in 2020-2021 in the field of tourism and hospitality in the world and in Ukraine during the implementation of measures to combat the destructive effects of the pandemic on travel industry [2-10].

Results of the research. Problems, changes, new phenomena in the field of tourism and hospitality of the world and Ukraine during the pandemic and quarantine restrictions in travel in the field of domestic and international tourism were identified. The Covid-19 pandemic, which suddenly "fell" on world tourism in 2020-2021, not only slowed down its development, including in Ukraine, but also caused significant changes in the entire field of tourism and hospitality. The essence of these changes is revealed, which included not only "minuses", but also certain "pluses".

Practical significance. Is to identify problems of tourism and hospitality during the Covid-19 pandemic in 2020-2021 in Ukraine and the world and ways out of the crisis of the travel industry, taking into account the experience of other countries and features of solving the above problems in tourism, hotel and restaurant industry in Ukraine. Thus, the introduction and disclosure of the essence of new phenomena in world tourism and hospitality (travel shaming, workcation, work from hotel, staycation, digital nomads, travel bubbles) led to their use in the practice of tourism in Ukraine, for example, in hotels of Lviv.

Keywords: tourism, hotel and restaurant business, Covid-19 pandemic, lockdown, UNWTO, Ukraine, Kyiv, travel shaming, workcation, work from hotel, staycation, digital nomads, travel bubbles.

Постановка проблеми. Пандемія Covid-19 в першу чергу позначилась на глобалізованих галузях економіки і на тих сферах життєдіяльності, які, як туризм, мають глобалізаційний вимір і торкаються основоположних принципів життя сучасної людини, зокрема, свободи пересування. Саме обмеження прав і свобод сучасного туриста було сприйнято так емоційно, з неоднозначними реакціями на обмеження і заборони на початку пандемії. Потрібен був час на усвідомлення людством глобальності цього виклику і необхідності адекватного «відгуку» на нього.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематиці впливу covid-19 на туризм присвячено зараз дуже багато поточних публікацій як в наукових виданнях, так і у ЗМІ. ЗМІ переважно висвітлюють поточну проблематику, пов'язану зі сприйняттям людьми обмежень на пересування і дії владних структур щодо упорядкування і контролю над епідситуацією, а також практику виходу окремих підприємств індустрії туризму з кризової ситуації, тобто поширюють приклади креативних рішень. Автори наукових публікацій, як і аналітики UNWTO [12, 13], намагаються узагальнити досвід практики або імплементувати досвід суміжних сфер діяльності чи подібних умов в минулому задля того, щоб знайти оптимальні шляхи пом'якшення впливу пандемії на сферу туризму.

Мета статті полягає у висвітленні позитивних креативних практик підприємств індустрії туризму України на тлі загальних процесів впливу covid-19 на туризм в цілому і його окремі складові.

Виклад основного матеріалу. Туризм, як сервісний вид діяльності, є залежним від об'єктивних та суб'єктивних чинників, що робить індустрію туризму як міжгалузевий комплекс, сформований галузями, що мають за мету задоволення потреб подорожуючої людини, ризикованим бізнесом. Ризики ведення цього бізнесу були закладені в основи організації туризму ще Т.Куком в середині XIX ст. і з того часу не зменшуються. Об'єктивним підґрунтям стрімкого розвитку туризму були здобутки науково-технічного прогресу, бо кожен якісний «стрибок» технологій відкриває нові можливості для індустрії туризму і стає основою для змін і поштовхом для розвитку. Зміна способу життя і характеру праці, пов'язана з урбанізацією, також стала стимулом розвитку туризму, вивільнивши час на особистий розвиток. Ці два взаємопов'язані процеси стимулювали розвиток туризму як способу саморозвитку, як форми пізнання світу і власних можливостей. Масовий туризм, що розвивається по експоненті з післявоєнних часів, сформував відповідний стиль життя більшості населення не тільки економічно розвинених країн, а й країн з середнім рівнем розвитку, проникає в стиль життя середнього класу слаборозвинених країн, що засвідчує статистика міжнародних туристичних потоків UNWTO. Участь в туристичному процесі стала проявом особистої свободи, а не демонстрацією економічних можливостей особистості, і держави у своїй міжнародній діяльності враховують цей аспект. Саме можливість саморозвитку особистості в процесі тимчасової/сезонної міграції обумовила динаміку, глобальність і геоторіальність туристичного процесу, характерного для етапу постіндустріального розвитку, а новітні технології спростили доступ до туристичних послуг, прискорили діяльність суб'єктів туристичного ринку і надали можливість урізноманітнити туристичний продукт.

Як вважає завідувачка кафедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка, докторка географічних наук, професорка Ольга Любіцева [1], визначення туризму як динамічного, глобального, зі стабільним приростом туристичного потоку (на 4% у 2019 році) і зростання прибутків (на 5%, 2019), як однієї з найефективніших галузей третинного сектору експортної орієнтації у 2020 р. «стало історією». UNWTO констатувало катастрофічне падіння світових і регіональних показників туристичної діяльності за цей рік у понад 70%, що призводить до падіння зайнятості в цій сфері, закриття підприємств індустрії туризму. За оцінками експертів, на відновлення туризму до рівня 2019 р. знадобиться від 2 до 4 років.

Пандемія covid-19, яка охопила не готовий до таких викликів світ, позначилась в першу чергу на туризмі як поліаспектному виді діяльності, і водночас виявила дійсні масштаби економічного і соціального впливу туризму, його мультиплікативний ефект. Населення України не таке туристично мобільне як населення США чи Німеччини (наприклад, за показником частки населення, яке здійснює міжнародні подорожі), але неможливість провести вільний час у вже звичному режимі подорожування, накладені пандемією обмеження в спілкуванні сприймаються переважно негативно. Відсутність можливості здійснити зарубіжну подорож спрямовує «погляд» потенційного туриста на вітчизняні можливості. До вітчизняних туристичних дестинацій можна дістатися особистим автотранспортом, можна скористатися пропозицією національних туроператорів, які активно почали переорієнтовуватися на можливості внутрішнього туризму і формувати власний туристичний продукт. Однак тут виявилось, що далеко не всі відомі туристичні принади доступні для вітчизняних туристів. Розрекламовані туристичні ресурси виявились не готовими приймати значні обсяги відвідувачів, оскільки практично не облаштовані як туристичні дестинації. Таким чином, бажання відпочити подалі від місць скупчення людей (за межами великих міст) наштовхується на неможливість дістатися до місця, яке зацікавило, через погані дороги, а задоволення від відвідування, наприклад, унікальних ресурсів, - на відсутність можливості поїсти відповідно своїм уподобанням, змістовно провести час, відпочити у затишному закладі розміщення і т.д. Фахівці туристичної сфери багато років говорять і пишуть про необхідність відновлення внутрішнього туризму і багато що робиться для цього – для розвитку спортивного та інших видів активного відпочинку, сільського, подієвого туризму, але covid-19 показав неготовність внутрішнього туризму задовольнити потреби туристів. Які позитиви дала пандемія: 1) показала роль і значення туризму в глобальних масштабах і в масштабах кожної конкретної розвиненої країни, населення якої є міжнародними туристами; 2) розкрила економічні масштаби міжнародного туризму і його вплив на національні і регіональні економіки; 3) показала масштаби соціального впливу туризму на різні аспекти життя населення (від можливості займатися бізнесом до свободи вибору форми і змісту відпочинку). Тобто пандемія розкрила глобальність туризму як феноменального явища сучасної цивілізації, підтвердила його роль в економіці і соціальному розвитку. Що розкрила пандемія для українського туризму: 1)

необхідність розвитку/ відновлення внутрішнього туризму; 2) необхідність змін в організації туристичної діяльності. Які шляхи вбачаються для вирішення даних проблем: 1) формування «опорного туристичного каркасу» країни, а потім регіонів і далі – до локального рівня. «Опорний туристичний каркас» має складатися з дійсних туристичних дестинацій, тобто спеціально облаштованих для відпочинку туристів місцевостей (вузлів, центрів, пунктів), поєднаних постійно діючими туристичними маршрутами, по яких бажано цілорічно пересуваються туристи. Ці маршрути розробляють і забезпечують національні туроператори, турагенти і екскурсійні бюро, приймаючи і обслуговуючи внутрішніх і іноземних туристів. Наповненню «опорного туристичного каркасу» мають сприяти державні програми розвитку шкільного туризму, наприклад, під гаслом «Україна – моя Батьківщина!». Така програма має бути складена за участі науковців-туризмологів, практиків турбізнесу, громадських організацій в сфері туризму і представників освітянської спільноти, пройти громадські слухання і бути затвердженою на державному рівні, що забезпечить її фінансування та реалізацію. Що маєтись на увазі: для школярів, починаючи зі школи I ступеня і до школи III ступеня, розробляється набір екскурсійно-туристичних продуктів відповідно до їхнього віку з урахуванням шкільної програми. Наприклад, для школярів молодших класів, які вивчають свій рідний край – це мають бути екскурсії, переважно краєзнавчі, які дають можливість ознайомитись з природою і культурно-історичним надбанням своєї місцевості, відвідання музеїв, а можливо, і проведення занять на їхній базі; для школярів середньої школи – екскурсії і тури вихідного дня до видатних пам'яток, які становлять національну природну і культурні спадщину українського народу, але знаходяться в своєму і сусідніх регіонах; для школярів старшої школи – тури, які дадуть можливість не тільки ознайомити з природною і культурно-історичною спадщиною України, а й з поточними культурними, спортивними та іншими подіями. Подорожі мають стати невід'ємною частиною учбового процесу при вивченні історії, географії, економіки країни, складовою виховання патріотизму і самоідентичності, оскільки у людини, яка особисто відвідала місця слави предків, враження і гордість залишаються на все життя. Ще на один аспект наштовхують наслідки коронавірусу: туризм це «креативна економіка», це галузь діяльності, яка ґрунтується на професіоналізмі, що закладається в тому числі вищою професійною освітою. Саме університети, що готують фахівців спеціальності 242 «туризм» мають закладати творчий підхід до розуміння туризму, тенденцій його розвитку, до оцінки міжнародного досвіду і можливостей його застосування, до оцінки власних можливостей забезпечення сучасних вимог в сфері туризму. Таким чином, на вищу фахову освіту покладається завдання не тільки надавати знання про рекреаційно-туристичні ресурси, інфраструктуру туризму, спеціальні технології, в тому числі й інформаційні, а навчати майбутніх фахівців туризму креативному мисленню, творчому підходу до організації власного бізнесу, до діяльності в сфері екскурсійно-туристичного обслуговування, до формування і діяльності туристичних дестинацій, тобто до розвитку туризму в усій його різноманітності.

Розвиток туристичної освіти сполучний з розвитком науки про туризм – туризмології [1]. Формування туризмології – міждисциплінарного напрямку наукових досліджень з туризму – пройшло вже етап зародження. Напрацювання науковців в економіці, географії, педагогіці, архітектурі і містобудуванні, державному управлінні та інших напрямках наукових досліджень (таких нараховується 20 – за захистами кандидатських та докторських дисертацій) є підставою для такого твердження. Наявні монографії, статті в наукових фахових виданнях як в Україні так і за кордоном в т.ч. у виданнях, що включені до наукометричних баз, підручники і навчальні посібники, підготовка докторів філософії дозволяють зробити означений висновок: туризмологія переходить на етап становлення як окрема наука, що має на меті прогнозувати розвиток туризму. Таким чином, пандемія коронавірусу може розглядатися не тільки як фактор негативного впливу на туризму, що зрозуміло, а й як позитивний поштовх до дій у напрямку відродження і становлення повноцінної і повномасштабної сфери туризму в Україні.

Отже, подорожі під час пандемії змінилися і скоротилися до мінімуму. Але туристи все ж таки шукають будь-які можливості відправитися до нових країн. За час пандемії перетворень зазнали не тільки подорожі, але й з'явилися нові їх форми та терміни, що розкривають ці зміни та відображають відношення до них. До таких новітніх явищ у міжнародному туристичному бізнесі з відповідними назвами відносяться [2; 3]: тревел-шейминг, воркейшн, ворк фром хотел, стейкейшн, цифрові кочівники, тревел-пухирі. Що ж вони означають?

Подорожі під час пандемії можуть викликати не тільки радість, але й стид. Таке явище і отримало назву *тревел-шейминг* (з англ. – travel – подорож, shame – стид) [2]. До коронавірусу

подорожі вважалися «соціальною валютою». Люди подорожували, знайомились з представниками інших країн, національностей, спілкувались в реалі або соцмережах. І, звісно, хвалилися новими поїздками: рахували кількість відвіданих країн, перельотів, міст та скільки днів вони провели поза домівкою у поїздках. При цьому збентеження переживали ті, хто мало подорожував, - їм нічого було сказати. Але після загальносвітового блокування внаслідок жорсткого карантину соціальний статус подорожей змінився. Туристи, які намагаються подорожувати під час пандемії, можуть зіштовхнутися з негативною реакцією оточення. Багато людей вважають, що подорожі під час пандемії коронавірусу піддають загрозі інших через можливість заразитися цією хворобою. Особливо велику хвилю засудження можна отримати за красиві фото у соціальних мережах, які подорожуючі виставляють після поїздки. Іноді неприязнь і засудження чийось подорожей зупиняє людей від купівлі туру: а що скажуть інші, якщо я поїду на відпочинок під пальмами. Що ж робити у цій ситуації? Краще не хвалитися своїми поїздками, або просто не звертати увагу на тих, хто «голосно» висловлюється під такими світлинами. Головне – самим не опускається до засудження інших. А подорожувати чи ні під час пандемії – кожен повинен вирішувати самостійно та відповідати за ризики та можливі проблеми, як під час поїздки, так і після неї.

Воркейшн - це робоча відпустка, а точніше робота під час відпустки (з англ. work – робота, vacation – відпустка) [2]. Поєднання роботи та відпустки передбачає роботу поза офісом, сумішуючи дозвілля з продуктивним часом. Основна ідея поняття «воркейшн» полягає у тому, що можна не брати відпустку, щоб кудись поїхати. Навіть у поїздки можна продовжити працювати віддалено. Цей тренд з'явився ще 2012 р., але став особливо актуальним під час пандемії, майже зрівнявшись з звичайною віддаленою роботою. Теоретично воркейшн розрахований на офісних працівників, які не хочуть зупинити робочий процес, але вирішили кудись терміново поїхати, щоб змінити спосіб життя. Практика воркейшна була впроваджені у багатьох фірмах США та Європи, які уважно відносяться до благополуччя працівників та альтернативних способів підвищення їх продуктивності праці у довготривалій перспективі. Звісно, нам поки що доволі складно собі таке уявити але у багатьох великих компаніях США та Австралії керівництво іде на такі поступки, щоб цінний працівник не перегорів на роботі, зміг поїхати разом з родиною до заміського будинку або відправитися у поїздку під час канікул дітей. Не завжди офіційні відпустки співпадають з родинним розкладом, а от воркейшн це дозволяє. До речі, це є і непоганий варіант продовження звичайної відпустки. Залишається домовитися з керівництвом про додатковий тиждень відпустки та переключитися на віддалену роботу у той час, поки ваша родина продовжує відпочивати на пляжі. Також це непоганий спосіб продовжити перебування у місці відпочинку, яке сподобалося.

2020 р. не був сприятливим для туристичної індустрії. Особливо це відбилося на готельному бізнесі – найбільшому та найважливішому складнику туристичного комплексу. Для того, щоб перекрити збитки деяким готелям довелося застосувати творчий підхід у адаптації до нових умов бізнесу. Одна з таких спроб полягає у привабленні бізнес-мандрівників новою концепцією – WFH (англ. work from hotel), «робота з готелю» [2]. Отже, деякі готелі вирішили переорієнтуватися з подорожуючих на ділових людей, які працюють віддалено, тому можуть подорожувати, не чекаючи на відпустку. Наприклад, по своїй країні або до країн, які відкриті до відвідування. Дистанційний режим роботи дозволяє виконувати свої обов'язки і одночасно лікуватися в санаторії, або відпочивати в Арабських Еміратах. У всьому світі готельні мережі розпочали нові програми для реалізації цієї концепції, використовуючи переваги вже існуючих зручностей. Хочете прийняти ванну під час обідньої перерви? Або провести зустріч в залі для нарад? Або попрацювати у зимовому саду готелю? Все це стає можливим, якщо замість офісу орендувати номер у готелі. Тому тепер у переліку популярних вимог до сервісу готелю значаться додаткові вимоги: стабільний інтернет, доступні розетки, столи, що регулюються за висотою, ергономічні стільці, тихі та комфортні номери. Прикладами цього є: готель Marriott Providence Downtown, який сформував пакети Day Use зі знижками 50% для тих, хто працює віддалено; готель White у Брукліні (Нью-Йорк), що надає в оренду номери для роботи щоденно з 8.00 до 18.00 (постояльці можуть розміститися в номері з гарним видом з панорамних вікон, або у внутрішньому дворіку, у вартість оренди номеру входять безкоштовні напої та цифровий доступ до газети «The New York Times»). Багато готелів розробили пропозиції з істотними знижками для тих гостей, які приїдуть до них на постійне проживання, щоб попрацювати в готелі від двох днів до декількох місяців. Постояльцям надають не тільки стандартні готельні послуги: можна привезти з собою домашніх улюбленців, або родину. При цьому пропонується для дітей віртуальна допомога у дистанційному навчанні, а для дорослих – робочі місця у альтанках біля басейну та інші приємні особливості, яких не має у стандартному

офісі чи в зоні коворкінгу. Цей досвід вже використовують готелі Львова, наприклад, готель «Дністер», де створюють відповідні умови для перебування і роботи програмістів. Також у Львові творчо застосовують практику «воркейшн».

Сьогодні багато людей не можуть собі дозволити витрачати великі кошти на тривалі подорожі, до того ж в локдаун можуть відмінити навіть потяги, тому придумали альтернативу справжньої відпустки – *стейкейшн* (від англ. staycation: stay - перебування, vacation – відпустка) – відпочинок неподалік домівки з рідними, друзями, дітьми і, навіть, з улюбленими домашніми тваринами [2]. Цей термін став популярним під час фінансової кризи початку 2000-х років, коли у багатьох людей бракувало грошей на коштовні закордонні подорожі. Доводилося подорожувати недалеко від домівки, часто навіть у власному місті люди шукали нових вражень. Головне при цьому – зробити все, щоб відчувати себе туристом, відволіктися від побутових проблем, не відповідати на робочу пошту, не займатися домашнім господарством. До речі, якщо взяти на озброєння цей термін то можна організувати гарний відпочинок у святкові дні, наприклад, пожити у найкращому готелі міста, або піти у ресторан, замість того, щоб готувати вечерю для родини, а вранці отримати задоволення від нового виду з вікна, неспішного сніданку, замовленого до готельного номеру, або просто гуляти по місту, дивлячись на нього очима туриста. При цьому така пропозиція має багато переваг: виключена можливість запізнення на рейс, не треба збирати валізи, можливо побути на самоті, або удвох з коханою особою, а дітей для різноманітності залишити бабусі та дідусеві. Головне - отримати яскраві враження і це можливе, навіть не виїжджаючи далеко з свого міста.

Ще одне нове явище 2020 р. у світовому туризмі – *візи для фрилансерів*. Їх запровадили у декількох країнах, для того щоб привабити туристів – *«цифрових кочівників»* (англ. Digital nomads), тобто працівників які не залежать від офісу [2]. На що це потрібне фрилансеру, якщо він і так може працювати віддалено де захоче? Справа у тому, що у деяких країнах за туристичною візою не можна працювати. І навіть, якщо не афішувати свою трудову діяльність, то, як правило, туристична віза швидко закінчується і після цього треба виїхати з країни. А під час пандемії візи для фрилансерів забезпечують можливість потрапити до тієї країни, куди туристам в'їзд заборонений. Так, у листопаді 2020 р. емірат Абу-Дабі (ОАЕ) оголосив про створення нового типу віз, що дозволяють фрилансерам, які працюють на довгостроковій основі, проживати в еміраті. Громадяни (резиденти та нерезиденти ОАЕ) можуть подати заявку на отримання подібного дозволу. Раніше іноземці отримували право працювати в цій країні тільки, якщо їх найняла компанія в Абу-Дабі, ліцензії на фриланс видавались виключно громадянам ОАЕ. Ще одна країна – Ісландія, яка до цього часу була закрыта для мандрівників, запропонувала візи, за якими віддалені працівники можуть переїхати туди на термін до 6 місяців. При цьому можна приїхати з родиною і у такий спосіб побачити природні красоти Ісландії без юрб туристів. Ще у деяких країнах з'явилися візи для «цифрових кочевників»: Грузія обіцяє таку візу при доході від \$ 2000 на місяць – можна приїхати навіть під час пандемії, але доведеться пробути 12 днів у карантині; чекають на фрилансерів і в Естонії, де можна жити цілий рік, якщо місячний дохід перевищує \$ 3405. Сприятливі умови для цифрових кочівників обіцяє Тайланд.

Тревел-пухирі (з англ. - travel bubbles), вони ж – тревел-коридори (з англ. - travel corridors), або повітряні мости (з англ. - air bridges) дозволяють мандрувати між двома або декількома країнами без необхідності перебувати на карантині [3]. По суті, це ексклюзивні партнерські угоди, підписані урядами країн, які продемонстрували значні успіхи у стриманні пандемії Covid-19 та боротьбі з нею у межах своїх кордонів. Ці країни прагнуть налагодити пасажиропотоки та відновлюють зв'язки між собою, відкриваючи кордони та дозволяючи подорожуючим вільно переміщуватися без необхідності проходити карантин після прибуття. Ще з початком карантину почалися обговорення між країнами щодо можливостей створення тревел-пухирів. Розповсюдження цього терміну було ініційовано трьома країнами Балтії, а саме Естонією, Латвією та Литвою, коли вони сформували трохстороннє партнерство, що дозволило громадянам цих країн в'їзд на територію держав-членів. Коли світ дізнався про цю ініціативу, багато країн перейняло їхній досвід, або, у всякому разі, серйозно задумалися про можливості формування відповідного блоку з сусідніми країнами. Так, у листопаді 2020 р. Гонконг та Сингапур оголосили про те, що хочуть створити тревел-пухир, який би дозволяв мандрувати між цими двома містами без карантинного контролю. При цьому, у межах повітряних мостів мандрівники все ж таки повинні проходити тест на коронавірус. Також Великобританія підписала угоду із США про відкриття тревел-коридору по закінченні різдвяних свят 2020 р. Карибські острови, багато країн Південно-Східної Азії також відкривають подібні коридори. Отже, до кінця 2020 р. вже з'явилися

можливості мандрувати та переміщуватися світом, для чого треба чітко відслідковувати інформацію по відкритих країнах та тревел-пухирях, щоб правильно скласти маршрут, а також не сидіти у кожній країні прибуття 14 діб на обсервації.

Розвиток туристичної галузі нерозривно пов'язаний з ресторанним бізнесом, оскільки харчування туристів – це складник туристичної послуги. Як відомо, туристична галузь через корона-вірус зазнала чималих проблем у своєму розвитку у 2020 р. як у світі, так і в Україні. Але ще більші проблеми має зараз ресторанна сфера. За думкою директора «Ресторанного консалтингу» О.Насонової, ресторанний бізнес виявився найбільш вразливим та найменш захищеним. Так, по Києву на початок 2021 р. є дані, що закрилися 25% ресторанів та кав'ярень, а це – 400 закладів. Щоправда і відкрились 170 нових [4]. Затрати рестораторів, зокрема у Києві, вже практично ті самі, що були раніше, а от виручка - в два рази менша. Тобто у цій галузі мова про прибуток поки що не йде, він з'явиться, за думкою експертів, не раніше ніж за півроку, а то й за рік. Також експерти попереджають, що найбільш важкими часами для рестораторів будуть не карантинні, а пост-карантинні. Це пояснюється такими причинами:

По-перше, відбувся певний відтік клієнтів, які бояться заразитися корона-вірусом; цих людей небагато, приблизно 10-15%, але вони достатньо активні, не приховують своєї позиції і агітують решту слідувати їхньому прикладу і ігнорувати ресторани.

По-друге, досить несподівано почався відпускний сезон; О.Насонова відмічає, що це відбулося одразу після новин про затримку українських туристів у Греції в кінці червня 2020 р.; у цей момент багато українців нарешті усвідомили, що закордонний відпочинок цього року їм не «світить» і прийнялися активно збиратися у відпустки Україною. Отже, у повну силу відпускний сезон в Україні стартував з середини липня. Це означало, що ресторани в Одесі та інших курортних містах України почувають себе непогано, чого не можна сказати про заклади у Києві (який влітку 2020 р. спорожнів на очах), Львові (тут взагалі касу місцевим ресторанам роблять польські туристи) та інших містах.

По-третє, відпала сімейна аудиторія – родини з дітьми, яких взагалі практично не має: когось відправили до бабусь у село, хтось вивіз дітей на море, але немало сидять у міських квартирах. Дітям у масках дуже некомфортно, тому ходити з ними у громадські місця не виходить.

По-четверте, поступово почалось зростання цін на продукти.

По-п'яте, більше немає знижок з боку орендодавців, які вони надавали у період карантину; ресторанам включили повну оренду, незважаючи на те, що зростання дохідності у них не має.

І, *наприкінці*, вплив чиннику очікування інфляції, що для ресторанів- «гірше карантину» [4].

За таких умов передбачається, що вже на початку 2021 р. деякі ресторатори в Україні згорнуть свої бізнеси в очікуванні продовження пандемії. Вони несли витрати з початку минулого року і пережити кризу зможуть лише ті з них, у кого є декілька точок і їм є з чого вибирати, коли постане вимога закрити збиткові заклади і залишити більш-менш прибуткові, або ті, хто готовий ще почекати і при цьому продовжувати вкладати кошти.

За словами О.Насонової [5], ще до оголошення карантину вона спілкувалась з колегами, які в цьому бізнесі не один десяток років і всі при цьому прийшли до висновку, що криза затягнеться на рік – півтора. Ресторатори з досвідом, які пережили кризи 2008–2009 та 2014–2015 рр., з самого початку і не надіялися на диво. Було зрозуміло, що надходить велика системна криза, яка продовжиться, скоріше всього, до середини наступного року. Тому досвідчені фахівці ресторанної справи з самого початку карантину готувалися до відтоку клієнтів, до падіння середнього чеку, до того, що треба буде закривати нерентабельні точки, знижувати витрати і просто перечекати карантинний період. Але на ресторанному ринку багато новачків, у яких не має досвіду ведення бізнесу у кризу, – от вони у першу чергу і почали панікувати. Саме новачки не могли дочекатися зняття обмежень, оскільки були впевнені, що, як тільки ресторани відкриються, до них повалять клієнти. Але ось ресторани відкрились, а вала клієнтів немає, і для багатьох це стало шоком.

У кризи ресторанного «жанру» в Україні є і потужний психологічний складник, оскільки навіть тим людям, які відносились до корона-вірусу досить врівноважено і спокійно, після декількох місяців карантину дуже важко психологічно змусити себе взяти готову їжу з рук сторонньої людини. Тобто на зміну корона-вірусу прийшла корона-фобія, коли багато хто насильно «повертали себе до минулого життя», буквально змушуючи себе братися голими руками

за двірні ручки у під'їзді чи натискати на кнопку ліфту. Що тут вже говорити про ресторани. Але й у ресторанах такі клієнти теж є: бояться, але все одно йдуть. При цьому перед входом до закладу вони одягають маску, обирають стіл подалі від інших відвідувачів (якщо вони є), а за обідом вимагають рукавички, щоб не торкатися голими руками ножа і виделки. Отже, ресторанний бізнес повинен враховувати і психологічне явище корона-вірусу в головах клієнтури і те, що знадобиться час, щоб його подолати.

О.Насонова вважає, що у карантин ресторани і кав'ярні стали зручними «папами-відбувайлами», і на них здійснюється адміністративний і моральний тиск з боку держави, так, коли відкрили практично всі бізнеси, ресторанам через незрозумілі причини забороняли працювати після 23.00 [4]. У рестораторів вибір був невеликий: або змиритися з подальшим обмеженням доходів, або «відкупатися» від перевіряючих, або продовжувати працювати після 23.00 і тремтіти від страху. Таке ставлення до ресторанів та кав'ярень певним чином пояснюється тим, що це не щоденна потреба, як, наприклад, ринок чи продуктовий магазин – без них можна обійтися. Свій внесок зробили і соціальні установки, які до цього часу живучі у мешканців пострадянських країн: ресторани – це для багатих, марна трата грошей. І, нарешті, не на користь ресторанам зіграло те, що вони достатньо примітні, є у всіх на виду. Сьогодні люди можуть зібратися, де завгодно – у салоні краси, спортклубі, у гостях, але це не буде так помітно, як в ресторані, який у певному сенсі є «громадською вітальнею». Через це ресторани стали гарною мішенню: їх можна показово «покарати» для науки інших. При цьому їм ніхто не тільки не допомагає, а навіть не співчуває, оскільки у масовій свідомості українців майже кожен ресторатор – це «нероба», «хапуга» і «барига», якому і так добре живеться.

Карантин, з іншого боку, викликав звертання ресторанів до нових форм діяльності, наприклад, доставки, яка нині забезпечує біля 15% виручки. Які ж ресторани постраждали від пандемії найбільше? За думкою експертів ресторанної сфери та засновників Української ресторанної асоціації С.Трахачова та С.Коломицевої [5], у першу чергу – ті, що знаходяться у бізнес-центрах, оскільки багато компаній так і не повернулися до повноцінної роботи в офісах. Наступна втрата: практично цілком «вимер» кейтеринг, оскільки жодних виїзних заходів нині не проводиться, а ця послуга для багатьох ресторанів становила значну частину доходів.

Наступне питання: які нововведення, що з'явилися під час пандемії, залишаться і після неї? Зрозуміло, що це – доставка, як по меню ресторану, так і доставка напівфабрикатів. Взагалі доставка весною 2020 р. стала національною ідеєю ресторанного бізнесу в Україні: біля 70% закладів спробували себе у цій послугі. Щодо QR-кодів на столах у ресторанах, то вони для багатьох клієнтів виявилися незручними, споживачі досить нервово відреагували на це нововведення. Також QR-коди не сприяли можливості додаткового замовлення, ймовірність якого значно вища, коли офіціант приносить меню повторно. Отже, QR-коди не витиснули з ресторанного обслуговування паперові меню, як передбачалося.

Як вплинув карантин на розвиток ресторанів з українською та іноземною кухнями? Хоча останні декілька років у Києві стабільно зростає число ресторанів з грузинською кухнею, цей тренд вже майже вичерпав себе. У моду починають входити фуд-холи – такі, як Kyiv Food Market (місце проведення першої прес-конференції В.Зеленського в якості президента України) або проєкт Д.Борисова на Бесарабці, де представлено багато закладів з різною концепцією. Це віддзеркалення популярного світового тренду у ресторанному бізнесі – створення мультикулінарних закладів. Спостерігається зростання цікавості до італійської кухні, а саме до альтернативи піци – пінці. Різниця між ними – у тісті: у пінці воно більш легке, з трьох видів борошна – соєвого, рисового та пшеничного. Набирає обороти мексиканська кухня – біля велодрому у Києві незабаром має відкритися відповідний ресторан. Але ця кухня не стане у нас настільки масовою, як грузинська, оскільки остання це – виготовлення недорогого продукту з місцевих, українських інгредієнтів. З Грузії достатньо привозити лише спеції, а решту – робити в Україні. В результаті у грузинському ресторані за невеликі гроші можна гарно поїсти, а страви мексиканської чи італійської кухні обійдуться значно дорожче.

Щодо української кухні, то є різниця між регіональними кухнями (наприклад, галицькою та полтавською), але на даний час найбільш популярним є варіант домашньої сільської кухні, що з одного боку – добре, а з іншого – вже ні. Ще 10-15 років тому національні ресторани були обов'язково оформлені у вигляді сільської хати, офіціанти – у шароварах, а з їжі – борщ, вареники, голубці і сало. Усе це було більше подібне на атракціон для приїжджих, так, кияни гостя з Америки вели, в першу чергу, в такий ресторан, а самі практично до них не ходили. Пояснення: при погляді у меню на борщ за 80-100 грн. у людей включався внутрішній лічильник і вони

розуміли, що в домашніх умовах собівартість такої тарілки буде 15-20 грн. Саме тому українців більше цікавлять кухні інших країн, а у цих країнах – навпаки, перше місце за популярністю займають свої національні страви. Але українська кухня є значно ширшою, ніж її сільський варіант. Тільки зараз українці починають розуміти відмінності та смаки регіональних кухонь, тієї самої карпатської, галицької, одеської тощо. Ця тенденція і має призвести до відкриття нових українських ресторанів. Свою популярність збережуть концептуальні заклади (ресторани та кав'ярні) на кшталт львівської «Криївки», чи вінницького ресторану «Кінь у протигазі». Останній ресторан – паб знаходиться на вул.С.Петлюри, 20. Інтер'єр виконаний у стилі мілітарі: в одній із арок можна побачити навіть кулемет, стільці біля барної стійки – на кшталт сидел, а столові прибори подаються в армійських казанках. Офіціанти – у петлюровках (у таких м'яких кашкетах ходили воїни УНР). На стінах – фото військового життя початку ХХ ст. на деяких з них можна побачити коней у протигазах – так захищали тварин від газових атак, які стосували німці під час I Світової війни. Тут не тільки дуже атмосферно, а ще й смачно, а головне – сервують страви подільської кухні, наприклад, паштет у кахлях (по суті це – пиріг з начинкою з ліверу та печінки, родзинка у тому, що тісто запікають у кахльових формах), а на десерт можна замовити вінницькі сластіони – аналог лінових вареників, тільки в них ніжніше тісто, подібне до мусу, подаються з вишневою підливкою. Вінниця останнім часом славиться і іншими цікавими ресторанами, наприклад, рестораном єврейської кухні «Марсель», рестораном «Нова провінція» з літньою терасою на даху місцевого «хмарочосу» - десятиповерхового будинку, рестораном «Вінницька реберня», де основна страва, як підказує його назва, - реберця.

Щодо Києва, то тут незмінним успіхом користуються ресторани класу люкс «для еліти»: «Санахант Лаунж» на вул.Грушевського (використовують упаковане в плівку QR-меню), «San Paolo» у Музейному пров., «San Tori» на Подолі, «Гірчиця» неподалік Верховного суду тощо, незважаючи на те, що борщ тут вже вартує 400 грн., смажена картопля з грибами – 650 грн. порція, вінегрет – 480 грн., чебуреки – 550 грн., тартар з тунця з авокадо – 750 грн., паста з лобстером – 3000 грн. (найдорожча страва) [6].

Не дуже постраждали від пандемії коронавірусу й інші ресторани преміум-сегменту у м.Києві (табл.1).

Таблиця 1

Найдорожчі ресторани Києва¹

№	Назва	Особливості
1.	«Велюр»	Не перший рік займає лідируючі позиції на ресторанному ринку столиці. Основні відвідувачі - знані українські політики. Ціни – захмарні, на рівні середньої української зарплати і вище.
2.	«Монако»	Відомий ресторан середземноморської кухні.
3.	«Lamour»	Атмосфера і ціни Парижу.
4.	«Cartel»	Висока європейська кухня, високі ціни та рівень обслуговування.
5.	«Dolce»	За мотивами Італії, світла та простора зала.
6.	«MonAmi»	Найкраще підходить для зустрічі з друзями, є літній майданчик.
7.	«Azteca»	Відзначається демократичними цінами (якщо порівнювати з топом).
8.	«Мі П'яче»	Для родинного відпочинку, спокійна атмосфера.
9.	«Інтерконтиненталь»	Розміщений в готелі, сервують сніданок або пропонують окреме харчування.
10.	«Тераса»	Дорогий ресторан – салон, для активної молоді.

¹ Складено авторами за: MyKyiv.com

Інші світові оригінальні ресторанный концепції також використовуються в Україні. Наприклад, до них належить «їжа в повітрі», коли пристібнутого клієнта піднімають на платформі на 50 м – це називається «Dinner in the Sky». Вони гастролюють у різних країнах, 2013 р. були у Києві. Досвід «їжі у темряві» пропонував бар на київському Подолі. Але «Dinner in the Sky» і «ресторан у темряві» - це місця одноразового відвідування, лише атракціон, щотижня там немає сенсу обідати. Тому ресторан на Подолі не вижив. «Жертвами» карантину також стали ресторани Ані Лорак і Потапа, відкриті у Києві свого часу. С.Трахачов та С.Коломицева пояснюють це тим, що кожний повинен займатися своєю справою. У світі теж небагато прикладів, коли зіркам вдавалося надовго відкрити успішну ресторанну мережу.

Нові тренди у розвитку ресторанної галузі викликало впровадження в Україні карантину вихідного дня восени 2020 р. Взагалі карантин викликав в Україні хвилю підпільних вечірок і

відродив тренд 1990-х – квартирники. У той час як до нічних клубів і барів можуть прийти з перевітками, тусовщики перемістились у приватні будинки, квартири і навіть на закинуті будови [7]. Так, у квартирах повним ходом відкривають бари, куди можна потрапити лише за рекомендацією або кодовою фразою. За інформацією ЗМІ, один з таких закладів знаходиться у Києві, в історичному будинку на вул.Костельній, де збираються переважно музиканти. Ще один подібний заклад знаходиться у дворіку, на Подолі, на вул.Верхній Вал. Слід сказати, що такі «секретні» ресторани та бари були відомі в Києві і до карантину (табл.2), але з настанням епідемії вони отримали друге життя.

Як зауважує директор агенції «Ресторанний консалтинг» О.Насонова, закриті бари «для своїх» - явище в Україні не нове. Але карантин може надати поштовх для розвитку цього сегменту. Ще одне добре забуте явище – «квартирники», які вже знайшли масовий прояв у сусідніх з Україною країнах. До слова, вже зараз багато ресторанів намагаються проводити заходи на території замовника (будь-то офіс або приватний будинок), щоб уникнути ризику бути оштрафованими [7].

Таблиця 2.

10 «секретних» ресторанних закладів Києва¹.

№	Назва	Адреса	Особливості інтер'єру та асортименту напоїв та страв
1.	«Палата №6», абсент-бар	Вул.Воровського,31А	Стилізований під лікарню. Знаходиться у підвальчику. Вивіски не має. Замість неї – табличка з написом «Передачі приймаються з... до...». На вході до туалету – напис «Урологічний кабінет». Великий вибір алкогольних коктейлів, абсента. Напої приносять у пробірках, мензурках, шприцах. Офіціанти вдягнуті у медичні халати. З їжі пропонуються салати та гарячі страви. Ціни – демократичні.
2.	«Стейк-хаус»	Вул.Володимирська, 49А	Київський ресторан Сави Лібкіна, основний заклад - в Одесі, у Києві – з 2017 р. Без вивіски. Вхід – за м'ясною лавкою. Площа – 500 м ² . Відкрита кухня. Інтер'єр мінімальний, індустріальної фактури. Працюють кухарі з Ізраїлю, Німеччини. Є коктейльна карта.
3.	«Квартира №1»	Вул.Срібнокільська, 1	Інтер'єр - в атмосфері богемних 1960-х. Стиль радянської квартири з відповідними меблями і обстановкою. Кухня – європейська та японська.
4.	«Петрович», клуб-ресторан	Вул.Ярославська,5/2	В дусі СРСР – інтер'єр (годинник з зозулею, ліжжє на стінах, портрети та фото), музика. У меню: страви української та російської кухні (пельмені, котлети). Настільні ігри.
5.	«Паротяг», бар-ресторан	Кінотеатр «Київ», вул.В.Васильківська,19	Інтер'єр – вагон потяга. Відпочиває альтернативна молодь. Бар – цілодобовий. Кухня – європейська. Музика – арт-хаусна.
6.	«Chicken Kyiv», бар-лабораторія	Вул.Хрещатик, 15/4	Заклад Діми Борисова. Спеціалізується на стравах з курки. Доволі відомий. Але: за тьмяними дверима шафи знаходиться вхід до бару-лабораторії, де інтер'єр – у стилі 1970-х. Відомий експериментами з напоями: сервують прозорий томатний сік, віскі зі смаком ірисок.
7.	«Бар 13»	Вул.Рейтарська, 21/13	Знаходиться у підвалі, інтер'єр – цегляні стіни, свічки, старовинні лампи. Працює до 2.00. 60 посадкових місць. Пропонуються авторські коктейлі: Long, Medium, Coupe, а також віскі, скотч., бурбон, лікери, пиво, сидр. Великий вибір кави, чаю. Розважальна програма: концерти, майстер-класи, ді-джеї.
8.	«Dopamine bar»	Вул.Саксаганського, 110	Два поверхи: 1-й – кав'ярня, підвал – коктейль-бар. Працює до 3.00. Пропонує алкогольні і безалкогольні коктейлі, закуски, бутерброди, випічку.
9.	«Loggerhead», гріль-бар	Бул'в. Шевченка,1	Вхід – через телефонну будку, треба подзвонити і сказати пароль. Величезний вибір авторських коктейлів з оригінальною подачею. Працює до 1.00.
10.	«Остання барикада»	Майдан Незалежності,1	Заклад Діми Борисова. На вході – сказати гасло «Борітеся – поборете». Проводяться поетичні та музичні вечірки, лекції та майстер-класи. Меню: холодні закуски, м'ясні страви. Кухня: українська. Гарна винна карта, пиво, коктейлі.

¹ Складено авторами за: MyKiev.com

Отже, мода на традиційні українські борщ, вареники і сало, якими приваблювали туристів з-за кордону, в умовах пандемії коронавірусу зменшується - разом з туристами, яких зараз немає через карантин. Як результат в Україні масово закриваються ресторани національної кухні, зате популярними стають заклади, де сервують страви з незвичайними інгредієнтами. Отже, пандемія Covid-19 та відсутність іноземних туристів наклали відбиток на ресторанну сферу. Заклади, розраховані на гостей з-за кордону, які спеціалізувалися на українській кухні, змушені закриватися або проводити ребрендинг. За думкою ресторанного експерта О.Насонової, основна аудиторія ресторанів з традиційною українською кухнею – гості з Європи, США, Китаю, хоча останнім часом їх майже немає. Як правило, такі заклади розміщуються в центрі наших головних туристичних міст – Києва та Львова. Спочатку по них «вдарив» карантин, а коли вони відкрилися, виявилось, що бракує відвідувачів. Це вона чула від багатьох рестораторів, у закладах яких зроблений акцент на локальну національну кухню. Вже закрилися або відчувають нестачу клієнтів такі відомі ресторани, як «Спотикач» в центрі Києва, недалеко від Софії Київської, «За двома зайцями» на Андріївському узвозі і навіть знаменита львівська «Криївка». Причому ці ресторани ніколи раніше не відчували браку відвідувачів і вже по п'ять разів окупилися [8]. Співвласниця «Спотикача» повідомила, що ресторан зачинений з інших причин: закінчився договір оренди, а продовжувати його орендодавачі не захотіли, про що її попередили за три місяці. Але вона також підтвердила, що пандемія сильно відбилася на відвідуваності ресторану через брак туристів.

У львівському ресторані «Криївка», відомому своїм патріотичним меню і оформленням, повідомляють, що нині працюють, але відвідувачів дійсно стало менше. «Наша мережа ще вижила. Але наскільки нам відомо, у інших львівських ресторанів є проблеми» [8]. У київському ресторані «За двома зайцями» інформують, що не закрилися, але й визнають, що мають труднощі.

При цьому, якби самі українці ходили до ресторанів з національною їжею – це було б півбіди. Але в нас значно популярнішою, як говорилося вище, є грузинська, італійська та азійська кухні. «Час етнічних ресторанів пройшов. Багато років у іноземців, і у наших гостей був великий попит на «глечики», оформлення під старовину, яскраво виражений етнічний стиль з відповідним меню. Зараз подібні заклади або закриваються, або є на межі закриття. Тобто так званий народний стиль, або просто кажучи «шароварщина», відходить у минуле. Натомість у моду входить осучаснена національна українська кухня з авторськими елементами [8]. Етноресторани, що пропонують традиційні борщ, сало, деруни або голубці вже застаріли. Зараз стають актуальними заклади з українською фьюжн-кухнею, наприклад, вареники з крабами, або деруни з ікрою.

Саме таку кухню пропонує нині «родина» ресторанів Д.Борисова. Але коронакриза на них теж відбилася: «Як ми прогнозували, саме в ресторанах з українською кухнею зменшення числа гостей є найбільш помітним – від 50 до 70%. У серпні 2020 р., з появою певного числа туристів у Києві, ситуація поліпшилась, але восени все повернулось до вихідних позицій», - вважає Д.Борисов. Щоб вижити, міркує він, слід знати свою аудиторію і креативити. У випадку ресторанів – це меню. Так, в ресторані «Канапа» можна скуштувати борщ з копченим чорносливом, груші в капусті, чорні вареники з судаком та українську буррату. А до ресторану «Остання барикада» клієнти приїжджають за українськими делікатесами – великою колекцією локальних сирів, устрицями та стейками з української мармурової яловичини [8]. Раніше, щоб потрапити до «Канапи», столик слід було бронювати за два тижні. Нині, звісно, гостей стало відчутно менше, але вони все ж таки є. А це означає, за словами Д.Борисова, що керівництво мережі зробить все можливе, щоб зберегти і розвивати ці проєкти [8].

Наприкінці можна сказати, що з ресторанів української кухні в Києві не постраждали тільки ті, де приймають офіційні міжнародні делегації. Це Fairmont Grand Hotel на Подолі, Premier Palace Hotel на бульварі Тараса Шевченка, InterContinental на Михайлівській площі. Серед основних страв в них, як і раніше, борщ, вареники та котлета по-київські. Але це - ресторани при готелях, де гарантовано є відвідувачі, «чужі там не ходять», за словами О.Насонової [8]. Вона відзначає, що деякі ресторанні заклади, що закрилися, виконали ребрендинг і відкрилися заново. Збереглися «родинні» мережі ресторанів, серед них – братів Гусовських та Д.Борисова. У них і отримала розвиток українська креативна кухня, яка стає нині найбільш популярною, з демократичними цінами. З туристичних міст, куди приїжджали іноземці, найменше постраждала Одеса, в ресторанах якої завжди пропонували «кухню-мікс», тобто не чисто українську, або єврейську, а авторську. Такі заклади як раз і є цікавими не тільки іноземним туристам, але й нашим громадянам з різним достатком.

Ще одна тенденція останнього часу – це переміщення ресторанного бізнесу з центру міст в їхні периферійні райони, так, якщо в центрі Києва ресторани закриваються, то в спальних районах

вони, навпаки, переживають розквіт. Це особливо помітно в Дніпровському, Оболонському та Дарницькому районах м.Києва, де є набережні Дніпра. Наприклад, Русанівська набережна нині перетворилася у цілу ресторанну вулицю. Люди зараз обирають заклади ближче до місця проживання, з гарним видом, під'їздом. Але ці ресторани майже не пропонують українську кухню, оскільки не розраховані на туристів.

Висновки. Період пандемії викликав значні зміни у сфері туризму та готельно-ресторанного бізнесу – як у світі, так і в Україні. Виникли нові форми туристичної активності, готельного бізнесу та ресторанної діяльності. Вони вже є відомі у світі, отже їх треба знати і чекати розповсюдження на Україну. Пандемія негативно відбилася не тільки на туристичній галузі, але й на ресторанному бізнесі в Україні. Число ресторанів зменшилося, зокрема в Києві, одночасно відбулася їх реструктуризація, у т.ч. в територіальному аспекті. Закрилися заклади, що були розраховані на бізнес-центри та розташовані біля них або всередині. У цей список потрапили й малі сімейні заклади, а також численні бари, яким просто не було чого доставляти та які, до того ж, мали обмеження по роботі. При цьому локдаун та карантин, що продовжуються, практично ніяк не відбилися на дорогих ресторанах. Не закрились і не закриваються великі мережеві ресторани та однотипні типу McDonald's, KFC, оскільки мережі завжди мають більші фінансові ресурси. Тому вони не тільки не закрились, але й розвивались. У них для цього були всі можливості: доставка, гарне розміщення, налаштовані бізнес-процеси. Також не закривалися елітні ресторани, що мають свою постійну клієнтуру. Отже, песимістичні сценарії розвитку сфери гостинності у період пандемії не справдилися, адже були прогнози, що карантин прибере з ринку порядку 50-70% ресторанів та кав'ярень. Але по факту на початок 2021 р. закрились всього 25%. За думкою експертів, цей бізнес не зник, до того ж він став більш гнучким та живучим. Але так вважалося за результатами другого локдауну. На жаль, до нас прийшов і третій локдаун – карантинні обмеження в ніч з 19 на 20 березня 2021 р. вслід за Львовом оголосив і Київ. Серед постраждалих – ті самі ТРЦ, ресторани та заклади культури, де і так спостерігався мінімум відвідувачів. Якщо минулого року ресторатори ще якимось намагалися вижити за рахунок доставки і перепрофілювання у магазини, то зараз будуть просто закриватися, вважає О.Насонова [10]. За її думкою, «Знову «общепит» зробили крайнім. Настрій усіх похмурий, навіть істеричний. Адже багато хто вже отримав передзамовлення на кінець березня – початок квітня, закупили продукти. Тепер передоплату треба повертати, продукти зіпсуються. Після минулорічних втрат багато закладів були на злеті. На 8 березня були великі замовлення, пішли гарні обіги» [10]. За її словами, цього разу майже ніхто не хоче експериментувати. Минулого року хтось намагався відкривати магазини замість ресторанів, але виявилось, що це не вигідно. Адже іноді доходи від доставки не перекривали зарплати кухарів. А перепрофілювання – це теж довго і невигідно. Доставка займаються лише 30% закладів, у яких є своя служба, транспорт, кур'єри. Це, як правило, суши, японська кухня, бургерні. З О.Насоновою погоджується відомий ресторатор Діма Борисов, який вважає, що це – черговий популізм, вибіркові та неефективні карантинні заходи. Зачиняти кафе/бари/ресторани, куди ходять два рази на рік у найкращому випадку 20% киян, але не закривати громадський транспорт, де щоденно їздить 80% мешканців міста, це, за його думкою, черговий деструктивний щодо сфери гостинності захід. Але Д.Борисов забуває про надзвичайно велике соціальне значення міського транспорту для населення Києва, бізнесу, працюючих киян. Незважаючи на такі міркування локдаун в Києві таки відбувся у квітні 2021 р. Бізнес вже склав свої прогнози про майбутні збитки – більше половини щомісячного прибутку або 6 % від річного показника (за прогнозом Асоціації ретейлерів України). Попередній жорсткий карантин, що тривав з 8 по 24 січня 2021 р. відбився по різному на різних компаніях. Так, «не смертельною» назвав втрату 50-60% щомісячного прибутку, якого позбавилась у січні мережа ресторанів Salateira, її співзасновник та управляючий партнер О.Савилов. Він передбачив, що за результатами квітневого карантину компанія отримає такий же результат. «В цілому втримаються» і ресторани родини Дмитра Борисова, правда ті, що орієнтовані на доставку. Найважче себе відчуватимуть у локдаун класичні ресторани, вважає Д. Борисов. «Це місця, куди люди ходили, не тільки за їжею, але і за емоціями, спілкуванням». Це складно «упакувати в доставку», тому вона тут покриває лише 10 % від тієї виручки, яка існує за нормальної роботи» - пояснює Д.Борисов.

Список використаних джерел

1. Любіцева О.О. «Нема того злого, щоб не вийшло на добре» або позитивні висновки з пандемії. Туризм у XXI столітті: виклики та реагування: матеріали міжн.наук.практ.конф. – К., 2020. С.123-127.
2. Савина І. Словарь путешественника времен пандемии. Вести. 2020. 3 декабря. С.11.
3. Савина И. Путешествие – 2021: что важно знать. Вести.2020. 8 декабря. С.8.
4. Мичковская Н. В карантин кафе и рестораны стали удобными «козлами отпущения». КП в Украине. 2020. 6-13 августа. С.7.

5. Милиневский Н. Скоро увидим вал закрытый ресторанов. Вести. 2020. 28 июля. С.10.
6. Касьянова И. Тайное логово власти. Вести. 2020. 6 августа. С.14.
7. Дранник А. Театры в квартирах и вечеринки на стройках. Вести. 2020. 20 ноября. С.5.
8. Касьянова И. Сало и борщ больше не в моде. Почему в Украине массово закрываются украинские рестораны. Вести. 2020. 17 сентября. С.6.
9. Дранник А., Касьянова И. Их смысл карантин. Вести. 2021. 11 февраля. С.8.
10. Касьянова И. «Мы уже перед выбором, кого спасать». Вести. 2021. 19 марта. С.5.
11. Кругликов Д. «Потеря половины выручки». С какими убытками столкнулся бизнес. // Вести 2021. 2 апреля. С. 6.
12. ЮНВТО закликає до дій щодо пом'якшення та відновлення туризму | UNWTO// UNWTO Launches a Call for Action for Tourism's COVID-19 Mitigation and Recovery | UNWTO
13. UNWTO Туризм Відновлення Tracker //UNWTO Launches a Call for Action for Tourism's COVID-19 Mitigation and Recovery | UNWTO

References

1. Lyubiceva O.O. «Nema toho zlogo, shhob ne vy'jshlo na dobre» або pozytyvni vysnovky z pandemiyi. Turyzm u XXI stolitti: vyklyky ta reaguвання: materialy mizhn.nauk.prakt.konf. – K., 2020. S.123-127.
2. Savyna Y. Slovar puteshestvennyka vremen pandemyi. Vesti. 2020. 3 dekabrya. S.11.
3. Savyna Y. Puteshestvye – 2021: chto vazhno znat. Vesti. 2020. 8 dekabrya. S.8.
4. Mychkovskaya N. V karantyn kafe y restorany staly udobnymi «kozlamy otpushhenyya». KP v Ukraine. 2020. 6-13 avgusta. S.7.
5. Mylynevskiy N. Skoro uvydym val zakrytyj restoranov. Vesti. 2020. 28 iyulya. S.10.
6. Kasyanova Y. Tajnoe logovo vlasty. Vesti. 2020. 6 avgusta. S.14.
7. Drannik A. Teatry v kvartyrax y vecherynky na strojkax. Vesti. 2020. 20 noyabrya. S.5.
8. Kasyanova Y. Salo y borshh bolshe ne v mode. Pochemu v Ukraine massovo zakryvayutsya ukaynskye restorany. Vesti. 2020. 17 sentyabrya. S.6.
9. Drannik A., Kasyanova Y. Ix smyl karantyn. Vesti. 2021. 11 fevralya. S.8.
10. Kasyanova Y. «My uzhe pered vyborom, kogo spasat». Vesti. 2021. 19 marta. S.5.
11. Kruglykov D. «Poterya polovyny vyruchky». S kakymy ubytkamy stolknulsya byznes. // Vesti 2021. 2 aprelya. S. 6.
12. UNWTO Launches a Call for Action for Tourism's COVID-19 Mitigation and Recovery | UNWTO//UNWTO Launches a Call for Action for Tourism's COVID-19 Mitigation and Recovery | UNWTO
13. UNWTO Tourism Recovery Tracker//UNWTO Launches a Call for Action for Tourism's COVID-19 Mitigation and Recovery | UNWTO

Надійшла до редколегії 01.05.2021

Кулаковський Петро Михайлович,
доктор історичних наук, професор

Національний університет «Острозька академія», м. Острог, Україна,
e-mail: kulakovsky@ukr.net

МІЖНАРОДНИЙ ТУРИЗМ У КАТАЛОНІЇ В УМОВАХ ПОЛІТИЧНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ (2017–2020 РОКИ)

Мета дослідження. Аналіз основних тенденцій та динаміки розвитку міжнародного туризму в Каталонії в умовах політичної невизначеності після проведення референдуму 1 жовтня 2017 р. щодо незалежності співтовариства.

Методика дослідження. У процесі написання статті були використані такі методи, як аналіз, хорологічний, кореляційний, статистичний. Автор опирався на методику туристичного районування, виходячи з того, що Каталонія є територією з певними ознаками автарктичності. Цей район з точки зору циклів розвитку увійшов у свій третій етап, що характеризується досягненням туристичної ємності й зміною відношення населення до іноземних туристів.

Результати дослідження. Досліджуючи розвиток міжнародного туризму, автор прийшов до висновку, що референдум 2017 р. помірно вплинув на туристичну сферу Каталонії. Не відбулося катастрофічного падіння туристичних потоків, як це було в Тунісі чи Єгипті. Незначною мірою число іноземних туристів до співтовариства навіть збільшувалося, але темпи їх приросту почали відставати від загальноіспанських та цілого ряду співтовариств країни, зокрема Канарських островів, Валенсії, Мадрида.

Наукова новизна. Простежено вплив підтвердженого референдумом наміру каталонської влади щодо виходу з Королівства на одну з найбільш розвинених галузей регіональної економіки – туризм, зокрема найбільш прибуткового його сектору, зорієнтованого на іноземного відвідувача. Доведено, що істотного спаду прибуття туристів з-за кордону не відбулося з огляду на прекрасну інфраструктуру та політичну невизначеність майбутнього відносин Барселони й Мадрида. Разом з тим, суттєво погіршилася атмосфера гостинності та фінансові показники закладів обслуговування туристів.

Практична значимість. Приклад Каталонії демонструє, що будь-яка політична турбулентність впливає на міжнародний туризм. Позитивний туристичний образ регіону/країни, добре підлаштована під потреби туристів сфера послуг та відсутність значимих політичних потрясінь здатні максимально пом'якшити цей вплив, хоча й не можуть його знівелювати.

Ключові слова: референдум, Каталонія, міжнародний туризм, політична невизначеність, туризмофобія.

Кулаковский Петр Михайлович,
доктор исторических наук, профессор

Национальный университет «Острожская академия», г. Острог, Украина,
e-mail: kulakovsky@ukr.net

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ТУРИЗМ В КАТАЛОНИИ В УСЛОВИЯХ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НЕОПРЕДЕЛЕННОСТИ (2017–2020 ГОДА)

Цель исследования. Анализ основных тенденций и динамики развития международного туризма в Каталонии в условиях политической неопределенности после проведения референдума 1 октября 2017 года относительно независимости сообщества.

Методика исследования. В процессе написания статьи были использованные такие методы, как анализ, хорологический, корреляционный, статистический. Автор базировался на методике туристического районирования, исходя с того, что Каталония – это территория с определенными признаками автаркии. Этот район с точки зрения циклов развития вошел в свой третий этап, для которого характерно достижение туристической наполненности и смена отношения населения к иностранным туристам.

Результаты исследования. Изучая развитие международного туризма, автор пришел к выводу, что референдум 2017 г. умеренно повлиял на туристическую сферу Каталонии. Не произошло катастрофического падения туристических потоков, как это было в Тунисе или Египте. Незначительным образом численность иностранных туристов в сообщество даже увеличивалось, но темпы ее возрастания начали отставать от общеиспанских и целого ряда сообществ страны, в частности Канарских островов, Валенсии, Мадрида.

Научная новизна. Исследовано влияние утвержденного референдумом намерения каталонской власти относительно выхода из Королевства на одну с наиболее развитых отраслей региональной экономики – туризм, в частности наиболее доходного его сектора, ориентированного на иностранного посетителя. Доказано, что существенного спада прибытия туристов с других стран не отмечалось в силу наличия прекрасной инфраструктуры и политической неопределенности будущего отношений Барселона и Мадрида. Вместе с тем, существенно ухудшилась атмосфера гостеприимства и финансовые показатели учреждений обслуживания туристов.

Практическая значимость. Пример Каталонии демонстрирует, что любая политическая турбулентность влияет на международный туризм. Положительная туристическая картина региона/страны, хорошо подстроенная под туристические потребности сфера услуг и отсутствие существенных политических потрясений способны максимально смягчить это влияние, хотя и не способны его обнулить.

Ключевые слова: референдум, Каталония, международный туризм, политическая неопределенность, туризмофобия.

UDC 338.48 (460)

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2021.63.16-24>

Kulakovskiy Petro Mykhailovych,
Doctor of Historical Sciences, Professor

National University of Ostroh Academy, Ostroh, Ukraine,
e-mail: kulakovsky@ukr.net

INTERNATIONAL TOURISM IN CATALONIA IN CONDITIONS OF POLITICAL UNCERTAINTY (2017–2020)

The purpose: Analysis of the primary tendency and dynamics of international tourism in Catalonia in conditions of political uncertainty after the referendum on October 1, 2017, on the independence of the community.

Methods: In the process of writing the article were used methods such as analytical, chorological, correlation, statistical. The author relied upon the method of tourist zoning, based on the fact that Catalonia is a territory with certain signs of autocracy. This area in terms of development cycles has entered its third stage, characterized by the achievement of tourist capacity and a change in the attitude of the population to foreign tourists.

Results: Examining the development of international tourism, the author concluded that the 2017 referendum had a moderate impact on Catalonia's tourism sector. The catastrophic decline in tourist flows didn't happen, as was the case in Tunisia or Egypt. Insignificant to some extent the number of foreign tourists to the community even increased, but their pace of growth began to lag behind the Spanish and several communities in the country, in particular the Canary Islands, Valencia, Madrid.

Scientific novelty: Catalonia's authorities' intention to leave the kingdom was traced to influence one of the most developed areas of the regional economy – tourism, in particular its most profitable sector, focused on a foreign visitor. It is proved, that there is no significant decrease in the arrival of tourists from abroad, given the excellent infrastructure and political uncertainty of the future relations between Barcelona and Madrid. At the same time, the atmosphere of hospitality and financial indicators of tourist service establishments.

Practical significance: The example of Catalonia demonstrates that any political turbulence affects international tourism. Positive tourist image of the region/country, good-adjusted to the needs of tourists the sphere of services, and the absence of significant political shocks can mitigate this effect as much as possible, although they cannot neutralize it.

Keywords: referendum, Catalonia, tourism, political uncertainty, tourism phobia.

Постановка проблеми. Каталонія – одне з ключових автономних співтовариств Іспанського Королівства. Каталонія має площу близько 32 107 км² або трохи більше 6 % території Королівства. Частка населення у загальній чисельності населення Іспанії складає 16, 3 %, тобто 7,67 млн осіб [27, р. 13]. Ще більш значимий внесок співтовариства в ВВП країни – 19 %, та її експорт – 25, 6 %. Більш ніж 22 % іноземних туристів, що прибувають в Іспанію, відвідують саме Каталонію. З початку ХХІ ст. в цьому співтоваристві розвивалися відцентрові тенденції. Останні мали як історичні передумови, так і опиралися на вищі економічні стандарти, характерні для Каталонії порівняно з Королівством в цілому. Завершився цей процес проведенням референдуму 1 жовтня 2017 р., який дав підстави уряду й парламенту співтовариства проголосити курс на вихід зі складу Іспанії. Хоча до цих пір цей курс не був реалізований, він призвів до значної політичної і економічної турбулентності, яка торкнулася в тому числі й галузі туризму. Отже, актуальність даного дослідження полягає в аналізі основних тенденцій розвитку міжнародного туризму в Каталонії та їх зв'язку з намірами співтовариства вийти зі складу співтовариства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Зміни в туристичній сфері Каталонії, викликані подіями осені 2017 р., викликали жвавий інтерес дослідників. Розробці стратегічного плану розвитку туризму в співтоваристві з врахуванням попередніх аналогічних планів 2005–2010 та 2013–2016 рр. присвятили свою статтю вчені з університету в Лейді (Каталонія) Т. Торрес-Соль, М. Сала-Ріос та М. Фарре-Пердігвер [29]. Х. Мартін та Б. Афонсо з університету в Сан-Крістобалі-де-ла-Лагуна (Канарське співтовариство) простежили вплив політичної нестабільності на туристичний сектор Каталонії, а також за допомогою кореляційного аналізу продемонстрували перерозподіл туристичних потоків в Іспанії, викликаний цим процесом [19]. Важливе й доволі нове для Каталонії явище туризмофобії та його причини розглядають у своїй статті вчені з університету Аліканте в Сан-Вісенте-дель-Распеч (Валенсія) Р. Уете й А. Мантекон [16]. Натомість, дослідник з університету в Ноттінгемі (Велика Британія) Н. Хьюз поєднує прояви

туризмобобії з діяльністю активістів політичних партій, що виступають за незалежність Каталонії [18]. Цілий ряд досліджень присвячені вивченню туризму в урбаністичних центрах Каталонії, насамперед Барселоні. Вплив туризму, насамперед гастрономічного і курортно-пляжного на один з районів Барселони – Барселонету, простежують у своїй статті вчені з університету в Барселоні М. Креспі-Бальбона та О. Маскарілла-Міро [12]. Роль безкоштовних пішохідних екскурсій в розвитку туристичних компаній на прикладі Барселони аналізують дослідники з університету в Мурсії (Мурсія) М. дель Пілар Леал Лондоно та К. Медіна [15]. Певний інтерес досліджуваної проблематики викликала і в українських науковців. Про роль періодичних конфліктів в організації туристичної галузі в Іспанії писали О. Любіцева та Г. Заваріка [3]. Вплив етнополітичного конфлікту в Каталонії на туризм до кінця 2017 р. вивчали І Хільчевська та К. Шалун [5]. Окремі аспекти розвитку інклюзивного туризму в Каталонії проаналізувала в своїй статті К. Чупіна [6].

Мета й завдання статті: Метою статті є аналіз основних тенденцій розвитку міжнародного туризму Каталонії після референдуму про незалежність співтовариства 2017 р. Вирішення дослідницьких завдань передбачає: визначення тенденцій розвитку туристичної сфери в Каталонії протягом осені 2017–2019 рр.; встановлення причинно-наслідкових зв'язків між динамікою іноземних туристичних потоків до співтовариства та референдумом 2017 р.; простеження реалізації туристичних заходів та їх залежності від політичних процесів у регіоні та Королівстві.

Виклад основного матеріалу. Починаючи з Олімпійських ігор 1992 р., Каталонія утвердила свої позиції як один з провідних світових туристичних напрямків. Це співтовариство одним з перших в Іспанії з 1990-х рр. взяло курс на побудову нової економічної моделі, в якій сфера послуг мала відігравати ключове значення. В наступні десятиліття Каталонія доволі динамічно нарощувала туристичні потоки із закордону. У проміжку між 2005 і 2017 рр. кількість іноземних туристів до співтовариства зросла з 14, 6 до понад 17 млн осіб [29, р. 447, 449]. Подібна динаміка не лише прямо впливала на туристичну галузь співтовариства, але й приносила доходи в інші галузі його економіки: ділові послуги, торгівлю, ремонт, харчову, тютюнову галузі, енергетику, фінансовий сектор та ін. Протягом років, що передували проведенню референдуму 1 жовтня 2017 р., туристична галузь формувала близько 12 % ВВП співтовариства і створювала близько 400 тис робочих місць [3, с. 61].

Рубіжною подією для Каталонії стало проведення згаданого референдуму. В плебісциті, що відбувся 1 жовтня 2017 р., з 5, 5 млн каталонських виборців взяли участь лише 2, 2 млн. 90 % учасників плебісциту проголосували «за», але це тільки 40 % від загального числа виборців. Явка склала 42, 5 %, але референдум визнали таким, що відбувся. Прем'єр-міністр Королівства Маріано Рахой виступив із заявою про невизнання результатів плебісциту та закликом провести його повторно й дотриматися юридичної чистоти [27, р. 25].

Попри б здавалося тріумф політичних партій, які виступали за вихід Каталонії з Іспанського Королівства, отримані результати стали доволі неоднозначними з огляду на відносно невисоку явку виборців. Навіть, якщо мати на увазі ряд заходів, здійснених Мадридом для перешкоджання волевиявлення каталонців (конфіскація бюлетенів, блокування сепаратистських сайтів, розгром ряду виборчих дільниць, вивезення скриньок для голосування тощо) [5, с. 54], невисока явка мала й об'єктивні підстави. Зокрема, на подібний результат вплинула національна самоідентифікація жителів Каталонії, яка є строкатою. Лише 23, 5 % мешканців співтовариства вважають себе виключно каталонцями. Ще 20, 1 % ідентифікують себе більше каталонцями, ніж іспанцями. Найбільше – 39, 2 % жителів Каталонії подвійно визначають себе – і як каталонців, і як іспанців. Лише іспанцями вважають себе 6, 7 %, а 4, 1 % – більше іспанцями, ніж каталонцями [27, р. 30; 21, р. 5–6].

Значне несприйняття незалежності регіону існує серед каталонців, народжених в інших регіонах Іспанії (82 % проти) та народжених закордоном (60 % проти). Противники самостійності переважають також ще в одній групі каталонського населення – уродженців співтовариства, батьки яких не корінні жителі регіону (60 % проти). Слід відзначити, що в Каталонії кількість народжених в регіоні за останнє десятиліття постійно зменшувалася. Знизилася і еміграція з інших іспанських регіонів; зріс, натомість, приплив іноземців [27, р. 33].

Активний розвиток туристичної сфери в Каталонії викликав певне незадоволення, особливо жителів Барселони, й таким чином підживлював прихильників незалежності [12, р. 63–64; 9]. Місто є одним з найбільш густонаселених в Європі (бл. 15 824 жителів на км²), і масовий туризм посилює проблеми цього урбаністичного центру [10]. 48, 9 % мешканців Барселони вважали в 2016 р., що туризм є основною проблемою, з якою стикається місто. У 2012 р. таких

було лише 25 %. Вони були переконані, що економічні вигоди від туристичного буму нерівномірно розподіляються між каталонцями. На їх думку, в подальшому число туристів до міста слід обмежити. І хоча з ними не погодилися 47, 5 % опитаних у місті, але вперше вони залишилися в меншості [29, р. 458]. В дійсності, лише невелика більшість жителів Барселони за останні 25 років накопичила значні статки від використання численних культурних об'єктів міста. Більшість, натомість, не лише спостерігала за зростанням орендної плати на нерухомість та цін в магазинах, але й страждала від цього. У деяких випадках мешканці престижних районів Барселони змушені були виїжджати за межі цих районів. Одним з найбільш вигідних способів заробляння на туризмі стали спекулятивні інвестиції. Інвестори купували помешкання у таких районах, як Сьютат-Велья, Барселонета, Готик, Раваль, Побленоу, Поблесек, Ешампле, перетворювали їх в готелі й туристичні квартири. На осінь 2017 р. у цих районах нараховувалося близько 16 тис. туристичних квартир, з яких лише 8 тис. отримали ліцензію на подібне використання. Ці квартири здавалися в оренду за ціною, у чотири рази вищою, ніж за звичайними договорами найму житла. Лише в 2016 р. орендна плата в Барселоні зросла на 16, 5 %. Саме цей вид діяльності, пов'язаний з туризмом, спричинив неприязнь місцевих жителів до туристів, яких вони звинувачували в асоціальній поведінці. Виявом латентної нехоті до туристів стали численні написи на стінах будинків типу «Ми не хочемо, щоб в наших будівлях були туристи» або «Це не пляжний курорт». На піку національного підйому, що охопив Каталонію і Барселону, зокрема, туризм розцінюється значною частиною мешканців регіону як загроза ідентичності й «духу місця» шляхом перетворення затишних вулиць міста в своєрідну туристичну пастку з дешевими кафе з незвичною для каталонців замороженою паельєю та штучними напоями у великому посуді. Туризмобія стала розцінюватися як самооборона від *barriocidio* (смерті району) [18, р. 5; 17, р. 12–13].

Класична акція проти туристів у Барселоні виглядала на практиці так. Під час мирної демонстрації два-три десятки людей, одягнені в перуки, на 15 секунд заходять до фойє готелю. За допомогою молотків вони завдавали легких пошкоджень меблям та іншій обстановці. Через декілька хвилин фото нападників виставлялося в мережі з підписом «Тому, хто сіє нещастя, я повертаю гнів назад» [17, р. 13].

Як наслідок, перші місяці після проведення референдуму туристичні потоки до Каталонії дійсно демонстрували спад. У жовтні 2017 р. туристів до регіону прибуло на 12, 8 % менше, ніж в аналогічному місяці попереднього року. При цьому відповідний показник по Іспанії в цілому демонстрував зростання на 3, 1 %. Подібну тенденцію підтвердив і листопад, і грудень 2017 р. [5, с. 55].

Більшою мірою кризові явища торкнулися центральної у співтоваристві провінції Барселона. Кількість ночівель в готелях цієї провінції у жовтні впала на понад 3, 3 %, у листопаді – 6, 55 %, у грудні – понад 11, 9 % [19, с. 19]. Тільки частково це стало виявом традиційного сезонного падіння прибуття іноземних туристів. В основному ж, згадане падіння стало логічним наслідком того, що головне протистояння між прихильниками незалежності й силовими структурами, що представляли Мадрид, відбувалося в Барселоні.

Однак політична нестабільність у Каталонії вплинула лише на саме співтовариство та Балеарські острови, логістично пов'язані, насамперед, з Барселоною. Якщо ці два співтовариства в грудні 2017 р. продемонстрували падіння числа прибулих іноземних туристів – Каталонія на 13, 9 %, а Балеарські острови на 2 %, то їх традиційні конкуренти (Мадрид, Валенсія, Андалузія) продемонстрували зростання. Таким чином спостерігався процес «перетягування» туристів на інші туристичні райони, що, врешті-решт, майже не вплинуло на загальне число міжнародних туристів до Іспанії, яке зросло порівняно з відповідним місяцем попереднього року [19, р. 20–21; 25].

В цілому, Каталонське співтовариство у 2017 р. показало непогані показники розвитку міжнародного туризму. Число іноземних туристів перевищило показник в 19 млн 118 тис, що вчергове вивело Каталонію на перше місце в Королівстві. Середні витрати туриста перевищили 2 тис. євро; більше було лише у Мадрида – 2 тис 650 євро, натомість це значно вище – ніж в середньому по Іспанії – 1 тис 645 євро. Середня тривалість поїздки іноземного туриста склала 5, 85 днів, що менше, ніж в середньому по Королівству – 7, 78 днів [19, р. 8]. Значно вищі показники Валенсії, Андалузії чи Канарських островів пояснюються перевагою тут, на відміну від Каталонії, курортно-пляжного туризму, який більше прив'язує туриста до одного місця, ніж інші види туризму.

У зв'язку з результатами референдуму, в Мадриді на початку 2018 р. озвучували фінансові втрати Каталонії. Міністр економіки Королівства Луїс де Гіндос оцінив зменшення доходів

співтовариства в 1 млрд євро. Він заявив, що економічне зростання Каталонії в четвертому кварталі 2017 р. сповільнилося з 0,9 до 0,4 %. Міністр відзначив, що співтовариство традиційно було одним із драйверів іспанської економіки, а тепер стало тягарем і в зв'язку з цим закликав каталонський уряд відмовитися від односторонніх кроків, пов'язаних з курсом на розрив з Іспанією [2].

Застереження міністра більш-менш корелювалися з реальною ситуацією. В перші місяці після референдуму спостерігався процес перенесення компаніями своїх офісів зі співтовариства в інше місце. Це зробило понад 3 тис. компаній, зменшилися іноземні інвестиції в регіон, впала частка Каталонії в загальноіспанському експорті. Експерти заговорили про ефект «Монреалю», маючи на увазі економічні проблеми Квебеку, що були спровоковані його спробою виходу з Канади в 1990-х рр. [27, р. 27].

Таким чином, очікування щодо подальшого розвитку туристичної галузі Каталонії були переважно песимістичними. Проводячи аналогію з Тунісом та Єгиптом, де внаслідок арабської весни 2010–2011 рр. туристична сфера опинилася в достатньо глибокій кризі, експерти прогнозували значний спад туристичних потоків до співтовариства. Однак реальність виявилася більш оптимістичною. Наприкінці зими – на початку весни 2018 р. туристичний ринок Каталонії почав відновлюватися й демонструвати, хоч і незначне, але зростання.

Весною 2018 р. туристичний сектор Каталонії поступово підтягувався до показників попереднього, 2017, року, щоб в червні за міжнародними туристичними прибуттями перевищити показник минулого року – 2 млн 90 тис проти 2 млн 26 тис [19, р. 22]. Що ж вплинуло на позицію туристів, якщо конфлікт Барселони з Мадридом своєї гостроти не втратив?

По-перше, протистояння щодо незалежності набуло латентного характеру, істотно не впливало на функціонування значимих для туризму закладів та об'єктів.

По-друге, Каталонія займає вигідне географічне положення. Саме через це співтовариство пролягає один з двох сухопутних транспортних коридорів, які сполучають Піренейський півострів з Францією. Порт Барселони є одним з найбільших у Середземномор'ї, на який припадає 22 % зовнішньої морської торгівлі Королівства і 71 % співтовариства. Приймаючи в рік 2,5 млн круїзних туристів, порт столиці Каталонії є найкрупнішим круїзним портом в Європі й четвертим в світі [23]. Маючи пряме сполучення до таких важливих туристичних регіонів, як Балеарські острови, Лігурійська Рив'єра, Сардинія, Лацій, а також до портів найбільшої туристичної країни Африканського континенту – Марокко, Барселона виступає хабом, що зв'язує два туристичні макрорегіони – Європейський і Африканський та цілий ряд туристичних районів Південної Європи.

По-третє, зіграло свою роль багатство й різноманітність каталонських туристичних ресурсів. Центром туристичної привабливості регіону є Барселона, що традиційно відвідується туристами (9,12 млн у 2018 і 9,47 млн у 2019 р. [20]). З них 83 % (8,5 млн) припадає на іноземних туристів [13, с. 3]. Туризм приносить місту 2 млрд євро щорічно [31]. Крім розбудованої інфраструктури дозвілля, Барселона притягує зі всього світу студентів, дослідників та художників. Значну роль у туристичному підйомі Барселони відіграли пішохідні безкоштовні маршрути, до яких вдавалися місцеві туристичні фірми з метою популяризації міських дестинацій [15, р. 338]. Поза Барселоною, Каталонія має чимало інших туристичних об'єктів. Протягом липня й серпня одним з кращих місць для відпочинку в Західному Середземномор'ї є смуга узбережжя в каталонській провінції Жирона - Коста Брава. Взимку лижники та сноубордисти прямують до Піренеїв, щоб насолодитися снігом та прекрасними природними умовами цих гір. Географічне розташування Каталонії відіграє головну роль в розвитку туристичної індустрії регіону, адже він у різний сезон може запропонувати безліч розваг для подорожуючих. Найпопулярнішим парком розваг у Іспанії залишається Порт Авентура, поблизу Таррагони. У співтоваристві розташований монастир Монсеррат – відомий центр паломництва римо-католиків. Певну частину іноземних туристів приваблює сільський туризм.

Крім цього, Каталонія є одним зі світових лідерів з розвитку інклюзивного туризму (для людей з особливими потребами). Цей вид туризму є пріоритетним для діяльності Каталонського агентства з туризму. Створений спеціальний сайт, який пропонує споживачам цього туризму перелік доступних дестинацій та описує їх інфраструктуру. На сьогодні в цьому співтоваристві є 1100 туристичних об'єктів, доступних для туристів з інвалідністю. Сюди входять цілий ряд музеїв Барселони, 150 км зелених доріг та стежок, численні пляжі на середземноморському узбережжі, окремі траси гірськолижного курорту Ла Моліна. Для маломобільних груп надаються послуги з польотів на повітряних кулях, верхової їзди, дайвінгу тощо [6, с. 122–123].

По-четверте, важливим мотиваційним моментом стабільності туристичних потоків до Каталонії є добре розвинена інфраструктура та мережа інформаційної логістики. У регіоні працюють 6 аеропортів, 2 морських порти, 2 національні залізничні компанії. Міжнародний аеропорт Барселони, який у 2018 р. обслужив понад 50 млн пасажирів, є одним з основних авіацентрів Середземноморського регіону. Авіаційний сектор співтовариства здатний підтримувати зростання пасажиропотоку й знижувати вартість авіаквитків. Регіон має розвинену мережу високошвидкісних залізниць та ефективний мобільний зв'язок [24]. Сфера обслуговування співтовариства включає цифровий маркетинг та систему онлайн-бронювання, які підтримують туристичний ринок та конкуренцію між готелями, ресторанами та іншими закладами, причетними до надання послуг туристам. Каталонія має один з найбільш розвинених у світі сектор готельно-ресторанного обслуговування. Лише Барселона може запропонувати туристам 150 тис місць для проживання в готелях (понад 430 одиниць), пансіонатах, хостелах, туристичних квартирах. Столиця Каталонії є одним з головних місць для ресторанів, відзначених зірками Мішлен (22). Всього ж гастрономічна сфера Барселони нараховує бл. 10 тис закладів харчування [13, р. 4, 8, 9].

Перелік цих чинників обумовив небажання іноземних туристів відмовлятися від зручних маршрутів та улюблених туристичних атракцій в умовах не стільки політичної нестабільності, стільки політичної невизначеності.

Хоча передбачуваного раніше зростання досягти не вдалося. Рентабельність каталонських туристичних фірм знизилася на 70, 2 % порівняно з 2017 р. Крім згаданого чинника політичної невизначеності, свою роль відіграло відновлення конкурентних туристичних ринків, особливо курортно-пляжної складової, у Туреччині, Єгипті та Тунісі.

Свій внесок в процес стримування зростання туристичних потоків з-за кордону відігравали й організовані профспілками страйки працівників сфери послуг, що не мали жодної політичної складової. У липні й серпні 2018 р. до такої акції вдавалися служби аеропорту Ель-Прот у Барселоні, що призвело до перенесення сотень рейсів й затримки відправки туристів з Каталонії.

У лютому 2019 р. у Барселоні страйкували працівники метро. Їх акція, організована профспілками, не випадково припала на час проведення найбільшого в світі Всесвітнього мобільного конгресу, участь в якому беруть від 50 до 60 тис. представників мобільних операторів [29, р. 459].

Натомість, коли у середині жовтня 2019 р. Верховний суд Іспанії схвалив рішення щодо тривалих термінів ув'язнення для політиків, причетних до організації каталонського референдуму, у Барселоні декілька днів тривали протести. В результаті, економічна активність у секторах роздрібної торгівлі та готельного бізнесу міста знизилася, за оцінками туристичної асоціації Barselona Oberta, на 30–50 %. Тоді на вулиці міста вийшло бл. 500 тис жителів. Учасники протесних акцій пошкодили відкриті тераси в бл. 70 ресторанів, спалили їх реманент. Великих збитків зазнала торгова вулиця Пасео-де-Грасія, де близько 60 % продажів припадає на туристів. Продажі знизилися протягом цього тижня на 30 %. 18 жовтня закrywся для відвідувачів собор Саграда Фамілія. Його адміністрація заявила, що не може гарантувати безпеку для туристів. Оскільки Барселона є круїзною столицею Середземномор'я, то під час цих акцій була нанесена шкода і цьому виду туризму. Три круїзних лайнери з 6 тис пасажирів вирішили взагалі не заходити до місцевого порту. Серйозні збитки були нанесені транспортній мережі. Близько 175 тис туристів постраждали від відміни чи затримки рейсів. Певних прибутків не дорахувалася і сфера ділового туризму, оскільки Барселона є одним з популярних місць проведення конференцій. Загалом, туризм складає 15 % ВВП Барселони, а обіг готельного бізнесу – бл. 1, 6 млрд євро в рік. В індустрії туризму міста зайнято бл. 100 тис. робітників [2].

В цілому, середні витрати іноземних туристів у Каталонії з кінця 2017 р. знизилися, тоді як в середньому по Іспанії виросли. Однак, у регіоні вони залишаються вищими, ніж в середньому по країні [1].

2019 рік теж не показав якихось істотних втрат туристичної сфери Каталонського співтовариства. Цього року Каталонію відвідало 19, 36 млн. іноземних туристів, що склало 23, 1 % від загального числа в Іспанському королівстві (83, 7 млн. туристів). Прибутки від міжнародного туризму Каталонії сягнули 21, 3 млрд євро і вони збільшилися порівняно з 2018 р. на 4, 1 %. Кожний турист залишив у співтоваристві 1102 євро, що більше, ніж рік тому, на 3, 3 %. Серед іноземних туристів домінували німці (19, 9 %) і французи (18, 8 %). Це трохи відрізняється від загальної картини по Іспанії в цілому, де лідерство тримали британські туристи – 18 %, прибутки від яких склали 17, 9 млрд євро [22; 13, р. 2].

За підсумками 2019 р. Каталонія продовжує залишатися першою економікою країни – 231 млн євро ВВП. Але інші співтовариства почали скорочувати відставання від Каталонії. Зокрема, Мадрид збільшив свою частку в загальноіспанському ВВП порівняно з Каталонією на 1,4 % [26].

Стимування розвитку туризму в останні роки мало і цілеспрямований характер. Міська влада Барселони наклала мораторій на нові ліцензії щодо проживання туристів. Всі заклади регіону, надані в користування туристами, тепер зобов'язані реєструватися в міській раді або уряді Каталонії. У Барселоні, крім цього, сплачується невеликий туристичний податок у розмірі 0,65 €. Вживаються заходи щодо стримування потоку пропозицій нерухомості в інтернеті. Схвалено рішення штрафувати сайти за незареєстрованих осіб, що короткотерміново здають свою нерухомість в оренду [30].

Нове бачення розвитку туризму в Каталонії до 2020 р. базувалося на визначенні відповідального туризму, сформульованому в Декларації Кейптауна (2002) [14] та в Барселонській хартії туризму (2010) [7]. Воно передбачало досягнення більшого балансу інтересів відвідувачів та мешканців співтовариства. Барселонська декларація, зокрема, закликала акцентувати увагу на управлінні наслідками туризму, більш справедливому їх розподілі. Важливого значення мала набути кореляція між інтересами туризму та станом довкілля [8; 28].

Навряд, чи можна говорити про досягнення цілей, сформульованих у Барселонській декларації. Певну роль в цьому відіграли й негативні для туризму наслідки референдуму 2017 р. Остаточна неможливість їх реалізації була визначена спалахом пандемії КОВІД-19, в умовах якої туристична галузь істотно скоротила свої масштаби. Туристичні потоки іноземних туристів за перші три квартали 2020 р. до Іспанії й Каталонії, зокрема, скоротилися більше, ніж вдвічі [25]. В четвертому кварталі були схвалені додаткові заходи, що істотно обмежили туристичні можливості Королівства. Подібні рішення затвердив і уряд Каталонії [16]. Таким чином, в умовах пандемії вплив референдуму на туристичну сферу відійшов на другий план.

Висновки. Референдум 1 жовтня 2017 р. здійснив певний вплив на розвиток туризму в Каталонії. Однак, цей вплив виявився значно меншим, ніж прогнозували експерти наприкінці 2017 – на початку 2018 рр. Туристична галузь співтовариства, насамперед його міжнародна складова, виявилася більш стійкою і катастрофічного спаду не продемонструвала. Кореляція з розвитком туризму в Іспанії в цілому та в окремих співтовариствах демонструє, що темпи приросту міжнародного туризму в Каталонії після проведення референдуму істотно знизилися. Серед причин цього явища не лише факт політичної невизначеності, але й багаторівневий конфлікт інтересів іноземних туристів та місцевих жителів, який актуалізувався якраз в останні декілька років. Декількарічна фактична стагнація туристичного ринку Каталонії була перервана у 2020 р. пандемією коронавірусу, що, з одного боку, визначило його обвал, а, з іншого, не дає змоги чітко простежити розвиток тенденцій, що виникли восени 2017 р.

Список використаних джерел

1. Каталония через год после «референдума»: экономический анализ. URL: <https://catalunya.ru/articles.html/politic/kataloniya-cherez-god-posle-referenduma-ekonomicheskiy-analiz-r6712/>
2. Каталонія втратила близько 1 млрд євро через спробу відокремлення від Іспанії. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/kataloniya-poteryala-okolo-1-mlrd-evro-popytku-1514827321.html>
3. Любіцева О., Заваріка Г. Організація туризму Іспанії в умовах періодичних конфліктів. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Географія*. 2019. Вип. 1(74). С. 60–65. URL: <http://doi.org/10.17721/1728-2721.2019.74.11>
4. Туристична сфера Барселони зазнала збитків від заворушень, що налічують мільйони євро. URL: <https://gordonua.com/ukr/news/worldnews/-turistichna-sfera-barcelona-zaznala-miljoni-jevro-zbitkiv-vid-masovih-zavorushen-1382040.html>
5. Хільчевська І., Шалун К. Етнополітичний конфлікт у Каталонії та його вплив на розвиток туризму. *Географія та туризм*. 2017. Вип. 41. С. 49–58. URL: http://www.geolgt.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=167&Itemid=84&lang=uk
6. Чупіна К. Аналіз розвитку інклюзивного туризму закордоном. *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм»*. 2020. Вип. 11. С. 121–127.
7. Barcelona Charter Tourism (2010). URL: http://act.gencat.cat/wp-content/uploads/2015/02/Turisme_responsable_ENG.pdf
8. Barcelona Declaration (RTD7). URL: <https://responsibletourismpartnership.org/conferences/rtd7/>
9. Barcelona is a city exploited by tourism. URL: <https://stay-grounded.org/barcelona-a-city-exploited-by-tourism/>
10. Tourism of Barcelona, Catalonia. URL: <https://euromonitor.com/barcelona-overtourism/>
11. Catalonia tops Spain in foreign tourist spending in 2019. URL: <https://www.catalannews.com/business/item/catalonia-tops-spain-in-foreign-tourist-spending-in-2019>
12. Crespi-Vallbona M., Mascarell-Miró Ó. La transformación y gentrificación turística del espacio urbano. El caso de la Barceloneta (Barcelona). *Eure*. 2018. Vol. 44 (133). P. 51–70. URL: https://scielo.conicyt.cl/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0250-71612018000300051
13. Cuadrada A., Guardiola M. *Horwath HTL: Barcelona Market Update*, July 2020. 16 p. URL: <http://www.horwathhtl.com>
14. Declaration Cape Town, 2002. URL: http://resource.capetown.gov.za/documentcentre/Documents/Graphics%20and%20educational%20material/Responsible_tourism_bro_web.pdf
15. del Pilar Leal Londoño M., F. Xavier Medina F. Turismo y economía colaborativa: el caso de los recorridos gratuitos a pie en Barcelona. *Cuadernos de Turismo*. 2018. N 41. P. 323–341. URL: <http://dx.doi.org/10.6018/turismo.41.327051>
16. Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya. URL: https://dogc.gencat.cat/es/pdogc_canals_interns/pdogc_resultats_fitxa/index.html?action=fitxa&documentId=884443&language=ca_ES&newLang=es_ES

17. Huete R., Mantecón M. El auge de la turismofobia .hipotesis de investigacion o ruido ideologico? *PASOS. Revista de Turismo y Patrimonio Cultural*. 2018. Vol. 16. N 1. P. 9–19. URL: <https://doi.org/10.25145/j.pasos.2018.16.001>
18. Hughes N. “Tourists go home”: anti-tourism industry protest in Barcelona. *Social Movement Studies*. 2018 (may). P. 1–7. URL: <http://www.tandfonline.com/loi/csms20>
19. Martin J., Afonso B. *Le repercussió de la inestabilitat política en el turisme de Catalunya*. San Cristóbal de la Laguna, 2018. 33 p. URL: <https://riull.ull.es/xmlui/handle/915/12412>
20. Number of tourists staying in hotels in Barcelona from 1990 to 2019. URL: <https://www.statista.com/statistics/452060/number-of-tourists-in-barcelona-spain/>
21. Oller J., Satorre A., Tobeña A. Unveiling pathways for the fissure among secessionists and unionists in Catalonia: identities, family language, and media influence. *Palgrave communications*. 2019. N 5 (148). P. 1–13. URL: <https://doi.org/10.1057/s41599-019-0357-z> | www.nature.com/palcomms
22. Pagan R., Horsfall D. Medical Tourism Markets. Models of Sustainability. The Costa del Sol (Malaga). *Sustainability*. 2020. Vol. 12. URL: www.mdpi.com/journal/sustainability
23. Port de Barcelona. Press dossier 2016. 8 p. URL: <http://www.barceloc.com/pdf/Dossier%202015.pdf>
24. Spain. URL: <https://www.lonelyplanet.com/spain>
25. Spain – international tourism. URL: <https://countryeconomy.com/trade/international-tourism/spain>
26. Strategic Tourism Plan for Catalonia 2013-2016 and Catalan Tourism Directives 2020. URL: http://empresa.gencat.cat/web/.content/20_-turisme/coneixement_i_planificacio/reerca_i_estudis/documents/arxius/plan_en.pdf
27. *The independence conflict in Catalonia*. Madrid: Real Instituto Elcano, 2019, 46 p.
28. The Catalunya 2020 Vision for Responsible Tourism: The Barcelona Declaration. URL: the_catalunya_2020_vision_for_responsible_tourism_-_the_barcelona_declaration_eng.pdf
29. Torres-Solé T., Sala-Ríos M., Farré-Perdiguer M. Del primer al Segundo plan estratégico de turismo en Cataluña. *Cuadernos de Turismo*. 2019. N 44. P. 441–465. URL: <http://dx.doi.org/10.6018/turismo.44.404971>
30. TOURISM IN BARCELONA GENERATES 18% OF COMMERCIAL REVENUE. URL: <https://www.tourism-review.com/tourism-in-barcelona-provides-substantial-revenues-news5337>
31. Working in Tourism in Barcelona Opens Doors to the World. URL: <https://www.welcometothejungle.com/en/articles/working-in-tourism-in-barcelona-opens-doors-to-the-world>

Список использованных источников

1. Каталония через год после «референдума»: экономический анализ. URL: <https://catalunya.ru/articles.html/politic/kataloniya-cherez-god-posle-referenduma-ekonomicheskij-analiz-r6712/>
2. Каталония потеряла около 1 млрд евро из-за попытки отделения от Испании. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/kataloniya-poteryala-okolo-1-mldr-evro-popytku-1514827321.html>
3. Любичева Е., Заварика Г. Организация туризма Испании в условиях периодических конфликтов. *Вестник Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. География*. 2019. Вып. 1(74). С. 60–65. URL: <http://doi.org/10.17721/1728-2721.2019.74.11>
4. Туристическая сфера Барселоны потеряла от волнений миллионы евро. URL: <https://gordonua.com/ukr/news/worldnews/-turistichna-sfera-barceloni-zaznala-miljoni-jevro-zbitkiv-vid-masovih-zavorushen-1382040.html>
5. Хильчевская И., Шалун К. Этнополитический конфликт в Каталонии и его влияние на развитие туризма. *География и туризм*. 2017. Вып. 41. С. 49–58. URL: http://www.geolgt.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=167&Itemid=84&lang=uk
6. Чупина К. Анализ развития инклюзивного туризма за рубежом. *Вестник ХНУ имени В.Н. Каразина. Серия «Международные отношения. Экономика. Страноведение. Туризм»*. 2020. Вып. 11. С. 121–127.
7. Barcelona Charter Tourism (2010). URL: http://act.gencat.cat/wp-content/uploads/2015/02/Turisme_responsable_ENG.pdf
8. Barcelona Declaration (RTD7). URL: <https://responsibletourismpartnership.org/conferences/rtd7/>
9. Barcelona is a city exploited by tourism. URL: <https://stay-grounded.org/barcelona-a-city-exploited-by-tourism/>
10. Tourism of Barcelona, Catalonia. URL: <https://euromonitor.com/barcelona-overtourism/>
11. Catalonia tops Spain in foreign tourist spending in 2019. URL: <https://www.catalannews.com/business/item/catalonia-tops-spain-in-foreign-tourist-spending-in-2019>
12. Crespi-Vallbona M., Mascarilla-Miró Ó. La transformación y gentrificación turística del espacio urbano. El caso de la Barceloneta (Barcelona). *Eure*. 2018. Vol. 44 (133). P. 51–70. URL: https://scielo.conicyt.cl/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0250-71612018000300051
13. Cuadrada A., Guardiola M. *Horwath HTL: Barcelona Market Update*, July 2020. 16 p. URL: <http://www.horwathhtl.com>
14. Declaration Cape Town, 2002. URL: http://resource.capetown.gov.za/documentcentre/Documents/Graphics%20and%20educational%20material/Responsible_tourism_bro_web.pdf
15. del Pilar Leal Londoño M., F. Xavier Medina F. Turismo y economía colaborativa: el caso de los recorridos gratuitos a pie en Barcelona. *Cuadernos de Turismo*. 2018. N 41. P. 323–341. URL: <http://dx.doi.org/10.6018/turismo.41.327051>
16. Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya. URL: https://dogc.gencat.cat/es/pdogc_canals_interns/pdogc_resultats_fitxa/index.html?action=fitxa&documentId=884443&language=ca_ES&newLang=es_ES
17. Huete R., Mantecón M. El auge de la turismofobia .hipotesis de investigacion o ruido ideologico? *PASOS. Revista de Turismo y Patrimonio Cultural*. 2018. Vol. 16. N 1. P. 9–19. URL: <https://doi.org/10.25145/j.pasos.2018.16.001>
18. Hughes N. “Tourists go home”: anti-tourism industry protest in Barcelona. *Social Movement Studies*. 2018 (may). P. 1–7. URL: <http://www.tandfonline.com/loi/csms20>
19. Martin J., Afonso B. *Le repercussió de la inestabilitat política en el turisme de Catalunya*. San Cristóbal de la Laguna, 2018. 33 p. URL: <https://riull.ull.es/xmlui/handle/915/12412>
20. Number of tourists staying in hotels in Barcelona from 1990 to 2019. URL: <https://www.statista.com/statistics/452060/number-of-tourists-in-barcelona-spain/>
21. Oller J., Satorre A., Tobeña A. Unveiling pathways for the fissure among secessionists and unionists in Catalonia: identities, family language, and media influence. *Palgrave communications*. 2019. N 5 (148). P. 1–13. URL: <https://doi.org/10.1057/s41599-019-0357-z> | www.nature.com/palcomms
22. Pagan R., Horsfall D. Medical Tourism Markets. Models of Sustainability. The Costa del Sol (Malaga). *Sustainability*. 2020. Vol. 12. URL: www.mdpi.com/journal/sustainability
23. Port de Barcelona. Press dossier 2016. 8 p. URL: <http://www.barceloc.com/pdf/Dossier%202015.pdf>
24. Spain. URL: <https://www.lonelyplanet.com/spain>
25. Spain – international tourism. URL: <https://countryeconomy.com/trade/international-tourism/spain>
26. Strategic Tourism Plan for Catalonia 2013-2016 and Catalan Tourism Directives 2020. URL: http://empresa.gencat.cat/web/.content/20_-turisme/coneixement_i_planificacio/reerca_i_estudis/documents/arxius/plan_en.pdf
27. *The independence conflict in Catalonia*. Madrid: Real Instituto Elcano, 2019, 46 p.
28. The Catalunya 2020 Vision for Responsible Tourism: The Barcelona Declaration. URL: the_catalunya_2020_vision_for_responsible_tourism_-_the_barcelona_declaration_eng.pdf

29. Torres-Solé T., Sala-Ríos M., Farré-Perdiguer M. Del primer al Segundo plan estratégico de turismo en Cataluña. *Cuadernos de Turismo*. 2019. N 44. P. 441–465. URL: <http://dx.doi.org/10.6018/turismo.44.404971>
30. TOURISM IN BARCELONA GENERATES 18% OF COMMERCIAL REVENUE. URL: <https://www.tourism-review.com/tourism-in-barcelona-provides-substantial-revenues-news5337>
31. Working in Tourism in Barcelona Opens Doors to the World. URL: <https://www.welcometothejungle.com/en/articles/working-in-tourism-in-barcelona-opens-doors-to-the-world>.

References

1. Kataloniya cherez god posle «referenduma»: ekonomicheskii analiz. URL: <https://catalunya.ru/articles.html/politic/kataloniya-cherez-god-posle-referenduma-ekonomicheskii-analiz-r6712/> [in Russian].
2. Kataloniya vtratyla blyzko 1 mlrd yevro cherez sprobu vidokremлення vid Ispanii. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/kataloniya-poteryala-okolo-1-mlrd-evro-popytku-1514827321.html> [in Ukrainian].
3. Liubitseva O., Zavarika H. Orhanizatsiia turyzmu Ispanii v umovakh periodychnykh konfliktiv. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Heohrafiia*. 2019. Vyp. 1(74). S. 60–65. URL: <http://doi.org/10.17721/1728-2721.2019.74.11> [in Ukrainian].
4. Turystychna sfera Barselony zaznala zbytkiv vid zavorushen, shcho nalichuiut miliony yevro. URL: <https://gordonua.com/ukr/news/worldnews/-turistichna-sfera-barseloni-zaznala-miljoni-jevro-zbitkiv-vid-masovih-zavorushen-1382040.html> [in Ukrainian].
5. Khilchevska I., Shalun K. Etnopolitychnyi konflikt u Katalonii ta yoho vplyv na rozvytok turyzmu. *Heohrafiia ta turyzm*. 2017. Vyp. 41. S. 49–58. URL: http://www.geolgt.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=167&Itemid=84&lang=uk [in Ukrainian].
6. Chupina K. Analiz rozvytku inkluzivnoho turyzmu zakordonom. *Visnyk KhNU imeni V.N. Karazina. Seriya «Mizhnarodni vidnosyny. Ekonomika. Krainoznavstvo. Turyzm»*. 2020. Vyp. 11. S. 121–127. [in Ukrainian].
7. Barcelona Charter Tourism (2010). URL: http://act.gencat.cat/wp-content/uploads/2015/02/Turisme_responsable_ENG.pdf [in English].
8. Barcelona Declaration (RTD7). URL: <https://responsibletourismpartnership.org/conferences/rt7/> [in English].
9. Barcelona is a city exploited by tourism. URL: <https://stay-grounded.org/barcelona-a-city-exploited-by-tourism/> [in English].
10. Tourism of Barcelona, Catalonia. URL: <https://euromonitor.com/barcelona-overtourism/> [in English].
11. Catalonia tops Spain in foreign tourist spending in 2019. URL: <https://www.catalannews.com/business/item/catalonia-tops-spain-in-foreign-tourist-spending-in-2019> [in English].
12. Crespi-Vallbona M., Mascarilla-Miró Ó. La transformación y gentrificación turística del espacio urbano. El caso de la Barceloneta (Barcelona). *Eure*. 2018. Vol. 44 (133). P. 51–70. URL: https://scielo.conicyt.cl/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0250-71612018000300051 [in Spanish].
13. Cuadrada A., Guardiola M. *Horwath HTL: Barcelona Market Update*, July 2020. 16 p. URL: <http://www.horwathhtl.com> [in English].
14. Declaration of Cape Town, 2002. URL: http://resource.capetown.gov.za/documentcentre/Documents/Graphics%20and%20educational%20material/Responsible_tourism_bro_web.pdf [in English].
15. del Pilar Leal Londoño M., F. Xavier Medina F. Turismo y economía colaborativa: el caso de los recorridos gratuitos a pie en Barcelona. *Cuadernos de Turismo*. 2018. N 41. P. 323–341. URL: <http://dx.doi.org/10.6018/turismo.41.327051> [in Spanish].
16. Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya. URL: https://dogc.gencat.cat/es/pdogc_canals_interns/pdogc_resultats_fitxa/index.html?action=fitxa&documentId=884443&language=ca_ES&newLang=es_ES [in Spanish].
17. Huete R., Mantecón M. El auge de la turismofobia hipótesis de investigación o ruido ideológico? *PASOS. Revista de Turismo y Patrimonio Cultural*. 2018. Vol. 16. N 1. P. 9–19. URL: <https://doi.org/10.25145/j.pasos.2018.16.001> [in Spanish].
18. Hughes N. “Tourists go home”: anti-tourism industry protest in Barcelona. *Social Movement Studies*. 2018 (may). P. 1–7. URL: <http://www.tandfonline.com/loi/csms20> [in English].
19. Martín J., Afonso B. *Le repercusión de la inestabilidad política en el turismo de Cataluña*. San Cristóbal de la Laguna, 2018. 33 p. URL: <https://riull.ull.es/xmlui/handle/915/12412> [in Spanish].
20. Number of tourists staying in hotels in Barcelona from 1990 to 2019. URL: <https://www.statista.com/statistics/452060/number-of-tourists-in-barcelona-spain/> [in English].
21. Oller J., Satorre A., Tobeña A. Unveiling pathways for the fissure among secessionists and unionists in Catalonia: identities, family language, and media influence. *Palgrave communications*. 2019. N 5 (148). P. 1–13. URL: <https://doi.org/10.1057/s41599-019-0357-z> | www.nature.com/palcomms [in English].
22. Pagan R., Horsfall D. Medical Tourism Markets. Models of Sustainability. The Costa del Sol (Malaga). *Sustainability*. 2020. Vol. 12. URL: www.mdpi.com/journal/sustainability [in English].
23. Port de Barcelona. Press dossier 2016. 8 p. URL: <http://www.barceloc.com/pdf/Dossier%202015.pdf> [in English].
24. Spain. URL: <https://www.lonelyplanet.com/spain> [in English].
25. Spain – international tourism. URL: <https://countryeconomy.com/trade/international-tourism/spain> [in English].
26. Strategic Tourism Plan for Catalonia 2013-2016 and Catalan Tourism Directives 2020. URL: http://empresa.gencat.cat/web/.content/20_-turisme/coneixement_i_planificacio/reerca_i_estudis/documents/arxius/plan_en.pdf [in English].
27. *The independence conflict in Catalonia*. Madrid: Real Instituto Elcano, 2019, 46 p. [in English].
28. The Catalunya 2020 Vision for Responsible Tourism: The Barcelona Declaration. URL: the_catalunya_2020_vision_for_responsible_tourism_-_the_barcelona_declaration_eng_pdf [in English].
29. Torres-Solé T., Sala-Ríos M., Farré-Perdiguer M. Del primer al Segundo plan estratégico de turismo en Cataluña. *Cuadernos de Turismo*. 2019. N 44. P. 441–465. URL: <http://dx.doi.org/10.6018/turismo.44.404971> [in Spanish].
30. TOURISM IN BARCELONA GENERATES 18% OF COMMERCIAL REVENUE. URL: <https://www.tourism-review.com/tourism-in-barcelona-provides-substantial-revenues-news5337> [in English].
31. Working in Tourism in Barcelona Opens Doors to the World. URL: <https://www.welcometothejungle.com/en/articles/working-in-tourism-in-barcelona-opens-doors-to-the-world> [in English].

Криволапов Едуард Анатолійович

Запорізький національний університет, Запоріжжя, Україна,
e-mail: edward27772@gmail.com

Люта Дарина Анатоліївна

Запорізький національний університет, Запоріжжя, Україна,
e-mail: lyutadaryna@ukr.net

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ СФЕРИ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Метою даної роботи є розкриття теоретичних аспектів забезпечення безпеки туризму в Україні, а також надання узагальнюючого опису компонентів системи безпеки туристичного сектору України.

Методика. В дослідженні використані загальнонаукові методи, зокрема аналіз, науковий синтез, аналітичний метод, методи порівняння та узагальнення. Розглянуто вплив компонентів системи безпеки туристичного сектору України на стан і розвиток туристичного бізнесу в Україні. Визначено найважливіші особливості забезпечення безпеки туризму в Україні. Проведено аналіз досліджень впливу туризму на світову економіку та наведені висновки стосовно цього питання. Охарактеризовано Україну стосовно туристичної привабливості у світі та розкрито проблему цієї сфери на міжнародному та регіональному рівнях. Означено науковців, які присвятили свої наукові праці та дослідження проблемі становлення, функціонування та управління туристичної індустрії, а саме: С.Н. Домбровська, Н.В. Василюха, Д.І. Бурак, А.В. Бакурова, М.Ю. Барна, С.В. Майстро та інші, а також проблемі безпеки і ризиків в туристській сфері: М.Б. Биржаков, Ю.Ф. Волков, М.П. Денисенко, Н.І. Гаранін, Н.П. Казаков, В.М. Козинець, Н.В. Корж, О.М. Корнієнко, Е.Л. Писаревський, Л.Л. Руденко та інші.

Наукова новизна полягає в тому, що ґрунтуючись на існуючих в науковій літературі підходах до визначення економічної безпеки було виділено складові системи безпеки туристичного бізнесу України. Наведено приклади розвитку туристичної сфери та безпеки в цій сфері, як на міжнародному рівні, так і на регіональному. Визначено основні завдання державного регулювання безпеки національного туристичного ринку України. Відповідно, охарактеризовано міжнародний підхід до проблем забезпечення безпеки у сфері туризму на прикладі Генеральної військової ради. Спираючись на Стратегію розвитку туризму і курортів на період до 2026 року розроблено алгоритм побудови системи економічної безпеки туристичного підприємства.

Практичне значення. Результати даного дослідження є підґрунтям для дослідження основ забезпечення безпечного та комфортного відпочинку людей в їх вільний час як в Україні, так і на міжнародному рівні. Запропоновано перелік заходів для забезпечення безпеки сфери туризму України в цілому.

Ключові слова: туризм, економічна безпека туристів, економічна безпека туристичного підприємства, безпека туристичного бізнесу в Україні, національна безпека туристичного бізнесу, міжнародна безпека туристичної галузі.

Криволапов Едуард Анатольевич

Запорожский национальный университет, Запорожье, Украина,
e-mail: edward27772@gmail.com

Лютая Дарина Анатольевна

Запорожский национальный университет, Запорожье, Украина,
e-mail: lyutadaryna@ukr.net

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ БЕЗОПАСНОСТИ СФЕРЫ ТУРИЗМА В УКРАИНЕ

Целью данной работы является раскрытие теоретических аспектов обеспечения безопасности туризма в Украине, а также предоставление обобщающего описания компонентов системы безопасности туристического сектора Украины.

Методика. В исследовании использованы общенаучные методы, в частности анализ, научный синтез, аналитический метод, методы сравнения и обобщения. Рассмотрено влияние компонентов системы безопасности туристического сектора Украины на состояние и развитие туристического бизнеса в Украине. Определены важнейшие особенности обеспечения безопасности туризма в Украине. Проведен анализ исследований влияния туризма на мировую экономику и приведены выводы по этому вопросу. Охарактеризованы Украины относительно туристической привлекательности в мире и раскрыто проблему этой сферы на международном и региональном уровнях. Отмечено ученых, посвятивших свои научные труды и исследования проблеме становления, функционирования и управления туристической индустрии, а именно: С.Н. Домбровская, Н.В. Василюха, Д.И. Бурак, А.В. Бакурова, М.Ю. Барная, С.В. Майстро и другие, а также проблеме безопасности и рисков в туристской сфере: М.Б. Биржаков, Ю.Ф. Волков, М. П. Денисенко, Н. И. Гаранин, Н.П. Казаков, В. М. Козинец, Н. Корж, А.Н. Корниенко, Е.Л. Писаревский, Л.Л. Руденко и другие.

Научная новизна заключается в том, что основываясь на существующих в научной литературе подходах к определению экономической безопасности было выделено составляющие системы безопасности туристического бизнеса Украины. Приведены примеры развития туристической сферы и безопасности в

этой сфере, как на международном уровне, так и на региональном. Определены основные задачи государственного регулирования безопасности национального туристического рынка Украины. Соответственно, охарактеризованы международный подход к проблемам обеспечения безопасности в сфере туризма на примере Генеральной военной комиссии. Опираясь на Стратегию развития туризма и курортов на период до 2026 года разработан алгоритм построения системы экономической безопасности туристического предприятия.

Практическое значение. Результаты данного исследования являются основой для исследования основ обеспечения безопасного и комфортного отдыха людей в их свободное время как в Украине, так и на международном уровне. Предложен перечень мер по обеспечению безопасности сферы туризма Украины в целом.

Ключевые слова: туризм, экономическая безопасность туристов, экономическая безопасность туристического предприятия, безопасность туристического бизнеса в Украине, национальная безопасность туристического бизнеса, международная безопасность туристической отрасли.

UDC 338.48:005.934(477)

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2021.63.25-30>

Kryvolapov Eduard Anatoliyovych

Liuta Daryna Anatoliivna

Zaporizhzhia National University,
Zaporizhzhia, Ukraine, e-mail: edward27772@gmail.com
Zaporizhzhia National University,
Zaporizhzhia, Ukraine, e-mail: lyutadaryna@ukr.net

THEORETICAL ASPECTS OF SAFETY IN TOURISM IN UKRAINE

The purpose of this work is to reveal the theoretical aspects of tourism security in Ukraine, as well as to provide a generalized description of the components of the security system of the tourism sector of Ukraine.

Method. The study used general scientific methods, including analysis, scientific synthesis, analytical method, methods of comparison and generalization. The influence of the components of the security system of the tourism sector of Ukraine on the state and development of the tourism business in Ukraine is considered. The most important features of tourism safety in Ukraine are identified. An analysis of research on the impact of tourism on the world economy and conclusions on this issue. Ukraine is characterized in terms of tourist attractiveness in the world and the problem of this area at the international and regional levels is revealed. The scientists who have devoted their scientific works and research to the problem of formation, functioning and management of the tourist industry, namely: S.N. Dombrovska, NV Василюха, Д.І. Burak, A.V. Bakurova, M.Yu. Barna, S.W. Master and others, as well as the problem of safety and risks in the tourism sector: МВ Биржаков, Ю.Ф. Волков, М.П. Denisenko, NI Garanin, NP Казаков, В.М. Kozynets, NV Korzh, O.M. Kornienko, EL Pisarevsky, LL Rudenko and others.

The scientific novelty lies in the fact that based on the existing approaches in the scientific literature to the definition of economic security, the components of the security system of the tourism business of Ukraine have been identified. Examples of the development of tourism and security in this area, both at the international and regional levels, are given. The main tasks of state regulation of security of the national tourist market of Ukraine are determined. Accordingly, the international approach to security issues in the field of tourism is described on the example of the General Military Council. Based on the Strategy for the development of tourism and resorts for the period up to 2026, an algorithm for building a system of economic security of a tourist enterprise has been developed.

Practical meaning. The results of this study are the basis for the study of the basics of ensuring safe and comfortable recreation of people in their spare time both in Ukraine and internationally. A list of measures to ensure the security of tourism in Ukraine as a whole is proposed.

Key words: tourism, economic security of tourists, economic security of tourist enterprise, security of tourist business in Ukraine, national security of tourist business, international security of tourist industry.

Постановка проблеми. Забезпечення безпеки завжди було найважливішою проблемою людства у всіх сферах діяльності. Людина з моменту свого народження піддається небезпекам природного, техногенного, антропогенного, біологічного, соціального, екологічного характеру.

Розвиток туризму здійснюється в певному природному та соціальному середовищі, які мають вирішальний вплив на його результати. Цей вплив не завжди буває сприятливим. Небезпеки фізичного і соціального характеру повинні належним чином враховуватись суб'єктами індустрії туризму, яким слід мінімізувати різноманітні загрози безпеки туристської діяльності.

Незважаючи на те, що Україна розташована в центрі Європи і має всі умови для належного розвитку економіки за рахунок туризму, вона істотно відстає від провідних країн світу за рівнем розвитку туристської інфраструктури, якості туристичних послуг і рівнем безпеки туристичної галузі в цілому. Фінансово-економічна криза та нестабільна військово-політична ситуація, які загострилися останнім часом у країні, привели до істотного відтоку в'їзного туристичного потоку, негативно вплинули на структуру туризму та реалізацію туристських можливостей країни, як на

внутрішньому, так і на зовнішньому туристичному ринку. У контексті даної проблеми розгляд сфери туризму в аспекті забезпечення безпеки є найважливішим питанням розвитку туристичної галузі в Україні.

Саме поняття безпека визначається як стан захищеності життєвоважливих інтересів особистості, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз. Під життєвоважливими інтересами розуміється сукупність потреб, задоволення яких, надійно забезпечує існування і можливості прогресивного розвитку особистості, суспільства, держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам становлення, функціонування та управління туристичної індустрії присвячені праці багатьох українських вчених, таких як: С.Н. Домбровська, Н.В. Василюха, Д.І. Бурак, А.В. Бакурова, М.Ю. Барна, С.В. Майстро та інші. Значний внесок у дослідження проблем безпеки і ризиків в туристській сфері внесли М.Б. Биржаков, Ю.Ф. Волков, М.П. Денисенко, Н.І. Гаранін, Н.П. Казаков, В.М. Козинець, Н.В. Корж, О.М. Корнієнко, Е.Л. Писаревський, Л.Л. Руденко та інші. Однак, деякі теоретичні аспекти забезпечення безпеки сфери туризму в Україні вимагають подальших наукових досліджень, так як сфера туризму і курортів стає однією з пріоритетних галузей, яка впливає на соціально-економічний розвиток країни, а також на загальний стан і тенденції світової економіки.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Найважливішою особливістю забезпечення безпеки туризму є відповідальне управління туризмом, засноване на концепції сталого розвитку і пов'язане з необхідністю чіткого бачення змін і тенденцій в сучасному світі. Великий потенціал і динамічний розвиток сфери туризму в Україні вимагає подальшої розробки теоретичних положень та рекомендацій щодо вдосконалення системи безпеки туристичної галузі в цілому, сприяючи формуванню позитивного іміджу України на світовому туристичному ринку, збільшенню потоку туристських переміщень і, як наслідок, поповненню надходжень до бюджетів різних рівнів.

Метою та завданням статті є визначення основних теоретичних аспектів забезпечення безпеки сфери туризму в Україні.

Виклад основного матеріалу. Безпека туристів та висока якість їх обслуговування неможливі без урахування громадських й інших національних інтересів, а також особливостей навколишнього середовища. Місцеві органи влади й управління визначають перелік правил та постанов, котрі повинні виконувати адміністративні органи, що працюють у сфері охорони здоров'я, правопорядку, транспорту, охорони довкілля тощо. Важлива роль тут належить і туристичним фірмам, які повинні виконувати вимоги правил безпеки, організуючі подорожі.

Світове співтовариство дедалі більше уваги приділяє забезпеченню достатніх фінансових ресурсів для проведення превентивних заходів із запобігання ризиків у сфері туризму, а також для фінансування урегулювання збитків. У розвинутих країнах створюють відповідні страхові антитерористичні пули, фінансові резерви на випадок катастроф, діють також системи попередження надзвичайних ситуацій.

У 2017 році Всесвітня Рада з подорожей і туризму (WTTC) досліджувала вплив туризму на світову економіку в 185 країнах світу і прийшла до висновку, що туризм і суміжні з ним галузі створили 10,4% світового ВВП або 8,3 трлн. доларів. Кожна десята вакансія в світі пов'язана з туризмом, а в цілому в галузі створено близько 313 млн. робочих місць. 2017 рік виявився одним з найуспішніших для світового туризму в історії. Туристична сфера виросла на 4,6%, що перевищує зростання світового ВВП, який становить 3%. За даними WTTC туристична галузь створила близько 7 млн. нових робочих місць – 20% від усіх вакансій в світі.

Кількість туристів у світі в 2017 році збільшилася на 7% і досягла максимального за останні сім років показника – 1,32 млрд. чоловік. За даними Всесвітньої туристської організації ООН найбільший приріст (+ 8%) показали європейські країни й Африка. В цілому в Європу в 2017 році приїхало близько 671 млн. людей, в той же час Африку відвідали рекордні для цього регіону 62 млн. туристів. У свою чергу туристичний потік в Азіатсько-Тихоокеанський регіон з минулого року збільшився на 6% і склав 324 млн. чоловік, на Близький Схід – на 5% (58 млн. чоловік), в Північну і Південну Америки – на 3% (207 млн. туристів). Всесвітня рада з подорожей і туризму визначила найбільш перевантажені туристичні напрямки в світі – приблизно дві третини світової кількості туристів припадає всього лише на 20 країн. Беззаперечним лідером є Франція, яку відвідали 82 млн. туристів. За нею йдуть США і Іспанія, які взяли по 76 млн. туристів кожна, і Китай з показником в 59 млн. чоловік. У топ-10 також увійшли Італія – 53 млн. чол., Великобританія – 36 млн. чол., Німеччина – 36 млн. чол., Мексика – 35 млн. чол., Таїланд – 33 млн. чол. Також користуються попитом у туристів Австрія (28 млн. чол.), Малайзія (27 млн. чол.),

Гонконг (27 млн. чол.), Туреччина (26 млн. чол.), Греція (25 млн. чол.), Японія (24 млн. чол.), ОАЕ (21 млн. чол.), Португалія (20 млн. чол.), Канада (20 млн. чол.) та Саудівська Аравія (19 млн. чол.).

Всесвітня туристська організація ООН прогнозує, що в 2018 році позитивна тенденція збережеться і туристичний потік збільшиться ще на 4-5%.

Україна, незважаючи на свій високий рекреаційний, історичний, культурний і духовний потенціал, а також маючи досить великі екологічно чисті географічні райони, займає досить незначне місце на світовому туристському ринку. Наприклад, 2017 рік приніс Україні деякі позитивні тенденції, а саме, збільшення кількості в'їзних туристів після скорочення цього показника в 2014 році практично на 50%. Основними країнами, туристи яких їдуть в Україну, є Молдова, Білорусія, Туреччина, Ізраїль. Наведені дані свідчать про те, що Україна за низкою причин досі залишається непривабливим туристичним напрямком для більшості країн європейського континенту. Тому проблема забезпечення конкурентоспроможності та безпеки туристичного рекреаційного комплексу України виходить на перший план.

Гаагська міжпарламентська конференція по туризму 1989 р. у своїй декларації констатувала: «Безпека, захист туристів і повага їх гідності є неодмінною умовою розвитку туризму». Відповідно до закону України «Про туризм», безпека в галузі туризму – це сукупність факторів, які характеризують соціальний, економічний, правовий та інші стани забезпечення прав і законних інтересів громадян, юридичних осіб і держави в галузі туризму.

У своїх працях Н.В. Корж визначає безпеку туристичного бізнесу як найбільш ефективне використання наявних ресурсів для запобігання численним загрозам, успішне протистояння будь-яким негативним впливам, забезпечення стабільного функціонування і розвитку галузі [1].

У той же час, А.Г. Бобкова визначає безпеку туризму як динамічний стан захищеності сфери туризму від внутрішніх і зовнішніх загроз безпеці, яке дозволяє забезпечити її надійне існування і сталий розвиток [2].

Таким чином, безпека сфери туризму є комплексним поняттям, яке включає в себе безліч взаємопов'язаних і взаємозалежних чинників.

Грунтуючись на існуючих в науковій літературі підходах до визначення економічної безпеки, можна виділити наступні складові системи безпеки туристичного бізнесу:

- економічна безпека туристів, персоналу туристської організації та місцевого населення туристського регіону;
- економічна безпека туристичного підприємства (захист фінансових, матеріальних, інтелектуальних ресурсів, кадрова безпека);
- безпека туристичного бізнесу регіону (захист природи від шкідливого впливу туризму, екологічна, біологічна, криміногенна і військово-політична безпека);
- національна безпека туристичного бізнесу (сукупність поточного стану готельної індустрії, об'єктів харчування, транспорту, підприємств розважального, ділового, спортивного, пізнавального, лікувально-оздоровчого туризму, туристичних агенцій і туроператорів, екскурсійних організацій);
- міжнародна безпека індустрії туризму (показники туристичних потоків, рівень якості життя населення, політична й економічна стабільність, рівень небезпеки природного, техногенного та соціального характеру) [3].

Туризм у багатьох країнах світу є пріоритетним напрямком розвитку національної економіки та культури. Це обумовлено динамічністю, високою прибутковістю і величезним позитивним соціально-економічним і культурним впливом туризму на розвиток країн. Туристична галузь є специфічним і досить складним об'єктом державного управління. Необхідність державної підтримки і регулювання туризму як синтетичної, складної галузі та багатогранної економічної системи з розгалуженою мережею зв'язків, в орбіту якої входить понад 40 суміжних галузей народного господарства (транспорт, зв'язок, харчування і т.п.), є очевидним [4].

Кабінет міністрів України затвердив Стратегію розвитку туризму і курортів на період до 2026 року. Стратегія визначає підхід державної туристичної політики за такими напрямками: безпека туристів; нормативно-правове забезпечення; розвиток туристичної інфраструктури; розвиток людських ресурсів; маркетингова політика розвитку туризму і курортів. Основними положеннями стратегії у напрямку безпеки туристів є забезпечення безпеки туристів і захист їх законних прав та інтересів, що буде сприяти підвищенню якості наданих туристичних послуг шляхом:

1. надання невідкладної допомоги туристам, які опинилися в надзвичайній ситуації та / або постраждали під час подорожі;

2. створення «гарячої» телефонної лінії для прийому і ведення обліку звернень і скарг туристів, в тому числі і іноземних, а також надання необхідної інформації з питань туризму, виклику допомоги;

3. проведення моніторингу надзвичайних подій, які відбуваються з туристами в регіонах;

4. посилення відповідальності суб'єктів туристичної діяльності перед споживачами туристичних послуг.

Алгоритм побудови системи економічної безпеки туристичного підприємства охоплює такі послідовні етапи: вивчення специфіки бізнесу підприємства, його сегмента на ринку туристичних послуг; аналіз зовнішніх і внутрішніх загроз економічної безпеки туристичного підприємства, вивчення інформації про потенційні кризові ситуації, їх причини та способи врегулювання; аудит наявних коштів щодо забезпечення безпеки та аналіз їх відповідності виявленим загрозам; розробка мети і стратегії економічної безпеки туристичного підприємства; моделювання нової системи економічної безпеки туристичного підприємства [5].

Безпека регіонального туризму і його складові набувають значимості завдяки зростаючому впливу геополітичного чинника на туристські потоки: нестабільність економіки, криміногенна обстановка, терористичні загрози тощо.

Актуальність заходів, пов'язаних з безпекою, постійно зростає для будь-якого регіону, враховуючи досить критичну військово-політичну ситуацію в Україні. Безпеку в даному випадку необхідно розуміти як комплексну систему заходів з метою створення таких умов, при яких будь-яка пригода з туристом завідомо не могло б статися. Тому забезпечення безпеки туризму на регіональному рівні має включати: безпеку засобів розміщення і транспорту; безпеку харчування; безпеку дозвілля; безпеку в рекреаційних комплексах і туристських центрах [6].

До основних завдань державного регулювання безпеки національного туристичного ринку можна віднести:

1. Своєчасне прогнозування, виявлення, аналіз, оцінка внутрішніх і зовнішніх загроз безпеки туризму, розробка та застосування комплексу оперативних та довготривалих заходів щодо їх запобігання та усунення, локалізації і нейтралізації наслідків прояву.

2. Заходи підвищення конкурентоспроможності туристичних регіонів на міжнародному та внутрішньому ринках шляхом поліпшення якості сервісу, безпеки, умов праці та рівня кваліфікації кадрового персоналу в сфері туризму.

3. Поліпшення якості та доступності державних послуг, наданих в області безпеки туризму, підвищення ефективності контрольно-наглядової діяльності.

4. Підвищення рівня культури безпеки в сфері туризму.

5. Заходи сталого розвитку туризму шляхом збереження культурної спадщини, підтримки розвитку співробітництва та поліпшення якості життя населення в умовах активного розвитку туризму.

Світова система туризму все частіше стає об'єктом посягань з боку національної і міжнародної організованої злочинності. На цьому тлі збільшується і кількість внутрішніх і зовнішніх загроз безпеці, які стають все більш руйнівними і менш передбачуваними, в тому числі розкрадання майна туристів, вчинення насильницьких дій в їх відношенні, здійснення терористичної та екстремістської діяльності, ризики, пов'язані зі стрімким поширенням епідемій небезпечних захворювань, небезпеки природного і техногенного характеру, включаючи надзвичайні екологічні ситуації. Активно проявляють себе і інші види небезпек, як наприклад, нещасні випадки, дорожньо-транспортні пригоди, авіаційні події, випадки заподіяння шкоди життю, здоров'ю та майну туристів внаслідок низької якості послуг, що надаються.

У підсумковій резолюції другого засідання Генеральної військової ради відзначено, що безпека і захист туристів повинні стати пріоритетом в кожній з країн не тільки на території Євразії, а й в усьому світі. Будь-які терористичні акти або напади, викрадення людей і загрози, спрямовані проти туристів або працівників туристської індустрії, а також навмисне руйнування туристських об'єктів і об'єктів культурно-історичної спадщини повинні переслідуватися відповідно до національного законодавства кожної країни. Міжкультурні зв'язки і особисті дружні відносини, що виникають в процесі туристського обміну, є важливим фактором забезпечення міжнародної (глобальної) безпеки, сприяють створенню атмосфери довіри і взаєморозуміння між народами нашої планети.

Генеральний секретар ради В. Піскуров в своїй доповіді зазначив, що первісним і основним завданням всієї світової спільноти є забезпечення безпеки подорожей і подолання криз; друге завдання – стосується вибору шляху розвитку туризму, здатного знизити його вразливість,

підвищити стійкість і звернути на користь найбільш вразливих верств населення. Туристська індустрія і уряд повинні навчитися діяти в умовах невизначеності, в тому числі управляти кризовими ситуаціями, а також розумно використовувати засоби масової інформації в період труднощів.

Висновки. Узагальнюючи все вище сказане, можна зробити висновок, що одне з найважливіших питань сучасної цивілізації – це забезпечення безпечного та комфортного відпочинку людей в їх вільний час.

Безпека туристів, їх благополуччя в місцях туристського призначення не можна розглядати окремо від інших суспільних чи національних інтересів приймаючої країни і навколишнього середовища в цілому. При розробці та проведенні норм безпеки для сфери туризму та захисту туристів інтереси тих, хто відвідує і приймає, повинні бути взаємно гармонізовані. Забезпечення якості послуг та безпеки в туризмі відбувається на різних рівнях, що включають у себе: туристські підприємства; адміністрація туристських центрів; місцеві влади; національні органи по туризму та центральна влада держав; міжнародні організації та міждержавні органи. Кожен з цих рівнів має вносити свій внесок у туризм.

Для забезпечення безпеки сфери туризму України в цілому необхідно: сформувати ефективні механізми захисту прав і законних інтересів туристів; організувати надання якісних, безпечних і доступних послуг індустрії туризму при одночасному всілякому сприянні громадянам в реалізації їх прав і свобод під час проведення подорожей; забезпечити суспільну і державну безпеку, охорону навколишнього середовища, захист сфери туризму від впливу природних, техногенних і соціальних загроз безпеки, в тому числі від адміністративних правопорушень, протиправних посягань з боку організованої злочинності, міжнародного та етнічного тероризму.

Список використаних джерел

1. Корж Н.В. Формування системи економічної безпеки індустрії туризму як складової стійкого розвитку туризму в Україні. Економіка. Управління. Інновації. Електронне наукове фахове видання. 2011. № 2. URL: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/eui/2011_2/11knvtvy.pdf
2. Бобкова А.Г. Безпека туризму : підручник. Москва : Федеральна агенція з туризму, 2014. 272 с.
3. Заноско О.В. Формування систем економічної безпеки промисловості в Україні. Економіка. 2011. № 2 (6). С. 17-19.
4. Майстро С.В. Особливості державного управління рекреаційним туризмом України : монографія / за ред. С.М. Домбровська. Харків, 2017. 198 с.
5. Денисенко М.П. Алгоритм формування систем економічної безпеки туристичного підприємства. Економічна наука. Інвестиції: практика та досвід. Київ, 2013. № 24. С. 92-95.
6. Вільдякскін А.С. Об'єднання безпечності туризму як напрямлення підвищення ефективності туристичного бізнесу. Москва : Російське підприємство, 2008. Випуск 1 (110), № 5. С. 135-137.

Список использованных источников

1. Корж Н.В. Формирование системы экономической безопасности индустрии туризма как составной устойчивого развития туризма в Украине. Экономика. Управление. Инновации. Электронное научное специализированное издание. 2011. № 2. URL: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/eui/2011_2/11knvtvy.pdf
2. Бобкова А. Безопасность туризма: учебник. Москва: Федеральное агентство по туризму, 2014. 272 с.
3. заноски А.В. Формирование систем экономической безопасности промышленности в Украине. Экономика. 2011. № 2 (6). С. 17-19.
4. Майстро С.В. Особенности государственного управления рекреационным туризмом Украины: монография / под ред. С.М. Домбровская. Харьков, 2017. 198 с.
5. Денисенко М.П. Алгоритм формирования систем экономической безопасности туристического предприятия. Экономическая наука. Инвестиции: практика и опыт. Киев, 2013. № 24. С. 92-95.
6. Вильдякскін А.С. Объединение безопасности туризма как направления повышения эффективности туристического бизнеса. Москва: Российское предприятие, 2008. Выпуск 1 (110), № 5. С. 135-137.

References

1. Korzh NV Formation of the system of economic security of the tourism industry as a component of sustainable tourism development in Ukraine. Economy. Management. Innovations. Electronic scientific professional publication. 2011. № 2. URL: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/eui/2011_2/11knvtvy.pdf
2. Bobkova AG Tourism safety: a textbook. Moscow: Federal Agency for Tourism, 2014. 272 p.
3. Zanosko OV Formation of systems of economic security of industry in Ukraine. Economy. 2011. № 2 (6). Pp. 17-19.
4. Master S.V. Peculiarities of state management of recreational tourism of Ukraine: monograph / ed. S.M. Dombrovska. Kharkiv, 2017. 198 p.
5. Denisenko MP Algorithm for forming economic security systems of a tourist enterprise. Economics. Investments: practice and experience. Kyiv, 2013. № 24. S. 92-95.
6. Vildyaskin AS Combining tourism safety as a direction to increase the efficiency of the tourism business. Moscow: Russian Enterprise, 2008. Issue 1 (110), № 5. S. 135-137.

Надійшла до редакції 15.04.2021

Щука Галина Петрівна,
доктор педагогічних наук, професор
Безрученков Юрій Володимирович,
кандидат педагогічних наук

Закарпатський угорський інститут ім. Ф. Ракоці ІІ, м. Берегове, Україна,
e-mail: halina.shchuka@gmail.com
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Старобільськ,
Україна, e-mail: aud3516@gmail.com

ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ ТУРИЗМУ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

Мета дослідження: встановлення ключових орієнтирів у навчальній, методичній, науковій та організаційній роботі викладача.

Методи дослідження. З огляду на те, що підготовка фахівців сфери туризму – це складна динамічна детермінована регульована система, дослідження виконувалося на основі системного принципу в межах структурно-функціонального підходу з використанням методів аналізу та синтезу, прогнозування, аналогії, дедукції, систематизації та узагальнення.

Результати дослідження: встановлено, що вимоги до підготовки фахівців сфери туризму визначаються ситуацією на світовому туристичному ринку, станом вітчизняної системи професійної освіти та принципами функціонування професійного простору. Ситуація, яка склалася в туризмі, в освіті та в туристичному професійному просторі вимагає кардинальної перебудови системи освіти. Відповідно до основних принципів дидактики, визначено основні питання, на які необхідно дати відповідь при формуванні оновлених освітніх програм: «Навіщо вчити?» (мета навчання, очікуваний результат), «Чому вчити?» (зміст навчання), «Як вчити?» (методи, засоби, правила та організаційні форми навчання), «Де вчити?» (місце проведення занять), «Коли вчити?» (визначення часового режиму та тривалості), «Кого вчити?» та «Хто вчить?» (система вимог до студентів та викладачів).

Доведено, що по завершенню автоматизації туристичної діяльності зміняться вимоги до професійної компетентності майбутнього фахівця в сторону посилення емоційного інтелекту. Це передбачає зміну змісту навчання, перехід від інформаційно насиченого навчання до рефлексивного та перетворюючого. Внаслідок інформатизації змінюється роль викладача в освітньому процесі, що вимагає застосування інших прийомів та методів. Пандемія диктує нові вимоги стосовно місця проведення занять і т.д. Детальний аналіз ситуації дозволив встановити перелік ключових елементів системи туристичної освіти, які підлягають реформуванню, визначити сутність цих перетворень..

Наукова новизна: вперше на основі системного підходу досліджено ситуацію, яка склалася наразі з підготовкою фахівців сфери туризму, та розроблено рекомендації щодо реорганізації системи туристичної освіти у відповідності до викликів сьогодення.

Практична значимість: було визначено ключові елементи системи туристичної освіти, які підлягають реформуванню; запропоновано перелік питань, на які необхідно дати відповідь при організації підготовки майбутніх фахівців; встановлено орієнтири, у відповідності до яких туристична освіта може розвиватися далі. Надані пропозиції можуть бути враховані при розробці освітніх програм для підготовки фахівців інших галузей народного господарства.

Ключові слова: туризм, підготовка фахівця туризму, професійна освіта, туристична освіта.

Щука Галина Петровна,
доктор педагогических наук, профессор,
Безрученков Юрий Владимирович,
кандидат педагогических наук

Закарпатский венгерский институт им. Ф. Ракоци ІІ, г. Берегово,
Украина, e-mail: halina.shchuka@gmail.com
Луганский национальный университет имени Тараса Шевченка,
г. Старобельск, Украина, e-mail: aud3516@gmail.com

ПОДГОТОВКА СПЕЦИАЛИСТОВ ТУРИЗМА: ВЫЗОВЫ СОВРЕМЕННОСТИ

Цель исследования: установление ключевых ориентиров в учебной, методической, научной и организационной работе преподавателя.

Методы исследования. Учитывая то, что подготовка специалистов сферы туризма – это сложная динамическая детерминированная и регулируемая система, исследование выполнялось на основе системного принципа в пределах структурно-функционального подхода с использованием методов анализа и синтеза, прогнозирования, аналогии, дедукции, систематизации и обобщения.

Результаты исследования: установлено, что требования к подготовке специалистов сферы туризма определяются ситуацией на мировом туристическом рынке, состоянием отечественной системы профессионального образования и принципами функционирования профессионального пространства. Ситуация, которая сложилась в туризме, в образовании и в туристическом профессиональном пространстве требует кардинальной перестройки процесса подготовки специалистов туризма. В соответствии с основными принципами дидактики, определены ключевые вопросы, на которые необходимо дать ответ при формировании обновленных образовательных программ: «Зачем учить?» (цель обучения, ожидаемый результат), «Чему учить?» (содержание обучения), «Как учить?» (методы, средства, правила и

организационные формы обучения), «Где учить?» (место проведения занятий), «Когда учить?» (определение временного режима и продолжительности), «Кого учить?» и «Кто учит?» (система требований к студентам и преподавателям). Доказано, что по завершению автоматизации туристической деятельности изменятся требования к профессиональной компетентности будущего специалиста в сторону усиления эмоционального интеллекта. Это предполагает изменение содержания обучения, переход от информационно насыщенного обучения к рефлексивному и преобразующему. Вследствие информатизации меняется роль преподавателя в образовательном процессе, что требует применения других приемов и методов. Пандемия диктует новые требования относительно места проведения занятий и т.д. Детальный анализ ситуации позволил установить перечень ключевых элементов системы туристического образования, подлежащих реформированию, определить сущность этих преобразований.

Научная новизна: впервые на основе системного подхода исследована ситуация, которая сложилась с подготовкой специалистов сферы туризма, разработаны рекомендации по реорганизации системы туристического образования в соответствии с вызовами современности.

Практическая значимость: были определены ключевые элементы системы туристического образования, которые подлежат реформированию; предложен перечень вопросов, на которые необходимо дать ответ при организации подготовки будущих специалистов; установлены ориентиры, в соответствии с которыми туристическое образование может развиваться дальше. Изложенные предложения могут быть учтены при разработке образовательных программ для подготовки специалистов других отраслей народного хозяйства.

Ключевые слова: туризм, подготовка специалиста туризма, профессиональное образование, туристическое образование.

UDC: 338.483:378

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2021.63.31-36>

Shchuka Halyna Petrivna,
Doctor of Pedagogical of Sciences, Professor
Bezruchenkov Yuriy Volodimirovich,
Ph.D. in Pedagogy

Ferenc Rakoki II Transcarpathian Hungarian College Of Higher
Education, Berehove, Ukraine e-mail: halina.shchuka@gmail.com,
Luhansk Taras Shevchenko National University, Starobilsk, Ukraine
e-mail: aud3516@gmail.com

TRAINING OF TOURISM SPECIALISTS: CHALLENGES OF TODAY

Goal of research: determination of key guidelines in the educational, methodological, scientific and organizational work of a university teacher.

Research methods. Taking into consideration that the training of tourism specialists is a complex dynamic deterministic regulated system, the research was performed on the basis of a system principle within a structural-functional approach using methods of analysis and synthesis, forecasting, analogy, deduction, systematization and generalization.

The results of the research: it is determined that the requirements for the training of specialists in the field of tourism are determined by the situation on the world tourist market, the state of the domestic system of vocational education and the principles of functioning of the professional space. The current situation in tourism, education and in the tourism professional space requires a radical restructuring of the education system. In accordance with the basic principles of didactics, the main questions that need to be answered in the formation of updated educational programs: "Why teach?" (learning purpose, expected result), "Why teach?" (learning content), "How to teach?" (methods, tools, rules and organizational forms of learning), "Where to teach?" (venue), "When to teach?" (determination of time regime and duration), "Who to teach?" and "Who teaches" (system of requirements for students and teachers).

It is proved that upon completion of the automation of tourism activities will change the requirements for professional competence of the future specialist in the direction of strengthening emotional intelligence, it involves changing the content of education, the transition from information-rich learning to reflective and transformative. As a result of informatization, the role of the teacher in the educational process changes, which requires the use of other techniques and methods. A pandemic dictates new requirements for the location of classes, etc. A detailed analysis of the situation allowed to establish a list of key elements of the tourism education system that are subject to reform, to determine the essence of these transformations..

Scientific novelty: for the first time the current situation with the training of tourism specialists has been studied on the basis of a systematic approach, and recommendations for its reorganization are developed in accordance with today's challenges.

Practical significance: key elements of the tourism education system to be reformed have been identified; the list of questions which need to be answered at the organization of future specialist preparation is offered; guidelines have been set according to which tourism education will develop further. The submitted proposals can be taken into account in the development of educational programs for the training of specialists in other sectors of the economy.

Key words: tourism, training of tourism specialist, professional education, tourist education.

Постановка проблеми. Процес підготовки фахівців для будь-якої сфери діяльності завжди детермінувався багатьма чинниками, серед яких основними вважалися рівень розвитку галузі, для якої готували спеціалістів; ефективність національної системи професійної освіти та принципи функціонування професійного простору (територіальний розподіл праці, специфіка територіальної структури зайнятості) [8, с.129]. Зрозуміло, що генезис названих систем, які формували простір туристичної освіти, значною мірою визначався іншими політичними, соціально-економічними, культурними і тощо факторами.

Вхід у нове тисячоліття знаменувався глобальними викликами, наслідком яких стала зміна освітньої парадигми; не прогнозовано стрімкими темпами розвитку туризму з виникненням овертуризму та посиленням туризмофобії. Нарешті, пандемія практично повністю зруйнувала професійний простір туризму. І найближчим часом, як нам бачиться, ситуація буде залишатися невизначеною.

Очевидно, що ніхто в світі не має готового алгоритму дій у цій складній ситуації. Усвідомлення важливості пошуку нових напрямів розвитку, поки що дає розуміння лише того факту, що інерційний рух неможливий. Інноваційні зміни, що сьогодні відбуваються у світі, загалом, та в туризмі, зокрема, детермінують необхідність масштабних перетворень.

В цій ситуації необхідно переглянути зміст та основні принципи побудови туристичної освіти, оскільки майбутньому фахівцеві доведеться працювати в нових умовах, а також реорганізувати освітній процес у відповідності до реалій сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні та системні основи організації процесу підготовки фахівців для сфери туризму представлено в дослідженнях В. Федорченка, Н. Фоменко, А. Віндюк, Д. Басюк, Л. Кнодель, Т. Сокол, Ю. Безрученкова, В. Зігунова, О. Кашинської та ін. Кожне з цих досліджень було ґрунтовним, актуальним та сприяло вдосконаленню системи туристичної освіти.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, незважаючи на значну кількість наукових доробок, сутність, напрям та глибину необхідних перетворень не можна визначити за результатами досліджень минулих років. Несподіваність та стрімкість змін не дала можливості завчасно підготуватися: проаналізувати ситуацію, розставити акценти та визначити орієнтири. Науково-педагогічним колективам кафедр туризму доводиться вибудовувати освітній процес, у якійсь мірі, інтуїтивно, на осліп.

Формулювання цілей статті. Тому в даному дослідженні за мету обрано встановлення ключових орієнтирів у навчальній, методичній, науковій та організаційній роботі викладача.

Виклад основного матеріалу. Основними питаннями, на які має дати відповідь дидактика (педагогічна теорія, яка науково обґрунтовує зміст освіти, виявляє закономірності, які діють у процесі навчання, розкриває його принципи, визначає зміст, методи й організаційні форми навчального процесу [3, с. 158 – 159]), є наступні [2, с. 85]: «Навіщо вчити?» (мета навчання, очікуваний результат), «Чому вчити?» (зміст навчання), «Як вчити?» (методи, засоби, правила та організаційні форми навчання), «Де вчити?» (місце проведення занять), «Коли вчити?» (визначення часового режиму та тривалості), «Кого вчити?» та «Хто вчить» (система вимог до студентів та викладачів). Очевидно, що цей перелік не остаточний. Але це можливість визначити основні орієнтири подальшого розвитку туристичної освіти.

Так як підготовка фахівців – не статичне явище, а процес (лат. *processus* – рух, діяльність, просування вперед), природно, що в туристичній освіті відбувалися постійні зміни, які проявлялися в необхідності корегувати її зміст, переглядати прийоми та методи навчання і т. д. Проте, сьогодення ситуація нам видається складнішою: необхідно змінити всі ключові позиції, тобто, реформування має бути масштабним, часу на розробку нововведень обмаль, а впроваджувати їх доведеться в умовах хаосу та невизначеності.

Розглянемо послідовно, що саме і як може змінитися в системі туристичної освіти. Почнемо з визначення очікуваного результату: яким має бути випускник спеціальності «Туризм».

При побудові моделі майбутнього фахівця традиційно виходять з потреб галузі та перспектив її розвитку. Відповідно, спільно з роботодавцями визначаються компетентності, завдяки яким молода людина по закінченню навчання буде конкурентоспроможною на ринку праці. Але туристичному бізнесу, поставленому в жорсткі умови виживання, не на часі розмірковувати над цими питаннями. Більш того, наразі в галузі склалася ситуація, коли ніхто не знає, як будуть розвиватися події далі, навіть, у найближчому майбутньому. При цьому процес підготовки фахівців не зупиняється. Отже, кафедри повинні самостійно визначити: які

компетентності будуть затребувані туристичним ринком через 4–6 років і які корективи потрібно зараз внести в процес підготовки студентів.

Для нас є очевидними кілька варіантів розвитку подій, кожен з яких має як переваги, так і недоліки. Перший, найбільш поширений, – орієнтація на успішний досвід у минулому. Система туристичної освіти протягом усього часу свого існування, про що ми писали вище, постійно вдосконалювалася: змінювалися освітні галузеві стандарти, переглядалися навчальні плани, вводилися нові дисципліни, розширювалися практики і т.д. Результативність і відносна безболісність цих змін дозволяє почувати себе більш-менш впевнено і в сьогоденній ситуації: частина викладачів переконані, що достатньо опанувати Moodle, Zoom чи інші інструменти дистанційної освіти та ввести кілька нових дисциплін до навчальних планів.

Другий, більш тривожний, – розуміння того, що світ стрімко змінюється, що парадигмальна криза вимагає перебудови світоглядних засад туристичної діяльності, насамперед, перехід до моделі відповідального туризму (responsible tourism), до забезпечення потреб та інтересів усіх зацікавлених сторін, те, що в Європі отримало назву “4 win” [7, с. 52].

Звідси, система туристичної освіти повинна генерувати цілісну особистість, толерантну, відкриту до діалогу, здатну приймати виважені рішення в умовах невизначеності, брати відповідальність, працювати в команді, мати аналітичне, логічне, творче мислення і т.д. Ця інтегральна компетентність майбутнього фахівця прописана в стандартах [4], але сьогодні і вона видозмінюється.

На перше місце виходять Soft skills, розумові та міжособистісні компетенції, що передбачають розвиток емоційного інтелекту – зовсім новий напрям для нашої системи освіти. При цьому планується частину професійних навичок, які належать до Hard skills, поступово автоматизувати, отже час на опанування ними доцільно зменшити.

Наступний орієнтир, який необхідно визначити, – зміст освіти. Перехід від теоретичного (знанієвого) навчання до компетентнісної підготовки, хоча і проходив нерівномірно, в основному завершився. Акцент змінився з питання «Що студент знає?» на питання «Чи може він використовувати ці знання в практичній діяльності?» Наступний крок – навчити приймати рішення, керуючись не лише власними інтересами, а брати до уваги потреби споживача, бізнес партнера, держави, громадськості, природи тощо. Це передбачає побудову туристичного бізнесу на зовсім нових принципах, які ще потрібно визначити. І ми знову повертаємося до необхідності розвитку емоційного інтелекту та формування цінностей особистості.

Серйозним викликом для системи освіти стала інформатизація. З огляду на доступність всієї інформації, накопиченої людством, базовим завданням викладачів буде формування у студентів компетентностей, пов'язаних з умінням знаходити потрібну інформацію та обробляти її.

Інформація оновлюється так швидко, що через 1,5–2 роки половина набутих у процесі навчання знань вже не надають фахівцеві конкурентну перевагу. Отже, питання «Що знає студент?» поступово втрачає свій сенс, і на перший план виходить розуміння того, як він отримує ці знання та як він думає, приймаючи самостійні рішення [1, с. 83].

Також актуалізується питання фундаменталізації туристичної освіти, одним з проявів якої має бути визначення необхідної для обов'язкового засвоєння інформації, ядра туризмології, навколо якого буде формуватися система туристичних знань.

І тут важливо перейти до питання ресурсу: кого ми будемо навчати? З якого матеріалу будемо формувати майбутнього успішного фахівця туризму? На жаль, сучасна школа, де превалює технологія єдиної вірної відповіді (формат тестів), і «натягування на екзамен», що Отто Шармер називає «освітня булемія»: швидко прийшло в голову і швидко її залишило [6], проблему розвитку аналітичних здібностей та емоційної усвідомленості дітей залишає на розсуд батьків. Тому, наскільки цей ресурс буде благодатним, сказати наперед неможливо.

Більш того, ми отримуємо в навчання представників покоління Z (теорія поколінь, Нейл Хоув (Neil Howe) та Вільям Штраус (William Strauss)), першого цифрового покоління, формування якого прийшлося на світову фінансову та економічну кризу, розвиток науки та технологій, активне обговорення якості освіти. Ми знаємо, що вони амбіційні, гіперактивні, творчі та прагматичні. Вони чудово розуміються на комп'ютерних технологіях, не читають довгих текстів, не люблять розкладів та нормованого робочого дня. Вони живуть за своїми правилами і не демонструють бажання опановувати досвід попередніх поколінь. У них «не вшита» повага до існуючої системи освіти, і це головне.

Очевидно, що на цих поверхових, отриманих з Інтернет джерел даних не можна будувати систему професійної освіти. Але їх не можна й ігнорувати, щоб дати правильну відповідь на

питання «Як навчати?». Ми вже зараз спостерігаємо перехід від традиційного, інформаційно насиченого навчання до рефлексивного (навчання шляхом використання практичних дій) та перетворюючого (спільного творення).

Природно, доведеться відмовитися від значної кількості традиційних педагогічних методів та прийомів, кожного разу вибудовуючи індивідуальну освітню траєкторію. Тобто, ми підійшли до персоналізації в освіті.

Поширення набувають різноманітні освітні веб-квести (проблемні завдання з елементами рольової гри, для виконання яких використовуються інформаційні ресурси Інтернету, запровадив Берні Додж (Bernie Dodge), 1995), методи проектування та моделювання. Відповідно, актуалізується питання навчально-методичного забезпечення освітнього процесу, тому що наукова та навчально-методична література, в тому вигляді, як вона існує зараз, стає не потрібна.

Пандемія прискорила також опанування інструментами дистанційного навчання та он-лайн технологіями. Проте, в більшості випадків, щоб там не говорилося, отримані результати можуть розглядатися як «достатні» лише з огляду на форс-мажорність обставин, що склалися.

В ситуації, коли викладач перестає бути для студента основним джерелом інформації, його роль також змінюється. Науковці схилиються до думки, що він має перетворитися на коуча, мета якого підвести студента до самостійного вирішення поставленої проблеми. Це не викликає ніяких заперечень при викладанні дисциплін, які складають загальноосвітній компонент. Значно складніше, на нашу думку, реалізувати цю ідею в процесі викладання профільних дисциплін.

Для того, щоб коуч міг допомогти студенту у вирішенні виробничих питань, необхідно дві умови: перша – коуч повинен мати власний практичний досвід вирішення подібних задач, друга – це має бути ситуація з досвіду самого студента. Це означає збільшення обсягу практичного навчання.

Отже, відповідь на питання «Де вчити?» однозначна: компетентності, пов'язані з виконанням професійних завдань, мають набуватися у виробничому середовищі. Чи означає це посилення загальноосвітніх компонентів та пізню професіоналізацію навчання [5], сказати поки що складно, але зрозуміло, що наразі заклади освіти до цього не готові.

З іншого боку, переведення освітнього процесу в он-лайн режим призведе до значного скорочення закладів освіти, оскільки відійдуть у минуле санітарно-гігієнічні вимоги до навчальних приміщень та рекомендації щодо наповнення академічних груп. Національні заклади вищої освіти, скоріше за все, не витримають конкуренції з провідними університетами світу. І це стосується не лише України.

Перехід до он-лайн навчання, навіть частковий, збільшує можливості студентів у визначенні оптимального часового режиму та тривалості навчання, тому і відповідь на питання «Коли вчити?» теж має переглядатися.

І на останок, саме болюче для всіх нас питання: «Хто буде вчити?» (система вимог до викладачів). Наразі визначені функції професійної діяльності викладача, встановлено перелік вимог до професорсько-викладацького складу, які прописані в умовах ліцензування та акредитації освітніх програм; визначено умови підвищення їхньої кваліфікації, на робочих місцях підраховуються рейтинги і т.д. Природно, що і функції, і вимоги будуть також кардинально переглядатися найближчим часом.

Існуючі вимоги орієнтують викладача, насамперед, на наукову та методичну діяльність, допускаються бали за виконання управлінських функцій, але, на нашу думку, для викладачів професійно орієнтованих дисциплін важливим є зв'язок з практикою. Це має бути реальне впровадження результатів наукової діяльності в практику, підвищення кваліфікації на базі підприємства галузі, відповідно до тих дисциплін, які викладаються і т.д.. – те, що забезпечить симбіоз науки та практики.

Зрозуміло, що такі кардинальні зміни в структурі, змісті і т.д. професійної туристичної освіти передбачають не менш кардинальні зміни в менталітеті викладачів. Наскільки ці зміни можливі? Чи можна прискорити процес формування нового покоління викладачів? За рахунок яких ресурсів?

Як бачимо, перехід на кожен наступний рівень розвитку дозволяє вирішити одні питання, але відразу ставить інші, ще більш складні і, не рідко, більш чисельні. І в даній ситуації, важливо досліджувати не те, що, як ми сподіваємося, відбудеться з нами, а зроблені на основі існуючих теорій прогнози того, що буде результатом конкретних рішень та дій [1, с. 57].

Висновки. Таким чином, встановлено, що туристична освіта вимагає реформування у відповідності до потреб сьогодення. Це має бути системна всебічна корекція всіх її ключових

складових: змісту, прийомів та методів навчання, організації та навчально-методичного забезпечення освітнього процесу тощо.

Природно, що реорганізація повинна починатися з переосмислення очікуваних результатів навчання, удосконалення моделі фахівця з орієнтацією на потреби майбутнього туристичного ринку; орієнтуватися на особливості підростаючого покоління та враховувати можливості науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти.

Перспективи подальших досліджень полягають у деталізації запропонованих рекомендацій щодо реформування процесу підготовки фахівців туризму.

Список використаних джерел

1. Кристенсен К., Оллворт Д., Диллон К. Стратегия жизни. Пер. с англ. М.: Альпина Пиблишер, 2013. 242 с.
2. Краевский В. В., Хуторской А. В. Основы обучения. Дидактика и методика : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. М.: Издательский центр «Академия», 2007. 352 с.
3. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка: навч. посібн. Вид. третє, доповн. К.: ВАТ «КДНК», 2001. 608 с.
4. Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 242 «Туризм» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти / М-во освіти і науки України від 4 жовтня 2018 року № 1068. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/12/21/242-turizm-bakalavr.pdf>. (дата звернення: 05.06.2020).
5. Фундаменталізація та індивідуалізація підготовки фахівців з вищою освітою. URL: <http://www.ipedahohika.com/lirefs-412-1.html>. (дата звернення: 05.06.2020).
6. Шармер О. Теория У. Лидерство из будущего. М. МИФ, 2018. 512 с.
7. Шука Г. П., Ковальська Л. В., Чорна Л. В. Підготовка фахівців галузі туризму в світлі нової парадигми вищої освіти // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: педагогічні науки. 2019. №4 (Т19). С. 455–467. URL: <https://doi.org/10.32453/pedzbirnyk.v19i4.287> (дата звертання: 05.06.2020).
8. Шука Г. П. Теорія і практика підготовки фахівців сфери туризму в Україні, Росії та Білорусі (порівняльний аналіз) (дис. ... доктора пед. наук). 13.00.01. Луганськ, 2013. 549 с.

Список использованных источников

1. Кристенсен К., Оллворт Д., Диллон К. Стратегия жизни. Пер. с англ. М.: Альпина Пиблишер, 2013. 242 с.
2. Краевский В. В., Хуторской А. В. Основы обучения. Дидактика и методика : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. М.: Изд. центр «Академия», 2007. 352 с.
3. Мойсеюк Н. Е. Педагогика: уч. пособ. Изд. третье, дополн. К.: ВАТ «КДНК», 2001. 608 с.
4. Об утверждении стандарта высшего образования по специальности 242 «Туризм» для первого (бакалаврского) уровня высшего образования / М-во образования и науки Украины от 4 октября 2018 года № 1068. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/12/21/242-turizm-bakalavr.pdf>. (дата обращения: 05.06.2020).
5. Фундаментализация и индивидуализация подготовки специалистов с высшим образованием. URL: <http://www.ipedahohika.com/lirefs-412-1.html>. (дата обращения: 05.06.2020).
6. Шармер О. Теория У. Лидерство из будущего. М. МИФ, 2018. 512 с.
7. Шука Г. П., Ковальская Л. В., Чорная Л. В. Подготовка специалистов отрасли туризма в свете новой парадигмы высшего образования // Сборник научных трудов Национальной академии Государственной пограничной службы Украины. Серия: педагогические науки. 2019. №4 (Т19). С. 455–467. URL: <https://doi.org/10.32453/pedzbirnyk.v19i4.287> (дата обращения: 05.06.2020).
8. Шука Г. П. Теорія і практика підготовки фахівців сфери туризму в Україні, Росії та Білорусі (порівняльний аналіз) (дис. ... доктора пед. наук). 13.00.01. Луганськ, 2013. 549 с.

References

1. Kristensen K., Ollvort D., Dillon K. (2013) Strategiya zhizni. Per. s angl. M.: Alpina Piblisher. [in Russian].
2. Kraevskii V. V., Khutorskoi A. V. (2007) Osnovy obuchenii. Didaktika i metodika : ucheb, posobie dlia stud. vyssh. ucheb. zavedenii. M.: Izd. tsentr «Akademiiia». [in Russian].
3. Moiseiuk, N. Ie. (2001). Pedahohika [Pedagogy]. Kyiv: VAT «KDNK». [in Ukrainian]
4. Pro zatverdzhennya standartiv vyshchoyi osvity zi spetsial'nosti 242 "Turyzm" na zdobuttia pershoho stupenya bakalavra z vyshchoyi osvity / Ministry education and science of Ukraine dated October 4, 2018 N 1068. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/12/21/242-turizm-bakalavr.pdf>. [in Ukrainian].
5. Fundamentalizatsiia ta indyvidualizatsiia pidhotovky fakhivtsiv z vyshchoiu osvitoiu. URL: <http://www.ipedahohika.com/lirefs-412-1.html>. [in Ukrainian].
6. Sharmer O. (2018) Teoriia U. Liderstvo iz budushchego. M. MIF. [in Russian].
7. Shchuka H. P., Kovalska L. V., Chorna L. V. (2019) Pidhotovka fakhivtsiv haluzi turyzmu v svitli novoi paradyhm vyshchoi osvity // Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Serii: pedahohichni nauky. №4 (T. 19). URL: <https://doi.org/10.32453/pedzbirnyk.v19i4.287> [in Ukrainian].
8. Shchuka H. P. (2013) Teoriya i praktyka pidhotovky fakhivtsiv sfery turyzmu v Ukrayini, Rosiyi ta Bilorusi (porivnyal'nyy analiz) : diss. ... Doctor of Ped. Sciences : 13.00.01. Lugansk. [in Ukrainian]

Надійшла до редколегії 01.05.2021

Сидорук Анна Вікторівна,
кандидат педагогічних наук, доцент
Конох Андрій Анатолійович,
кандидат педагогічних наук, доцент

Запорізький національний університет, Запоріжжя, Україна,
e-mail: Anna0956564651@gmail.com
Запорізький національний університет, Запоріжжя, Україна

АНАЛІЗ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ТУРИЗМУ ТА ГОСТИННОСТІ ЗАПОРІЗЬКОГО РЕГІОНУ

Мета статті полягає в аналізі системи управління і стратегії розвитку туризму та гостинності Запорізького регіону.

Методика. Методологічна основа даного дослідження – загальнонаукові методи. Основними методами дослідження є метод формалізації, узагальнення, описовий метод, методи аналізу і синтезу.

Результати. Система управління регіональним розвитком туризму і гостинністю характеризується сукупністю цілей, завдань, механізмів, які з рештою визначають його тактику й стратегію. Система управління ґрунтується на врахуванні наявних природних умов, ресурсного забезпечення і багатьох інших факторів, пов'язаних зі створенням основи для розвитку туристичної галузі й індустрії гостинності, які можуть обмежувати, або, навпаки, створювати пріоритети галузевого розвитку в регіоні. Важливу роль у регіональній системі управління відводиться саме місцевим органам самоврядування. За для підвищення рівня сфери обслуговування Запорізького регіону, місцевими органами управління було розроблено Стратегію розвитку туризму Запорізької області на 2021-2027 роки, основними завданнями якої є модернізація інфраструктури загального користування та створення спеціальної туристичної інфраструктури; розбудова та модернізація транспортної інфраструктури регіону; створення сучасних територій відпочинку і рекреації; створення системи регіональної економічної підтримки малого і середнього туристичного бізнесу, всієї сфери обслуговування; формування системи партнерства органів управління; забезпечення якості професійної підготовки кадрів туризму й індустрії гостинності, а результатами очікуються: збільшення кількості туристів і екскурсантів, зокрема іноземців; збільшення доходів у сфері гостинності, туризму та курортів; створення нових робочих місць у сфері туризму та супутніх сферах діяльності; збільшення обсягу наданих туристичних послуг; збільшення обсягу надходжень до бюджетів усіх рівнів; підвищення туристичної, курортної, національно-культурної і бізнесової привабливості регіону завдяки розповсюдженню інформації на туристичних ресурсах та поширенню бренда серед інвесторів, а також туристів; вирішення супутніх інфраструктурних проблем регіону.

Практична значимість. Управління регіональним розвитком туризму і гостинністю – це складний процес, який формується з орієнтацією на певні показники (структура комплексу, інвестиції, виробництво регіонального продукту, ефективність діяльності підприємств, модернізації й інновації, стан регіонального ринку праці, зайнятість населення, доходи, рівень соціального розвитку, чисельність, регіональна вікова і статевая структура населення та ін.), а також закономірності, які розглядаються у статті.

Наукова новизна. Розвиток туристичної галузі й індустрії гостинності надає змогу підвищити економічний та соціальний рівень регіону, а також посилити його конкурентноспроможність. Тому процес створення Стратегічної програми розвитку туризму Запорізької області є головною науковою новизною статті.

Ключові слова. Туризм, гостинність, управління, розвиток, стратегія, програма.

Сидорук Анна Викторовна,
кандидат педагогических наук, доцент
Конох Андрей Анатольевич,
кандидат педагогических наук, доцент

Запорожский национальный университет, Запорожье, Украина,
e-mail: Anna0956564651@gmail.com
Запорожский национальный университет, Запорожье, Украина

АНАЛИЗ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ТУРИЗМА И ГОСТЕПРИИМСТВА ЗАПОРОЖСКОГО РЕГИОНА

Цель статьи заключается в анализе системы управления и стратегии развития туризма и гостеприимства Запорожского региона.

Методика. Методологическая основа данного исследования - общенаучные методы. Основными методами исследования является метод формализации, обобщение, описательный метод, методы анализа и синтеза.

Результаты. Система управления региональным развитием туризма и гостеприимством характеризуется совокупностью целей, задач, механизмов, остальные определяют его тактику и стратегию. Система управления основывается на учете имеющихся природных условий, ресурсного обеспечения и многих других факторов, связанных с созданием основы для развития туристической отрасли и индустрии гостеприимства, которые могут ограничивать, или, наоборот, создавать приоритеты отраслевого развития в регионе. Важную роль в региональной системе управления относится именно местным органам

самоуправления. С целью повышения уровня сферы обслуживания Запорожского региона, местными органами управления было сформировано Стратегию развития туризма Запорожской области на 2021-2027 годы, основными заданиями которой являются модернизация инфраструктуры общего пользования и создания специальной туристической инфраструктуры; развитие и модернизация транспортной инфраструктуры региона; создание современных территорий отдыха и рекреации; создание системы региональной экономической поддержки малого и среднего туристического бизнеса, всей сферы обслуживания; формирование системы партнерства органов управления; обеспечения качества профессиональной подготовки кадров туризма и индустрии гостеприимства, а результатами ожидаются: увеличение количества туристов и экскурсантов, в том числе иностранцев; увеличение доходов в сфере гостеприимства, туризма и курортов; создание новых рабочих мест в сфере туризма и сопутствующих сферах деятельности; увеличение объема предоставленных туристических услуг; увеличение объема поступлений в бюджеты всех уровней; повышение туристической, курортной, национально-культурной и деловой привлекательности региона благодаря распространению информации на туристических ресурсах и распространению бренда среди инвесторов, а также туристов; решения сопутствующих инфраструктурных проблем региона.

Практическая значимость. Управление региональным развитием туризма и гостеприимством - это сложный процесс, который формируется с ориентацией на определенные показатели (структура комплекса, инвестиции, производство регионального продукта, эффективность деятельности предприятий, модернизации и инновации, состояние регионального рынка труда, занятость населения, доходы, уровень социального развития, численность, региональная возрастная и половая структура населения и др.), а также закономерности, которые рассматриваются в статье.

Научная новизна. Развитие туристической отрасли и индустрии гостеприимства дает возможность повысить экономический и социальный уровень региона, а также усилить его конкурентоспособность. Поэтому процесс создания Стратегической программы развития туризма Запорожской области является главной научной новизной статьи.

Ключевые слова. Туризм, гостеприимство, управление, развитие, стратегия, программа.

UDC 338.486.1:005.52(477.64)

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2021.63.37-43>

Sydoruk Anna,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor

Konokh Andrii,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor

Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, Ukraine,

e-mail: Anna0956564651@gmail.com

Zaporizhzhia National University,

Zaporizhzhia, Ukraine

ANALYSIS OF THE TOURISM MANAGEMENT SYSTEM AND HOSPITALITY OF THE ZAPOROZHSHIA REGION

The purpose of the article is to analyze the management system and strategy for the development of tourism and hospitality in the Zaporizhzhia region.

Methodology. The methodological basis of this research is general scientific methods. The main research methods are the formalization method, generalization, the descriptive method, methods of analysis and synthesis.

Results. The management system for the regional development of tourism and hospitality is characterized by a set of goals, objectives, mechanisms, the rest is determined by its tactics and strategy. The management system is based on taking into account the existing natural conditions, resource provision and many other factors related to creating the basis for the development of the tourism and hospitality industries, which can limit, or, conversely, create priorities for sectoral development in the region. An important role in the regional management system belongs to local self-government bodies. In order to improve the level of the service sector of the Zaporizhzhia region, the local authorities have formed a Strategy for the Development of Tourism of the Zaporizhzhia Region for 2021-2027, the main tasks of which are the modernization of public infrastructure and the creation of a special tourist infrastructure; development and modernization of the transport infrastructure of the region; creation of modern recreation and recreation areas; creation of a system of regional economic support for small and medium tourism businesses, the entire service sector; formation of a system of partnership between management bodies; ensuring the quality of professional training of personnel for tourism and the hospitality industry, the result of which is expected: an increase in the number of tourists and excursionists, including foreigners; increased income in hospitality, tourism and resorts; creation of new jobs in tourism and related areas of activity; an increase in the volume of provided tourist services; increasing the volume of receipts to the budgets of all levels; increasing the tourist, resort, national-cultural and business attractiveness of the region through the dissemination of information on tourism resources and the distribution of the brand among investors and tourists; solutions to related infrastructure problems in the region.

Practical relevance. The management of regional tourism and hospitality development is a complex process that is formed with a focus on certain indicators (the structure of the complex, investments, production of a regional product, the efficiency of enterprises, modernization and innovation, the state of the regional labor market,

employment, income, level of social development, size, regional age and gender structure of the population, etc.) and patterns that are discussed in the article.

Scientific novelty. The development of the tourism and hospitality industries makes it possible to raise the economic and social level of the region, as well as to strengthen its competitiveness. Therefore, the process of creating a Strategic Program for the Development of Tourism of the Zaporizhzhia Region is the main scientific novelty of the article.

Keywords. Tourism, hospitality, management, development, strategy, program.

Постановка проблеми. Розвиток туристичної галузі й індустрії гостинності має значний вплив на соціально-економічне становище кожної країни світу. Зокрема, на розвиток будівництва, транспортної мережі, торгівлі, сільського господарства, сервісного обслуговування, виробництва товарів народного споживання, готельного і ресторанного бізнесу тощо. Саме тому і система управління є складною й специфічною, так як має комплексний та різноманітний характер.

У системі управління регіональним розвитком туризму і гостинності особливе місце посідають спеціалізовані, у тому числі й туристично-рекреаційні, комплекси регіонів. Незважаючи на позитивний розвиток сфери обслуговування в регіонах України (збільшення кількості внутрішніх, в'їзних і виїзних туристів, кількості робочих місць та поповнення бюджету), існують значні проблеми й недоліки функціонування, які суттєво відрізняють туристичну галузь та гостинність України від країн Європейського Союзу. Серед них можемо виокремити незадовільний рівень розвитку туристичної інфраструктури, низьку конкурентоспроможність продуктів і послуг, обмеженість державного фінансування та маркетингового супроводу, нестабільність законодавства, слабка інтегрованість у європейську систему сфери обслуговування, незадовільний стан управління регіональним розвитком туризму. А це ще раз вказує на актуальність питання щодо систем управління регіональним розвитком туризму і гостинності, а також механізмів їх удосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості регіонального розвитку туристичної галузі у своїх наукових працях розглядало багато вітчизняних вчених, зокрема: В. Кифяк, М. Костриця, О. Любіцева, М. Мальська, Л. Мармоль, О. Сарапіна, І. Смаль, Д. Стеченко тощо [2]. Над дослідженням сутності системи управління працювали такі науковці, як: В. Амбросов, Т. Гордієнко, М. Грещак, Б. Данилишин, Т. Маренич, Т. Назарчук, І. Моргачов, С. Рогач, А. Садеков, В. Шиманська та ін. Значний внесок у дослідження формування механізмів управління розвитком туризму на державному, регіональному та місцевому рівнях зробили праці вітчизняних та закордонних вчених, зокрема: І. Безуглого, В. Герасименка, З. Іванової, К. Лебедева, В. Семенова, Д. Стеченка та ін [5]. Проте ще багато питань регіонального розвитку туристичної галузі й індустрії гостинності потребують поглиблених досліджень.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – аналіз системи управління і стратегії розвитку туризму та гостинності Запорізького регіону.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж перейти до розгляду розвитку туристичної галузі й індустрії гостинності Запорізької області, визначимо особливості регіонального управління загалом.

У сучасній світовій економіці регіональна політика полягає у регіональному регулюванні, яке підрозділяється на такі види:

- 1) Адміністративне регулювання – це розробка планів розвитку на короткі та середні терміни.
- 2) Правове регулювання передбачає дотримання існуючих законів і нормативів.
- 3) Економічне регулювання визначається впровадженням господарських заходів з боку держави, які мають цілеспрямований, стимулюючий характер у вигляді пільг, субсидій, дотацій тощо.
- 4) Природне й екологічне регулювання характеризує стратегічні перспективи та сталий розвиток регіонів.

Головним об'єктом управління регіональним розвитком в Україні виступає обласний регіон – частина території, що виділена у межах адміністративно-територіального поділу країни з метою забезпечення ефективного управління соціально-економічним розвитком. В області здійснюються повні цикли відтворення природних ресурсів як частини національного багатства, населення та трудових ресурсів, основних і оборотних фондів, грошового обігу, відносини з приводу виробництва, розподілу, обміну, а також споживання продукції [3].

Управління регіональним розвитком області характеризується об'єднанням місцевого управління (кадрової, фінансової, інформаційної, організаційної, технологічної підсистем) і

об'єктів господарства, метою яких є підвищення якості життя населення, забезпечення відтворення природної системи на базі ефективного комплексного економічного та соціального розвитку регіону шляхом раціональної організації територіального господарства.

До основних функцій управління розвитком обласного регіону відносяться [3]:

- визначення рівня економічного та соціального розвитку регіону й аналіз сформованої ситуації;
- прогнозування і планування регіонального розвитку;
- формування організаційних структур управління областю на основі проєктування нових або вдосконалювання існуючих;
- підвищення рівня життя населення на основі сталого економічного зростання;
- контроль процесу економічного й соціального розвитку регіону;
- регулювання спільної діяльності органів законодавчої, виконавчої влади національного й обласного рівнів, а також органів місцевого самоврядування.

Головним завданням місцевих органів самоврядування є встановлення і визначення тенденцій розвитку регіону, а також розробка стратегічних програм та методів їх реалізації. За для розробки стратегічної програми розвитку регіону, необхідно виконати його аналіз за наступними показниками (рис.1):

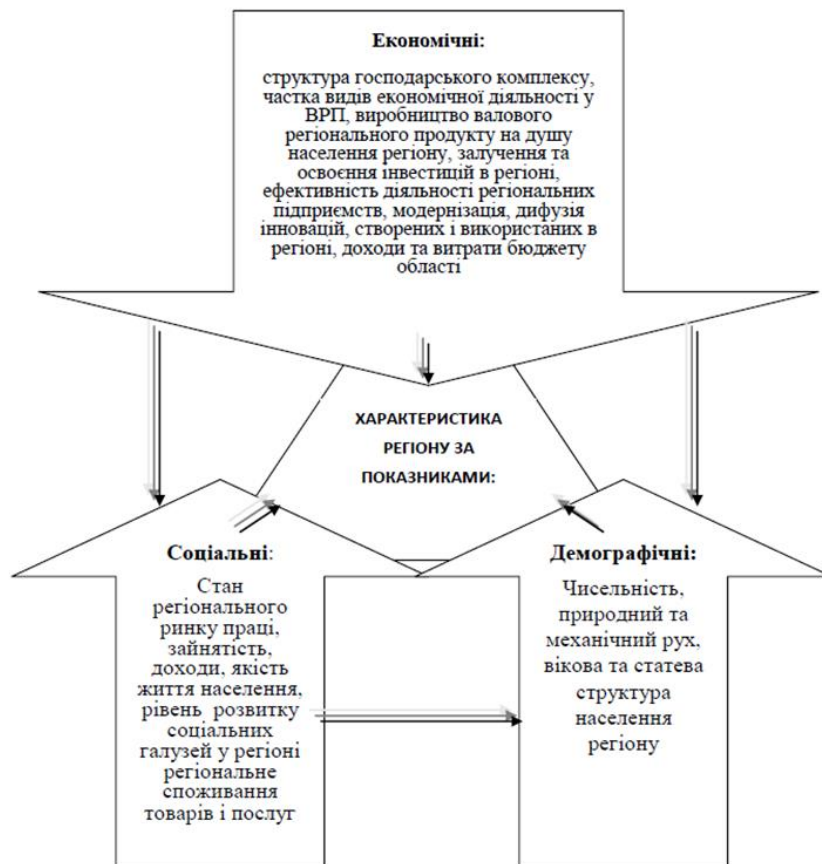

Рис. 1. Показники аналізу регіону [3]

Характеристика регіону дає змогу визначити основні відхилення у розвитку туризму і гостинності та сформулювати головну мету регіонального контролю, що полягає у реалізації стратегічної програми, та, тим самим забезпечити заплановане зростання регіональних показників у певному періоді.

Основа ресурсного забезпечення управління регіонального розвитку туризму і гостинності складає його ресурсний потенціал, який являє собою сукупність, матеріальних (в тому числі природних), фінансових, трудових та інформаційних ресурсів туристично-рекреаційної системи.

Тривалий період часу Запорізький регіон сприймався як регіон, орієнтований на розвиток промислового та зеленого туризму, а також здатен забезпечити якісний літній відпочинок на узбережжі Азовського моря. Але виконання аналізу регіону дало змогу виокремити нові

можливості диверсифікації економічної орієнтації області та максимального використання її історико-культурних і природних ресурсів.

Розвиток туристичної галузі й індустрії гостинності завжди щільно пов'язаний із розвитком загальної інфраструктури області – дорожньо-транспортної системи, торгівлі, готельно-ресторанних закладів і дозвілєвих комплексів тощо. Зі збільшенням кількості надаваних сервісних послуг туристам підвищується й рівень їх якості, а це дозволяє привабити ще більшу кількість рекреантів, тим самим, підвищити обсяги туристичних зборів. Як наприклад, у 2019 році бюджет від туристичного потоку склав 7970,5 тис грн., що майже вдвічі перевищило показники 2018 року. Однак, сучасна ситуація пандемії в країні зменшила обсяги в області на рівень 2017 року (рис. 2) [1].

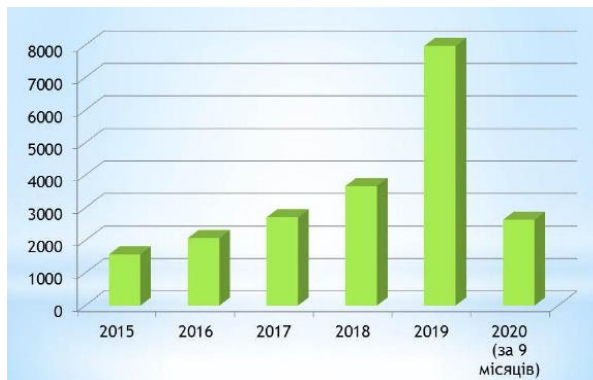

Рис. 2. Динаміка обсягів туристичного збору Запорізької області, тис.грн.

Запорізький регіон має дуже багатий ресурсний потенціал для перспективного розвитку туризму і гостинності. Перш за все, більше 300 км піщаних і піщано-черепашкових пляжів Бердянського, Приморського, Приазовського та Якимівського районів, а також історико-культурні цінності від прадавніх часів до сьогодення – від петрогліфів Кам'яної могили і скіфських курганів до церков та маєтків XIX-початку XX століття. На сьогодні найбільш популярними туристичними DESTINATIONAMI регіону є:

- 1) Національний заповідник «Хортиця», в межах якого розташовано Історико-культурний комплекс «Запорізька Січ»;
- 2) Національний історико-археологічний заповідник «Кам'яна Могила»;
- 3) Василівський історико-архітектурний музей-заповідник «Садиба Попова».

Кожен рік у м. Запоріжжя проводяться безліч заходів, наприклад: «Дні гостинності», «Туристичний форум», фестиваль вуличної їжі «Пікнік на Райдузі», музичний фестиваль «Jazzy Fest» та ін., які сприяють регіональному розвитку туризму і гостинності, а також гуртують запоріжців і гостей міста, представників готельно-ресторанного й туристичного бізнесу, народних майстрів, приватних підприємців та діячів культури.

Не зважаючи на інтенсивність проведення заходів, показники кількості внутрішніх туристів не збільшувалася (рис. 3) [1].

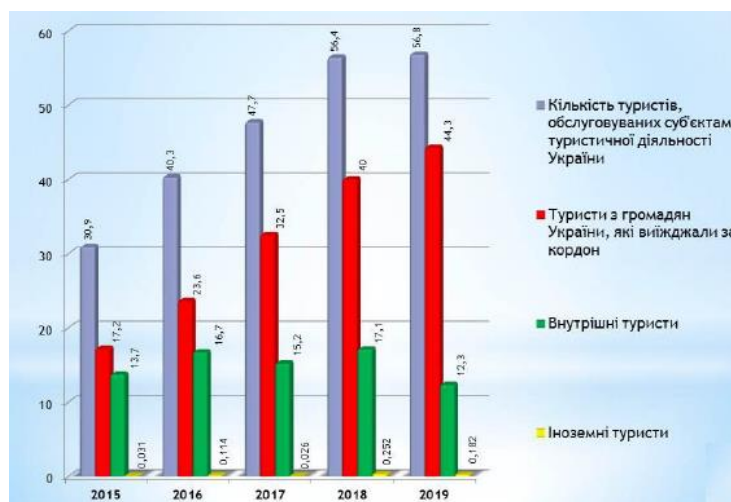

Рис. 3. Динаміка туристичних потоків у Запорізькій області, тис.ос.

Таким чином у органів місцевого самоврядування виникла потреба у розробці галузевої стратегії розвитку, яка б допомогла чітко визначити довгострокові цілі та консолідували діяльність представників ринку сфери обслуговування. Розроблена проєктною командою, до якої було залучено не тільки представників Запорізької ОДА, а й членів галузевих громадських організацій і викладачів ЗВО, Стратегія розвитку туризму Запорізької області на 2021-2027 роки має наступну візію [4]:

– Запорізька область – всесезонний туристично-рекреаційний та історико-культурний центр від Азовського узбережжя до Запорозьких степів;
– перлина морського та лікувально-курортного відпочинку;
– центр дитячого та сімейного туризму;
– центр популяризації та збереження козацького колориту і традицій;
– земля гостинності, української культури та традицій національно-культурних товариств регіону.

До оперативної мети Стратегії віднесено [4]:

1. Вдосконалення та розвиток туристично-рекреаційної та допоміжної інфраструктури (модернізація інфраструктури загального користування та створення спеціальної туристичної інфраструктури; розбудова та модернізація транспортної інфраструктури регіону; розбудова річкової, морської туристичної інфраструктури регіону; створення сучасних територій відпочинку і рекреації).

2. Розвиток людських ресурсів (створення системи регіональної економічної підтримки малого і середнього туристичного бізнесу, всієї сфери обслуговування Запорізької області; формування системи партнерства органів управління новостворених районів та ОТГ області з туристичним бізнесом; створення локальних професійних громадських об'єднань (ЛТО) під егідою Національної туристичної організації України (НТОУ); забезпечення якості професійної підготовки кадрів туризму та сфери обслуговування).

3. Формування та просування туристичних дестинацій Запорізької області (створення бази даних туристичних ресурсів Запорізької області на базі нового адміністративного устрою територій; формування туристичного бренду регіону та його маркетингового просування; промоція туристичних дестинацій, сформованих на основі провідних туристичних ресурсів («магнітів») при активній підтримці влади і працевлаштуванні місцевого населення у туристичній сфері; активізація та розвиток різних видів туризму: гастрономічного, винного, сільського, зеленого, санаторно-курортного тощо; розробка нових туристичних продуктів регіону, просування та їх популяризація).

4. Розбудова Національного заповідника «Хортиця» (реконструкція старих і будівництво нових туристичних та меморіальних об'єктів; просування бренду «Хортиця» як провідної символічної, історичної та природної цінності України; створення об'єктів супутньої туристичної інфраструктури).

Висновки. Отже, все вище зазначене дає змогу стверджувати, що система управління регіональним розвитком туризму і гостинністю характеризується сукупністю цілей, завдань, механізмів, які зрештою визначають його тактику й стратегію. Система управління ґрунтується на врахуванні наявних природних умов, ресурсного забезпечення і багатьох інших факторів, пов'язаних зі створенням основи для розвитку туристичної галузі й індустрії гостинності, які можуть обмежувати, або, навпаки, створювати пріоритети галузевого розвитку в регіоні. Важливу роль у регіональній системі управління відводиться саме місцевим органам самоврядування. За для підвищення рівня розвитку сфери обслуговування Запорізького регіону, місцевими органами управління було сформовано Стратегію розвитку туризму Запорізької області на 2021-2027 роки, результатами якої очікуються: збільшення кількості туристів і екскурсантів, зокрема іноземців; збільшення доходів у сфері гостинності, туризму та курортів; створення нових робочих місць у сфері туризму та супутніх сферах діяльності; збільшення обсягу наданих туристичних послуг; збільшення обсягу надходжень до бюджетів усіх рівнів; підвищення туристичної, курортної, національно-культурної і бізнесової привабливості регіону завдяки розповсюдженню інформації на туристичних ресурсах та поширенню бренду серед інвесторів, а також туристів; вирішення супутніх інфраструктурних проблем регіону.

Список використаних джерел

1. Головне управління статистики у Запорізькій області. URL: <http://www.zp.ukrstat.gov.ua/>.

2. Марченко О.А. Концептуальні засади регіонального розвитку туристичної індустрії. *Економіка і суспільство*. Вип. 10. 2017. Мукачівський державний університет. С. 454-458.
3. Семенов В.Ф. Управління регіональним розвитком туризму. Одеса, 2011. 225 с.
4. Стратегія розвитку туризму Запорізької області на 2021-2027 роки. URL: http://www.berda.gov.ua/files/admin/Tourism_development_strategy_Zp.pdf
5. Шелемєтєва Т.В. Концепції формування механізмів управління розвитком туристичної галузі в Україні в умовах євроінтеграції. *Економіка і суспільство*. Вип. 16. 2018. Мукачівський державний університет. С. 220-225.

Список использованных источников

1. Главное управление статистики в Запорожской области. URL: <http://www.zp.ukrstat.gov.ua/>.
2. Марченко А.А. Концептуальные основы регионального развития туристической индустрии. *Экономика и общество*. Вип. 10. 2017. Мукачевский государственный университет. С. 454-458.
3. Семенов В.Ф. Управление региональным развитием туризма. Одесса, 2011. 225 с.
4. Стратегия развития туризма Запорожской области на 2021-2027 годы. URL: http://www.berda.gov.ua/files/admin/Tourism_development_strategy_Zp.pdf
5. Шелемєтєва Т.В. Концепции формирования механизмов управления развитием туристической отрасли в Украине в условиях евроинтеграции. *Экономика и общество*. Вип. 16. 2018. Мукачевский государственный университет. С. 220-225.

References

1. The head department of statistics at the Zaporiz'hk region. URL: <http://www.zp.ukrstat.gov.ua/>.
2. Marchenko O.A. Conceptual ambush of the regional development of the tourist industry. *Economy and suspension*. Vip. 10. 2017. Mukachiv State University. S. 454-458.
3. Semenov V.F. Management of regional development of tourism. Odessa, 2011.225 p.
4. Strategy for the development of tourism in the Zaporozhye region for 2021-2027. URL: http://www.berda.gov.ua/files/admin/Tourism_development_strategy_Zp.pdf
5. Shelemet'va T.V. The concept of the formulation of mechanisms for managing the development of tourist galusies in Ukraine in the minds of Eurointegratsia. *Economy and suspension*. Vip. 16. 2018. Mukachiv State University. S. 220-225.

Надійшла до редколегії 28.04.2021

УДК 908:316.7(=411.16) :711.434 (477.41-21Біла Церква)

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2021.63.44-52>

Хачатуров Артемій Сергійович

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна, e-mail: artem162016@gmail.com

Кочеткова Ірина Валентинівна,
кандидат географічних наук, доцент

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна, e-mail: kiv_univ@ukr.net

ЄВРЕЙСЬКА ГРОМАДА БІЛОЇ ЦЕРКВИ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ (КРАЄЗНАВЧЕ ДОСЛІДЖЕННЯ)

Мета дослідження. Мета роботи полягає у комплексному краєзнавчому дослідженні основних тенденцій історичного розвитку та сучасного стану єврейської громади м. Біла Церква.

Методика дослідження. Ґрунтується на поєднанні історичного і географічного підходів з використанням методів краєзнавчого аналізу і синтезу вторинної інформації.

Результати дослідження. Єврейський народ, що проживав на теренах сучасної України, тривалий час зазнавав утисків, гонінь, переслідувань. Починаючи із доби Богдана Хмельницького і аж до падіння Радянського Союзу на досліджуваній етнос накладалися різноманітні обмеження та заборони. Не зважаючи на це, територія української держави стала домівкою для багатьох єврейських поколінь: повсюдно утворювалися штетли, формувалися династії хасидських цадиків, тощо. Одне з місць, що зазнало суттєвого впливу діяльності єврейської громади є м. Біла Церква. У даній роботі висвітлено основні віхи формування та розвитку єврейської громади в Білій Церкві, встановлено основні фактори що вплинули на систему розселення народу в місті. На основі літературних джерел, зокрема праць О. Стародуб, С. Бурлаки, Є. Чернецького, було проаналізовано зв'язки досліджуваного народу із топонімікою міста, яка протягом століть укорінилася в його систему. Окрім того, було виявлено вплив єврейського етносу на формування сучасного архітектурного ансамблю, зокрема споруд Торгової площі, хоральної синагоги, міської лікарні, тощо. У даній праці також розкрито особливу роль кладовища, як етнокультурного атрибуту містечка. Також у дослідженні висвітлюються сучасні тенденції розвитку єврейської громади в місті: проведено аналіз діяльності, її основних соціальних програм та взаємозв'язків.

Наукова новизна. За добу Радянського Союзу повноцінні дослідження особливостей життєдіяльності єврейського народу на теренах України майже не проводились, особливо мало уваги приділялось краєзнавчому аналізу локальних поселень. Після здобуття незалежності кількість подібних робіт значно збільшилась, однак, все ще існують суттєві «білі плями». У даній роботі було вперше проведено комплексне дослідження єврейської громади Білої Церкви. Розкрито, невідомі раніше аспекти місцевої історії, та особливості життя етносу в умовах сучасної України.

Практична значимість. Результати проведеної роботи можуть бути використані для подальших краєзнавчих досліджень Білоцерківського району і Поросся, та як важливі матеріали для вивчення особливостей життєдіяльності єврейського населення в Україні. Окрім цього, публікація може привернути увагу до сучасного стану єврейських громад, ступенем збереження об'єктів духовної та матеріальної спадщини народу.

Ключові слова: Біла Церква, євреї, національні меншини, культурна спадщина

УДК 908:316.7(=411.16) :711.434 (477.41-21Белая Церковь)

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2021.63.44-52>

Хачатуров Артемий Сергеевич

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченка,
г. Киев, Украина, e-mail: artem162016@gmail.com

Кочеткова Ирина Валентиновна,
кандидат географических наук, доцент

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченка, г. Киев, Украина, e-mail: kiv_univ@ukr.net

ЕВРЕЙСКАЯ ОБЩИНА БЕЛОЙ ЦЕРКВИ: ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ (КРАЕВЕДЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ)

Цель исследования. Цель работы заключается в комплексном краеведческом исследовании основных тенденций исторического развития и современного состояния еврейской общины г. Белой Церкви.

Методика исследования. Основывается на сочетании исторического и географического подходов с использованием методов краеведческого анализа и синтеза вторичной информации.

Результаты исследования. Еврейский народ, проживавший на территории современной Украины, длительное время подвергался притеснениям, гонениям, преследованиям. Начиная с эпохи Богдана Хмельницкого и до падения Советского Союза, на исследуемый этнос налагались различные ограничения и запреты. Несмотря на это, территория украинского государства стала домом для многих еврейских поколений: повсеместно создавались штетлы, формировались династии хасидских цадиков, и тому подобное. Одно из мест, претерпевшее существенного влияния деятельности еврейской общины является г.

Белая Церковь. В данной работе отражены основные вехи формирования и развития еврейской общины в Белой Церкви, установлены основные факторы, повлиявшие на систему расселения народа в городе. На основе литературных источников, в том числе работ О. Стародуб, С. Бурлаки, Е. Чернецкого, были проанализированы связи изучаемого народа с топонимикой города, которая на протяжении веков укоренилась в его систему. Кроме того, было выявлено влияние еврейского этноса на формирование современного архитектурного ансамбля, в частности сооружений Торговой площади, хоральной синагоги, городской больницы и т.д. В данной работе также раскрыта особая роль кладбища, как этнокультурного атрибута местечка. Также в исследовании освещаются современные тенденции развития еврейской общины в городе: проведен анализ деятельности, ее основных социальных программ и взаимосвязей.

Научная новизна. За времена Советского Союза полноценные исследования особенностей жизнедеятельности еврейского народа на территории Украины почти не проводились, особенно мало внимания уделялось краеведческому анализу локальных поселений. После обретения независимости количество подобных работ значительно увеличилась, однако, все еще существуют существенные белые пятна. В данной работе впервые проведено комплексное исследование еврейской общины Белой Церкви. Раскрыто, неизвестные ранее аспекты местной истории, и особенности жизни этноса в условиях современной Украины.

Практическая значимость. Результаты проведенной работы могут быть использованы для дальнейших краеведческих исследований Белоцерковского района и Поросья, и как важные материалы для изучения особенностей жизнедеятельности еврейского населения в Украине. Кроме этого, публикация может привлечь внимание к современному состоянию еврейских общин, степени сохранности объектов духовного и материального наследия народа.

Ключевые слова: Белая Церковь, евреи, национальные меньшинства, культурное наследие.

UDC 908:316.7(=411.16) :711.434 (477.41-21Bila Tserkva)

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2021.63.44-52>

Khachaturov Artemii Serhiiovych

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv,
Ukraine, e-mail: artem162016@gmail.com

Kochetkova Iryna Valentynivna,

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv,
Ukraine, e-mail: kiv_univ@ukr.net

Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor

THE JEWISH COMMUNITY OF BILA TSERKVA: HISTORY AND MODERNITY (LOCAL STUDIES)

Purpose of the study. The purpose of the work is a comprehensive study of the local history of the main trends in the historical development and the current state of the Jewish community in the city of Bila Tserkva.

Research methodology. It is based on a combination of historical and geographical approaches using the methods of local history analysis and synthesis of secondary information.

Research results. The Jewish people, who lived on the territory of modern Ukraine, for a long time were subjected to oppression and persecution. Since the era of Bohdan Khmelnytsky and until the fall of the Soviet Union, various restrictions and prohibitions were imposed on the ethnos under study. Despite this, the territory of the Ukrainian state became home to many Jewish generations: shtetls were created everywhere, dynasties of Hasidic tzaddiks were formed, and the like. One of the places that has undergone a significant influence of the activities of the Jewish community is the city of Bila Tserkva. This work reflects the main milestones in the formation and development of the Jewish community in the Bila Tserkva, identifies the main factors that influenced the system of settlement of the people in the city. On the basis of literary sources, including the works of O. Starodub, S. Burlaka, E. Chernetsky, the connections of the studied people with the toponymy of the city, which over the centuries took root in its system, were analyzed. In addition, the influence of the Jewish ethnos on the formation of a modern architectural ensemble was revealed, in particular the buildings of the Market Square, the choral synagogue, the city hospital, etc. This work also reveals the special role of the cemetery as an ethnocultural attribute of the town. The study also highlights current trends in the development of the Jewish community in the city: an analysis of its activities, its main social programs and relationships is carried out.

Scientific novelty. During the times of the Soviet Union, full-fledged studies of the characteristics of the life of the Jewish people on the territory of Ukraine were almost not carried out, especially little attention was paid to the local history analysis of local settlements. Since independence, the number of such works has increased significantly, however, there are still significant blank spots. In this work, for the first time, a comprehensive study of the Jewish community of the Bila Tserkva is carried out. Disclosed, previously unknown aspects of local history, and the peculiarities of the life of the ethnic group in the conditions of modern Ukraine.

Practical significance. The results of this work can be used for further regional studies of the Bila Tserkva region and Porosya, and as important materials for studying the characteristics of the life of the Jewish population in Ukraine. In addition, the publication can draw attention to the current state of Jewish communities, the degree of preservation of objects of the spiritual and material heritage of the people.

Key words: Bila Tserkva, Jews, national minorities, cultural heritage.

Постановка проблеми. Формування сучасного культурного простору України є результатом тривалого історичного розвитку всіх етносів, які тут проживали і проживають. Одним

з таких етносів на теренах України є єврейський. Незважаючи на те, що євреї не є автохтонним народом України (за виключенням кримчаків), вони мають довгу історію та велику культурну спадщину на теренах нашої держави.

Своєрідна єврейська культура, яка вкорінювалась в Україні протягом сторіч, створила неповторний образ поселень, відтворений в планувальній структурі, особливостях архітектури, а життєдіяльність єврейського народу формувала в поселеннях неповторний колорит, який вирізняв єврейські поселення. Одним з таких міст є Біла Церква, яка свого часу була невеликим містечком в «зоні осілості» єврейського населення, але з часом перетворилася у середнє за людністю місто, значний промисловий центр Київщини. Однак єврейське населення продовжує відігравати помітну роль в житті цього міста. Краєзнавче дослідження формування і сучасного життя єврейської громади м. Біла Церква заслуговує на всебічне висвітлення із застосуванням як краєзнавчих підходів, так і геокультурних та етногеографічних.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження єврейського етносу в різних аспектах займається багато наук: географія культури (М.Михалюк), історії, культурології, юдаїки (Дж. Веїдлінгер, Т.Возняк, В.Димшиць, С.Коссов, О.Львов, А.Марковський, Й.Петровський - Штерн, А.Подольський, Л.Фінберг, Б.Пінчук, А.Соколова). Однак, ці дослідження у вітчизняній науковій літературі охоплюють значні регіони. Досліджень етнокультурного простору конкретних поселень загалом небагато. Не стала виключенням і Біла Церква.

Тематика єврейських кладовищ розкривається у праці О. Стародуб [14], де представлено детальне дослідження історії кладовищ Білої Церкви, у тому числі нового єврейського, із зазначенням основних змін у часі; Р. Гамзаєв [5] проводив пошукові роботи із визначення меж старого єврейського кладовища міста. Вагомі дослідження були зроблені істориком С.Бурлакою, що досліджував добу Другої Світової війни. Його праці присвячені: висвітленні основних подій Голокосту [2], більш детальний розгляд долі єврейських дітей за часів окупації [3] та науково-документальне видання, що містить власні спогади жителів котрі пережили окупацію; а також певні документи з державних архівів Білої Церкви та Києва [4]. Комплексне дослідження Голокосту в Білій Церкві зробив історик О. Гончаренко [6]. Цінні роботи має Є. Чернецький, який створив проспографічний довідник євреїв Білої Церкви [8], станом на початок ХХ ст., що містить важливі дані щодо кількості єврейських родів, а також дані про окремих осіб, втрату чи набуття ними певного майна, тощо. Інша його праця [16] містить детальні свідчення щодо історії євреїв міста, визначних місць, пов'язаних із їхньою діяльністю та відомих особистостей. Проте, перелічені джерела розкривають лише частину теми та концентруються на історії, практично не приділяючи уваги сучасному становищу громади міста, її діяльності та взаємозв'язкам.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Враховуючи усю багатогранність історії євреїв нашої держави, можна зрозуміти, що вони є невід'ємною частиною культурного простору України. Актуальність дослідження єврейських громад полягає у необхідності виявити та зберегти елементи культурної спадщини цього народу, зменшити прояви ксенофобії та антисемітизму, поліпшити взаємовідносини між державою та єврейським населенням. Далеко не останню роль у всьому цьому грають зв'язки громад із місцевою владою. Одне з міст, історія та сучасність якого тісно пов'язана із єврейським народом – є Біла Церква на Київщині.

За свідченням істориків, перші згадки про євреїв в межах сучасної України зустрічаються у давньогрецьких містах-колоніях та Криму і відносяться до перших століть нашої ери. Поширення влади Хозарського каганату, панівної релігією якого був іудаїзм, призвело до збільшення чисельності євреїв переважно на території Криму; після розгрому тюркської держави князем Святославом з'являється перша єврейська громада у Києві [15]. З початком доби інквізиції у західній Європі розпочинається гоніння євреїв, що спричиняє міграції на схід – до Речі Посполитої. Таким чином, значна частка єврейського народу осіла на теренах України, створюючи невеликі поселення – містечка (або штетли). Населення головним чином відносилось до ашкеназів та розмовляло мовою їдиш. Скрутні часи настали за доби козацтва, разом з повстанням Богдана Хмельницького розпочалися погроми та різанина єврейського населення. Лише на території османського Поділля євреї не зазнавали жодних утисків та могли почуватися безпечно. Саме тут у ХVІІІ ст. у містечку Меджибіж, Баал Шем-Тов заснував нову релігійну течію – хасидизм. За доби Російської імперії була створена Смуга осілості, що охоплювала більшу частину сучасної України. Становище євреїв було постійно нестабільним. Незважаючи на велику чисельність та певні права, вони дуже часто ставали жертвами погромів та дій влади. Справжньою катастрофою українського єврейства стали роки Другої Світової війни. Тоді, за часи Голокосту, на теренах України було

знищено майже чверть від усіх загиблих євреїв Європи [7]. З 1970-х рр. починається виїзд радянських євреїв до Ізраїлю; особливо інтенсивні міграційні потоки були на початку 1990-х – Велика алія. На сьогоднішній день найбільша кількість євреїв проживає у Києві, Дніпропетровській та Одеській областях [10].

Метою даної статті є висвітлення краснавчих аспектів розвитку та сучасного життя єврейської громади міста, задля поглиблення знань про особливості формування культурного простору України.

Виклад основного матеріалу. Виникнення єврейської громади у Білій Церкві датується кінцем XVI ст., коли, за свідченням літературних джерел, [14] у місті виникло єврейське кладовище. Однак, сама громада проіснувала недовго: після початку повстання Богдана Хмельницького та захоплення ним міста, усе єврейське населення було вимушене покинути свої домівки. Лише у 1711р., після повернення цих земель до складу Речі Посполитої, громада міста змогла знову відродитися. Вже у 1769 р., на плані Білої Церкви зустрічається перша міська синагога. Унаслідок сприятливого економіко-географічного положення, чисельність єврейського населення збільшувалась та сягала близько 1500 осіб станом на другу половину XVIII ст. [15].

Після придушення Коліївщини, великий коронний гетьман Ксаверій Браницький отримав у приватну власність Білоцерківське староство. Надалі розпочалися масштабні містобудівні проекти, серед яких і заміська резиденція «Олександрія». Саме єврейське населення стало основним постачальником будматеріалів, різноманітних товарів та продуктів для династії. На початку XIX ст. між Браницькими та євреями був укладений договір про переселення із Старого міста (в районі Замкової гори), до Нового, де були збудовані Торгові ряди. Дуже швидко територія навколо них обросла кам'яними будинками – місце стало центром тяжіння для більш заможного населення міста, яке стало тут проживати. У східній частині Білої Церкви проживали найбідніші верстви єврейського населення, лише в цьому районі фіксуються земельки. Цей район згодом отримав назву «Грузія», що з ідишу перекладається як трава. Діяльність єврейського населення позитивно вплинула на економічний розвиток міста. На кінець XIX ст. у Білій Церкві було 8 синагог, серед них одна хоральна, 260 торгових лавок, більшість з яких належала євреям [1]. Станом на 1895р. кількість єврейського населення переважала та сягала 70,7% від усього населення міста, що складало близько 1800 родів [8]. Незважаючи на це, місцева влада активно втручалася у життя громади, вводились дискримінаційні обмеження, пропагувався перехід іудеїв до православ'я.

Після Лютневої революції 1917-го року, було відмінено дискримінаційні закони, що дало змогу євреям брати участь у житті міста. Однак роки громадянської війни принесли євреям Білої Церкви багато страждань. Внаслідок активних бойових дій та постійної зміни лінії фронту, у період 1919-1920 рр. відбулося декілька кривавих погромів. Різанину влаштовували війська УНР, отаманські загони, більшовики, війська армії Денікіна. Усі ці криваві події призвели до різкого збільшення міграції євреїв з міста.

У перші роки радянської влади проводилась політика коренізації, що здебільшого позитивно вплинула на розвиток білоцерківського єврейства, окрім того активно розвивалася культура народу. Однак, сталінські репресії не обійшли стороною єврейське населення міста. На початку 1930-х рр. були закриті та націоналізовані усі синагоги міста, розпочалося полювання на діячів підпілля.

Однак справжньою катастрофою стали роки Другої Світової війни. 16 липня 1941 р. Біла Церква була окупована німецькими військами, після чого одразу розпочалося масове знищення місцевих євреїв. Точних даних щодо кількості знищених немає. Дослідники називають число 4,5 тис. осіб, що становило 50% єврейського населення від довоєнного. Особливо трагічно склалася доля єврейських дітей міста: 22 серпня 1941 р. було розстріляно 90 малолітніх дітей Білої Церкви. У розстрілі бали участь представники української поліції. У пам'ять про це у 2018р. зусиллями громади та іноземних спонсорів було знято повнометражний фільм «Шоа. Біла Церква. Розстріляне дитинство». Незначна частка євреїв змогла пережити ці роки, переховуючись серед місцевих жителів-українців. Після війни, 15 жителів Білої Церкви були занесені до Праведників народів світу.

У післявоєнний час, недовго, в місті функціонувала одна синагога, яка, однак була остаточно закрита у 1961р. Політика пропаганди атеїзму, з боку влади, призвела до занепаду єврейської культури Білої Церкви. Початок еміграції радянських євреїв до Ізраїлю у 1970-х роках значно скоротив чисельність Білоцерківської громади; особливо масовою була хвиля міграції на початку 1990-х років. Однак, разом з тим, у ці часи починається процес відродження духовного та

культурного життя вже на теренах незалежної України. Створюються Білоцерківська спільнота єврейської культури ім. Шолом-Алейхема, єврейський театр (проіснував до 2001р), недільна школа з вивчення мови та культури народу, Хесед, філіал єврейського агентства «Сохнут», єврейська школа, тощо.

Така довга та насичена історія не могла не залишити відомих представників. Біла Церква не мала статусу паломницького центру та не була місцем зародження якогось нового напрямку у хасидизмі, однак з нею пов'язана історія двох хасидських династій – Іцхаків (гірські євреї) та Тверських (цадики Чорнобильського напрямку). Окремі представники Іцхаків (Іцхак бен Егъягу та Яков Іцхакі) отримували освіту у білоцерківській єшиві та стали у майбутньому відомими релігійними діячами Південного Дагестану та Азербайджану. Приблизно в середині XIX ст. у місті з'являються представники Тверських, та згодом засновують хасидський двір Чорнобильського напрямку. Серед нерелігійних уродженців Білої Церкви, відомі імена – Йозефа Розенבלата (1882-1933) – американського синагогального кантора; Михайла Медведєва (справжнє ім'я Меєр Бернштейн) (1852-1925) – російського співака, педагога, керівника оперного театру, що досяг світового визнання; Льва Ямпольського (1889-1972) – єврейського радянського композитора; Йосипа Шпінеля (1892-1980) – художника кіно та лауреата Сталінської премії; Олександра Борщаговського (1913-2006) – українського та російського письменника та театрознавця; Бенціона Вула (1903-1985) – радянського фізика, лауреата Ленінської та Сталінської премій; Давида Бронштейна (1924-2006) – радянського шахіста, міжнародного гросмейстера.

Своє життя з Білою Церквою пов'язали Ілана Вайсман (нар. 1959) – ізраїльська письменниця і поетеса, та Саша Чорний (1880-1932) – російський поет, прозаїк, журналіст. Тут вони провели своє дитинство. Значний час, тут жив та працював відомий єврейський письменник та драматург Шолом-Алехем (1859-1916), якому, за ініціативи єврейської громади, у 2020 р. було відкрито пам'ятник.

З Білої Церкви походили предки таких відомих людей, як Дан Шехтман (нар. 1941) – ізраїльський фізик та хімік, лауреат Нобелівської премії з хімії 2011 р., Бенні Гудмен (1909-1986) – американський джазмен, прозваний «королем свінгу» та Пенні Пріцкер (нар. 1959) – американська громадська діячка, мільярдерка та міністр торгівлі США у 2013-2017 рр.

Так, діяльність низки євреїв, що проживали в Білій Церкві, різночасно вплинула на архітектурний ансамбль міста. Одна з головних історико-культурних пам'яток – Торгові ряди, слугували місцем концентрації єврейських купців та відігравали роль економічного центру міста. Будівля зведена у стилі ампір, має квадратну форму та є пам'яткою архітектури національного значення. На площі, поряд з ними, розташований колишній єврейський заїжджий двір для торговців, нині його частина знаходиться в аварійному стані.

Серед сакральних споруд, у місті збереглося три синагоги: Велика хоральна, Мошки Рабіновича та реміснича. Велика хоральна синагога була збудована у 1860 р. у еклектичному стилі, що робить її унікальною пам'яткою архітектури. У 1929 р. синагога припинила своє існування, там розміщувалась семирічна школа, а згодом м'ясо-молочний технікум. Наразі активно підіймається питання повернення будівлі, єврейській громаді міста. Синагога Мошки Рабіновича розміщена неподалік історичного центру. Перша, дерев'яна, будівля була зведена ще на початку XIX ст., та у 1910 р. перебудована на кам'яну. У такому вигляді вона збереглася до нашого часу. Реміснича синагога виникла в місті під кінець XIX ст. та збереглася у майже первозданному вигляді. У радянські часи в будівлі розміщувалось ательє.

Окрім цього, не можна не сказати про будівлю єврейського училища, зведеного у 1901 р. та єврейської лікарні, збудованої на кошти мецената Нахмана Бяліка. Зараз це пульмонологічне відділення Білоцерківської міської лікарні №1.

Як і усі єврейські містечка, Біла Церква мала відповідне кладовище. Воно розташовувалось вздовж Рокитнянської дороги, та було засновано наприкінці XVI ст. Тривалий час, це була околиця Білої Церкви, однак вже у другій половині XIX ст., внаслідок динамічного розвитку міста, кладовище опинилось в центрі міської забудови, що унеможливило процес подальшого зростання. Як наслідок, євреї почали ховати своїх рідних в іншій частині міста - сьогодні тут знаходиться єврейська ділянка загальноміського кладовища. За спогадами тогочасних жителів, на єврейському цвинтарі були поховані два цадики із династії Тверських, Чорнобильського напрямку хасидизму. Кладовище було знищене у 1943р., внаслідок цілеспрямованої політики німецьких окупаційних військ. Надгробки були зібрані в одному місці, та вже після звільнення Білої Церкви радянськими військами, були використані як матеріал для відбудови міста. У 2015 р. за допомогою місцевих активістів, було повернуто частину надгробків на територію колишнього єврейського кладовища.

Після отримання Україною незалежності, тут було споруджено невеликий меморіальний комплекс. Єврейська ділянка загальноміського кладовища стала основним місцем поховання євреїв у післявоєнні роки. Зараз вона продовжує функціонувати за призначенням.

Сучасна громада виникла у 1989 р. як «Білоцерківська спільнота єврейської культури ім. Шолом-Алейхема». Головну роль у створенні організації відіграла благодійна організація «Джойнт», за підтримки хасидського руху ХАБАД. Внаслідок цього білоцерківська громада притримується даного напрямку іудаїзму. Первісна роль полягала у збереженні та поширенні нематеріальної культурної спадщини єврейського народу міста, однак релігійному аспекту достатня увага не приділялась. У 2005 р. дана спільнота була реорганізована в «Іудейську релігійну громаду «Міцва»», після чого збільшилась мережа зв'язків, розпочався більш активний розвиток.

На сьогоднішній день, громада розвивається та веде активну діяльність. В 2001 р. в місті з'явилася єврейська школа. Окрім звичайних шкільних предметів, тут викладаються такі дисципліни, як вивчення Тори (священного писання іудаїзму), традицій та культури єврейського народу, мови іврит (викладачами є виключно івритомовні ізраїльтяни), історії та географії Держави Ізраїль, єврейської літератури. В дні іудейських свят чи пам'ятних дат єврейського народу, в школі організовуються різноманітні заходи, як для учнів, так і для інших членів громади, задля ще більшої популяризації знань про культуру та історію народу. Незважаючи на те, що школа більшою мірою є світською, діють певні норми кашруту, а саме відповідний дрес-код та уникнення заборонених іудаїзмом продуктів харчування. Завдяки висококваліфікованим кадрам та відповідно, гарній якості освіти, чисельність учнів невинно збільшується, однак право на навчання мають лише діти з підтвердженням єврейським корінням.

У місті функціонує один молитовний дім, який є за сумісництвом будинком білоцерківського рабина. Тут проводяться молитви, трапези та інші заходи релігійного характеру. На свята та Шабат організовуються також відповідні заходи для дітей та молоді. Один із поверхів будинку займає єврейський дитячий садок.

Діяльність громади багатоаспектна. Як місця зустрічі її членів найчастіше виступають школа та молитовний дім. Є власний веб-сайт, де розміщуються новини та актуальна інформація. Окрім цього, є група людей, в обов'язки яких входять дзвінки окремим членам громади (переважно похилого віку, що не мають доступу до мережі Інтернет) з інформацією щодо найближчих заходів та останніх новин. Громада надає широкі можливості для вивчення івриту та історії і традицій єврейського народу; діють Ульпан та недільна школа, відповідно. Також, для жінок організований Колель – місце вивчення Тори та основ іудаїзму.

Діють культурні програми для людей похилого віку. Багато років працює «Клуб цікавих зустрічей «Гуте фрайнт»». Головна мета цього клубу – організація дозвілля, зустрічі з іншими членами громади, обговорення різних тем пов'язаних з єврейською тематикою. У 2019 р. був відновлений єврейський театр, відбулися перші вистави.

Значна увага приділяється збереженню єврейської спадщини міста, проводяться дослідження з історії, активна співпраця з місцевою владою з питань збереження архітектурної спадщини міста, догляд за сакральними місцями. У 2019 р. поруч з місцем, де відбувся перший розстріл євреїв, було відкрито Меморіал жертвам Голокосту та Праведників народів миру. На створення меморіалу виділили кошти усі члени громади, за підтримки американської благодійної організації «Remember Us». Темі Голокосту у Білій Церкві присвячено окремий веб-сайт, де детально висвітлюється інформація щодо подій минулого. Ще один пам'ятник (Шолом-Алейхему) було відкрито у 2020 р. на місці, де раніше знаходився будинок відомого письменника. Спільними зусиллями доглядається єврейська ділянка Білоцерківського кладовища – проводиться очистка цвинтаря, відновлення повалених могил, збереження даних про померлих; наразі створено каталог усіх похованих євреїв Білої Церкви.

Разом з тим діє низка соціальних проєктів, надається благодійна допомога членам громади. Основна увага приділяється людям похилого віку. Головний проєкт – «Гіл-Хазахав» спрямований на надання матеріальної допомоги пенсіонерам, а саме. допомога з оплатою комунальних послуг, постачання продуктів харчування та медикаментів, одягу. За підтримки приватних спонсорів із зарубіжжя з'являється можливість надання ексклюзивних послуг, наприклад, поїздки на море для нужденних членів громади чи ремонт квартири. Також у місті знаходиться так званий «Бабусин дім», який виконує функції будинку пристарілих, надаючи необхідний догляд людям, що опинилися у скрутному становищі, організовуються певні заходи. Окрім цього він є місцем зустрічі та спільного проведення часу єврейських пенсіонерів.

Для дітей існує програма «Каланіот», яка являє собою щось схоже на дитячий будинок, де сироти та діти з малозабезпечених сімей мають можливість отримати нічліг, харчування, відповідний догляд. Програма бере на себе відповідальність за виховання дітей та організацію дозвілля. «Каланіот» не є релігійним, однак до єврейських свят та Шабату проводяться відповідні заходи; діють норми кашруту. На території школи розміщений неформальний клуб молоді «Кадіма», який знайомить учасників із особливостями життя в Ізраїлі, поглиблює знання з мови іврит та традицій єврейського народу.

Звичайно, така широка та розгалужена діяльність не може обходитись без спонсорів. Білоцерківська єврейська громада має низку зв'язків як по Україні так і за її межами. Серед місцевих партнерів, можна назвати Київську єврейську громаду синагоги Бродського, за допомогою якої організовуються трапези та молитви; Всеукраїнський благодійний фонд «Заради тебе», який здійснює допомогу, шляхом надання теплих ковдр, постільних білизн, вентиляторів для людей похилого віку; Всеукраїнський єврейський конгрес – співробітництво задля вирішення загальноєврейських задач; Об'єднана єврейська община України, яка допомагає підтримувати інформаційний зв'язок з усіма громадами державами, допомагає в будівництві інфраструктури, надає певну фінансову допомогу, координує та допомагає з вирішенням юридичних питань; Фонд «Міцва» при синагозі Бродського, який виступав головним ініціатором створення школи та активно допомагає у вирішенні її проблем.

Серед міжнародних зв'язків варто відзначити таку програму, як Розподільчий комітет «Джойнт», який був головним спонсором відновлення білоцерківської громади. Посередниками між місцевою громадою та «Джойнтом» виступають його дочірні організації – Холом (організація допомоги дітям з малозабезпечених сімей, організація молодіжних проєктів) та «Єврейський Хесед «Бней Азріель»» (матеріальна допомога людям похилого віку). Також, не можна не згадати про організацію «Taste of Life», яка надає дітям з бідних сімей допомогу у вигляді сертифікатів на продукти харчування та одяг. Багато програм організуються за допомогою приватних спонсорів з різних країн світу. Переважно, це Нідерланди, Німеччина та Сполучені Штати Америки.

У Білій Церкві знаходиться відділ українського філіалу Єврейського агентства «Сохнут», що координує програми з комфортної та легкої репатріації в Ізраїль. Програма репатріації передбачає допомогу з документами, вивчення мови, основ життя в новій країні тощо. Для дітей, що мають право на репатріацію, згідно з відповідним законом Держави Ізраїль, представлена низка програм, серед яких: «НААЛЕ», яка передбачає отримання школярами середньої освіти в Ізраїлі зі здобуттям відповідного атестату; «СЕЛА», програма що надає абітурієнтам курс підготовки до вступу у вищі навчальні заклади Ізраїлю; програма «Маса», що передбачає навчання та стажування, особам від 18 до 30 років на теренах держави Ізраїль. Проєкт відбувається у координації с вищими навчальними закладами держави, волонтерськими та релігійними організаціями. Також існує туристична програма «Тагліт», що передбачає безкоштовний 10-ти денний тур по Ізраїлю для молодих людей з єврейським корінням, що проживають на теренах колишнього Радянського Союзу.

Загалом, міграційний відтік єврейського населення з Білої Церкви до Ізраїлю досить високий, особливо яскраво це виражається у роки кризи та економічних негараздів. Найбільші міграційні потоки зафіксовані у 1990-х рр., що характерно для усіх країн пострадянського простору та пов'язано із крахом Радянського Союзу та початком кризи. У 2000-х роках темпи дещо сповільнилися, однак збереглася загальна тенденція поступового збільшення частки репатріантів. Досить різкий стрибок був зафіксований у 2014 р., внаслідок вкрай несприятливих економічних та політичних подій в державі; в цілому, чисельність мігрантів кожного року збільшується, лише 2020 р. відмічений зниженням інтенсивності міграційного потоку, внаслідок обмежень, спричинених пандемією COVID-19 [11].

Висновки. Викладений матеріал дає змогу простежити зміни структури та чисельності єврейської громади у часі; виявити періоди розквіту і занепаду. За увесь період історії, найтяжчими для Білоцерківської громади, як і для усіх українських євреїв, були роки Другої світової війни. Після здобуття нашою державою незалежності, єврейська громада міста почала відновлюватись після довгих років асиміляції та пропаганди атеїзму. Наразі вона є впливовою організацією не тільки Білої Церкви, а й усієї України, активно співпрацюючи з усіма громадами країни та підтримуючи тісні зв'язки з Головним рабином держави та іноземними спонсорами задля поширення знань щодо культури та традицій єврейського народу і його тісним зв'язкам з українським етносом. Більшість історико-культурних пам'яток Білої Церкви пов'язана із діяльністю єврейського населення; наразі воно відіграє далеко не останню роль у їх реставрації, а

також збереженні духовної і матеріальної спадщини народу. Таким чином, Біла Церква, динамічно розвиваючись, надає вагому увагу збереженню культурної та етнографічної спадщини; з'являються екскурсії та туристичні маршрути по місцях єврейської історії та культури, проводяться наукові дослідження, тощо.

Загалом, приклад Білої Церкви має слугувати каталізатором для подальших, глибоких геокультурних та етнографічних досліджень, стосовно особливостей життя єврейських громад, окремих населених пунктів задля поглиблення та накопичення знань про маловідомі аспекти культурного простору України. Враховуючи усю багатогранність суспільно-політичних подій на українській території, змін етнічного складу впродовж віків та той факт, що громада більшою мірою входила у «зону осілості» єврейського народу, комплексні та детальні дослідження щодо систем розселення, особливостей життя та культури єврейського народу, його взаємозв'язків з українцями та іншими етносами, допоможуть краще зрозуміти причини та наслідки низки видозмін культурного простору України, поглибити знання з етнографії рідного краю, та як наслідок, зменшити прояви ксенофобії та антисемітизму на теренах сучасної України.

Список використаних джерел

1. Біла Церква [Електронний ресурс] // Енциклопедичний словник Брокгауза і Єфрона. – 1891. – Режим доступу до ресурсу: https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%AD%D0%A1%D0%91%D0%95/%D0%91%D0%B5%D0%BB%D0%B0%D1%8F_%D0%A6%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%8C
2. Бурлака С. І. Голокост у м. Біла Церква (за документами ГДА СБ України) / Сергій Іванович Бурлака. // Науковий журнал "Пам'ять століть". – 2012. – №2. – С. 241–262.
3. Бурлака С. І. Доля єврейських дітей Білої Церкви під час нацистської окупації / Сергій Іванович Бурлака. – Біла Церква: Видавець Пшонківський О.В., 2019. – 44 с.
4. Бурлака С. І. Невідомі сторінки історії Білої Церкви під час нацистської окупації: документи і свідчення / Сергій Іванович Бурлака. – Біла Церква: Білоцерківський навчально-науково-виробничий комплекс "Освіта", 2011. – 159 с
5. Гамзаєв Р. Звіт про пошукові роботи по визначенню меж старого іудейського кладовища у місті Біла Церква Київської області / Р. Гамзаєв. – Київ: СП "Пам'ять і слава", 2020.
6. Гончаренко О.М. Біла Церква. Голокост на території СРСР: Енциклопедія / Гол. ред.. І.А. Альтман. – Москва: Російська політична енциклопедія: Науково-просвітницький центр «Голокост», 2009 – С. 60-62.
7. Гриневич Л.В., Гриневич В.А. ЄВРЕЇ В УКРАЇНІ [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2005. - 672 с.: іл.. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Evrei_v_Ukraini
8. Євреї Білої Церкви (середина - початок ХХ ст.): проспорографічний довідник / укладач Євген Чернецький. – Біла Церква: Видавець Пшонківський О.В., 2018. – 736 с.
9. Міцва - іудейська релігійна громада м. Біла Церква – [Електронний ресурс] // - Режим доступу до ресурсу: <http://mitsva.org.ua/about/nasha-diyalnist>
10. Національний склад населення [Електронний ресурс] // Сайт Всеукраїнського перепису населення 2001. – 2001. – Режим доступу до ресурсу: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/>
11. Сайт Єврейського агентства "Сохнут" [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://archive.jewishagency.org/ru/content/38061>.
12. Сайт каталогу єврейських поховань Білої Церкви [Електронний ресурс] // - Режим доступу до ресурсу: <https://mitzvemet.com/ru/burials76557>
13. Сайт Музею Голокосту м. Біла Церква [Електронний ресурс] // - режим доступу: <https://bilatserkva.holocaustmuseum.info/>
14. Стародуб О. В. Тиха пам'ять Білої Церкви / О. В. Стародуб. – Біла Церква: Видавець Пшонківський О.В., 2019. – 116 с.
15. Україна. Євреї на території України до кінця 18 ст. [Електронний ресурс] // Електронна єврейська енциклопедія. – 1996. – Режим доступу до ресурсу: <https://eleven.co.il/diaspora/regions-and-countries/15408/>.
16. Чернецький Є. А. Світ євреїв Білої Церкви: історія, визначні місця, особистості / Євген Анатолійович Чернецький. – Біла Церква: Видавець Пшонківський О.В., 2020. – 85 с.
17. Belaya Tserkov [Електронний ресурс] // History of Jewish Communities in Ukraine. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: http://jewua.org/belaya_tserkov/.
18. Total Immigration to Israel from the Former Soviet Union (1948 – Present) [Електронний ресурс] // Jewish Virtual Library – Режим доступу до ресурсу: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/total-immigration-to-israel-from-former-soviet-union>.

Список использованных источников

1. Белая Церковь [Электронный ресурс] // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. – 1891. – Режим доступа к ресурсу: https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%AD%D0%A1%D0%91%D0%95/%D0%91%D0%B5%D0%BB%D0%B0%D1%8F_%D0%A6%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%8C
2. Бурлака С. И. Холокост в г. Белая Церковь (по документам ОГА СБ Украины) / Сергей Иванович Бурлака. // Научный журнал "Память веков". – 2012. – №2. – С. 241–262.
3. Бурлака С. И. Судьба еврейских детей Белой Церкви во время нацистской оккупации / Сергей Иванович Бурлака. – Белая Церковь: Издатель Пшонковский О.В., 2019. – 44 с.
4. Бурлака С. И. Незвестные страницы истории Белой Церкви во время нацистской оккупации: документы и свидетельства / Сергей Иванович Бурлака. – Белая Церковь: Белоцерковский учебно-научно-производственный комплекс "Освита", 2011. – 159 с
5. Гамзаев Р. Отчет о поисковых работах по определению границ старого иудейского кладбища в городе Белая Церковь Киевской области / Р. Гамзаев. – Киев: СП "Память и слава", 2020.
6. Гончаренко О.М. Белая Церковь. Холокост на территории СССР: Энциклопедия / Гл. ред.. И.А. Альтман. – Москва: Российская политическая энциклопедия: Научно-исследовательский центр «Холокост», 2009 – С. 60-62.
7. Гриневич Л.В., Гриневич В.А. ЕВРЕИ В УКРАИНЕ [Электронный ресурс] // Энциклопедия истории Украины: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (глава) и др. НАН Украины. Институт истории Украины. - К.: Изд. "Наукова думка", 2005. - 672 с.: илл.. – Режим доступа: http://www.history.org.ua/?termin=Evrei_v_Ukraini
8. Евреи Белой Церкви (середина - начало ХХ ст.): проспорографический справочник / составитель Евгений Чернецкий. – Белая Церковь: Издатель Пшонковский О.В., 2018. – 736 с.

9. Мицва - иудейская религиозная община г. Белая Церковь – [Электронный ресурс] // - Режим доступа к ресурсу: <http://mitsva.org.ua/about/nasha-diyalnist>
10. Национальный состав населения [Электронный ресурс] // Сайт Всеукраинской переписи населения 2001. – 2001. – Режим доступа к ресурсу: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/>.
11. Сайт Еврейского агентства "Сохнут" [Электронный ресурс] - Режим доступа к ресурсу: <http://archive.jewishagency.org/ru/content/38061>.
12. Сайт каталога еврейских захоронений Белой Церкви [Электронный ресурс] // - Режим доступа к ресурсу: <https://mitzvatemet.com/ru/burials76557>
13. Сайт Музея Холокоста г. Белая Церковь [Электронный ресурс] // - режим доступа: <https://bilatserkva.holocaustmuseum.info/>
14. Стародуб О. В. Тихая память Белой Церкви / О. В. Стародуб. – Белая Церковь: Издатель Пшонковский О.В., 2019. – 116 с.
15. Украина. Евреи на территории Украины до конца 18 в. [Электронный ресурс] // Электронная еврейская энциклопедия. – 1996. – Режим доступа к ресурсу: <https://eleven.co.il/diaspora/regions-and-countries/15408/>.
16. Чернецкий Е. А. Мир евреев Белой Церкви: история, достопримечательности, личности / Евгений Анатолієвич Чернецький. – Белая Церковь: Издатель Пшонковский О.В., 2020. – 85 с.
17. Belaya Tserkov [Электронный ресурс] // History of Jewish Communities in Ukraine. – 2012. – Режим доступа к ресурсу: http://jewua.org/belaya_tserkov/.
18. Total Immigration to Israel from the Former Soviet Union (1948 – Present) [Электронный ресурс] // Jewish Virtual Library – Режим доступа к ресурсу: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/total-immigration-to-israel-from-former-soviet-union>

References

1. Bila Tserkva [Electronic source] // Entsiklopedychnyi slovnyk Brokhausa i Yefrona. – 1891. – Acces mode: https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%AD%D0%A1%D0%91%D0%95/%D0%91%D0%B5%D0%BB%D0%B0%D1%8F_%D0%A6%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%8C
2. Burlaka S. I. Holocost u m. Bila Tserkva (za documentamy GDA SB Ukrainy) / Sergii Ivanovych Burlaka. // Naukovyi zhurnal "Pamiat stolit". – 2012. – №2. – S. 241–262.
3. Burlaka S. I. Dolia yevreiskikh ditei Biloi Tserkvy pid chas natsistskoi okupatsii / Sergii Ivanovych Burlaka. – Bila Tserkva: Vydavets Pshonkivskii O.V., 2019. – 44 s
4. Burlaka S. I. Nevidomi storinky istorii Biloi Tserkvy pid chas natsistskoi okupatsii: dokumenty i svidchennia / Sergii Ivanovych Burlaka. – Bila Tserkva: Bilatserkviskii navchalno-naukovo-vyrobnychyi kompleks "Osvita", 2011. – 159 s
5. Hamsaiev R. Zvit pro poshukovi roboty po vyznachenniu mezh staroho iudeiskoho kladovyscha u misti Bila Tserkva Kyivskoi oblasti / R. Hamsaiev. – Kyiv: SP "Pamiat i slava", 2020.
6. Honcharenko O.M. Bila Tserkva. Holokost na terytorii SRSR: Entsiklopedia / Hol. red.. I.A. Aktman. – Moskva: Rosiiska politychna entsiklopedia: Naukovo-prosvitnytskyi tsentr «Holokost», 2009 – S. 60-62.
7. Grynevych L.V., Grynevych V.A. YEVEI V UKRAINI [Electronic source] // Entsiklopedia istorii Ukrainy: T. 3: E-Y / Redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. - K.: V-vo "Naukova dumka", 2005. - 672 s.: il.. – Acces mode: http://www.history.org.ua/?termin=Evrei_v_Ukraini
8. Yevrei Biloi Tserkvy (seredyna - pochatok XX st.): prospohrafichniy dovidnyk / ukladach Yevhen Chernetskyi. – Bila Tserkva: Vydavets Pshonkivskii O.V., 2018. – 736 s.
9. Mitsva - iudeiska religiina hromada m. Bila Tserkva – [Electronic source] // - Acces mode: <http://mitsva.org.ua/about/nasha-diyalnist>
10. Natsionalnyi sklad naselennia [Electronic source] // Sait Vseukrainskoho perepysu naselennia 2001. – 2001. – Acces mode: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/>
11. Sait Yevreiskoho ahentstva "Sokhnut" [Electronic source] – Acces mode: <http://archive.jewishagency.org/ru/content/38061>.
12. Sait katalogu yevreiskikh pokhovan Biloi Tserkvy [Electronic source] // - Acces mode: <https://mitzvatemet.com/ru/burials76557>
13. Sait Museiu Holokostu m. Bila Tserkva [Electronic source] // - Acces mode: <https://bilatserkva.holocaustmuseum.info/>
14. Starodub O. V. Tykha pamiat Biloi Tserkvy / O. V. Starodub. – Bila Tserkva: Vydavets Pshonkivskii O.V., 2019. – 116 s.
15. Ukraina. Yevrei na terytotii Ukrainy do kintsia 18 st. [Electronic source] // Elektronna yevreiska entsiklopedia. – 1996. – Acces mode: <https://eleven.co.il/diaspora/regions-and-countries/15408/>.
16. Chernetskyi Ye. A. Svit yevreiv Biloi Tserkvy: istoria, vyznachni, osobystosti / Yevhen Anatoliiovych Chernetskyi. – Bila Tserkva: Vydavets Pshonkivskii O.V., 2020. – 85 s.
17. Belaya Tserkov [Electronic source] // History of Jewish Communities in Ukraine. – 2012. – Acces mode: http://jewua.org/belaya_tserkov/.
18. Total Immigration to Israel from the Former Soviet Union (1948 – Present) [Electronic source] // Jewish Virtual Library – Acces mode: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/total-immigration-to-israel-from-former-soviet-union>

Надійшла до редколегії 25.04.2021

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ РАССЕЛЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ ГУБА-ХАЧМАЗСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЙОНА АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Целью является определение современного состояния и основного направления перспективного развития расселения в Губа-Хачмазском экономическом районе.

Методика. Изучена роль природно-географических условий, социально-экономических факторов в развитии расселения в экономическом районе. Применен картографический, статистический и сравнительно-географический методы, метод исторического, системного и структурного анализа. При изучении региона проведен научный анализ на основе годовых отчетов Госкомстата страны и по итогам переписи населения, дана классификация сельских поселений по численности населения.

Результаты. Экономический район расположен на севере страны, на северо-восточных склонах Большого Кавказа. Территория составляет 6,96 тыс. км², численность населения 554,7 тыс. человек, в состав экономического района входят Хачмазский, Губинский, Гусарский, Сиазанский и Шабранский административные районы.

Городские поселения играют важную роль в рациональной территориальной организации населения, регулировании и управлении их расселения, в эффективном использовании трудовых ресурсов в регионах. Необходимо создание условий для ускоренного развития средних и малых городов с целью уменьшения диспропорции в развитии городских поселений. Одним из важных вопросов является развитие каркасных центров расселения, способствующих развитию социально-экономической базы в районах с преобладанием сельских поселений в горных районах. В Губа-Хачмазском экономическом районе преобладают горная местность, природно-географические условия затрудняют освоение территории. Это приводит к появлению большого количества небольших сельских поселений. В 2009 году здесь насчитывался 62 сельских населенных пунктов с населением до 100 человек. В этих поселениях проживает 2925 человек.

Села с населением 100-200 человек и 200-500 человек играют большую роль в классификации поселений и занимают ведущее место по числу сел. В эти группы входят 42,4% сел и 18,1% сельского населения. В 201 населенном пункте проживает 58,5 тысячи человек. В основном они расположены в Губинском и Хачмазском районах. Количество деревень с населением 500-1000 и 1000-2000 человек достаточно велико. В 109 селах первой группы проживает 74,8 тысячи человек, в 74 селах второй группы - 98,7 тысячи человек. Эта группа занимает первое место по численности и удельному весу сельского населения (30,6%). В каждой из групп с населением 3000-5000 человек и более 5000 человек по 4 села. Села играют роль опорных центров сельского расселения.

Научная новизна. Раскрыты основные результаты трансформации социально-экономической базы расселения в регионе в период экономических реформ, пути устойчивого демографического развития городов и сел.

Практическая значимость. В результате проведенных анализов определены основные направления преобразования хозяйственной структуры в экономическом районе, их значение в социально-демографическом развитии населенных пунктов. Они могут быть использованы при разработке путей перспективного развития региона.

Ключевые слова: расселение населения, экономический район, сельские поселения, города, экономические реформы, административный район, группировка сельских поселений, социальная инфраструктура, демографическое развитие.

THE DEVELOPMENT PERSPECTIVES OF POPULATION IN THE GUBA-KHACHMAZ ECONOMIC REGION OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

The purpose of the research. The aim of the preparation of the article is to determine the contemporary situation of settlement in the Guba-Khachmaz economic region located in the northern part of the Azerbaijan and the primary directions of perspective development

Methods. In the article, the role of natural-geographical condition and socio-economic factors creating a condition for the enhancement of settlement in the Guba-Khachmaz economic region, and their usage opportunities were examined. The analysis was implemented through the historical study of area, comparative analysis, statistic and cartographic. In the preparation of the article the annual reports and census materials about country's population were investigated, and the rural areas were compartmentalized as their population.

Results. The economic region is located in the southern part of the country, in the northeastern slopes of the Greater Caucasus. The total area of the region is 6,96 thousand km², the population is 554,7 thousand people, and there are 5 administrative districts in the region including Khachmaz, Guba, Gusar, Shabran and Siyazan.

The urban settlements play a pivotal role in the effective territorial organisation of the population, the regulation and the management of their settlements, the effective usage of the labour resources in the region. To decrease the incompatibility in the improvement of the rural places, it is fairly substantial to create a condition for the higher advancement of small and middle-sized cities. It is required to take measures to improve the territorial organisation within the state. One of the important issues is to be developed the supporting foundation of the settlement. They provide a development opportunity for the socioeconomic base in the mountainous regions, especially where the rural settlements are many. Owing to the predominance of the mountainous relief in the Guba-Khachmaz economic regions, the natural-geographical condition interferes with the embarking on the areas. For this reason, there are several small-sized rural settlements. In 2009, there were 62 rural settlements with a population of up to 100 people, and in total, there were 2925 people in these villages.

The villages with a 100-200 and 200-500 population play an essential role in the region and most of the villages are constituted by them. 42,4% of villages are included in these groups and 18,1% of the rural population live in these villages. With positive calculation, there are 58,5 thousand people in the 201 villages. They fall to share of Guba and Khachmaz districts. The number of villages with 500-1000 people and 1000-2000 people are quite many. Despite in the first group there 109 villages with a population of 74,8 thousand, in the second group, there are 74 villages with a population of 98,7 thousand. The latter is the first on the list as the percentage of the population (30,6%). There are 4 villages in each group which have 3000-5000 people and 5000 and more people. The villages are the foundation of the settlement.

Scientific novelties. The main results of the reconstruction of the socio-economic base of settlements in the region during the period of economic reforms, the ways of sustainable demographic development of cities and villages were identified.

Practical significance. As a result of the analysis, the directions of improving the economic structure in the economic region, their importance in the socio-demographic development of settlements were determined. These results can be used to determine the future development of the region.

Keywords: the settlement of population, economic region, rural settlements, cities, economic reforms, administrative region, a grouping of rural settlements, social infrastructure, demographic development.

Введение. Расселение населения - это совокупность социальных, экономических и культурных условий, в которых люди имеют необходимые условия для проживания. Поселение формируется под влиянием природно-географических условий, исторических, экономических, социальных и этно-демографических особенностей. В результате экономических реформ, проводимых в стране в последние годы, социально-экономическая база населенных пунктов была реконструирована и реорганизована. Однако в некоторых населенных пунктах существующие условия для проживания и экономической деятельности населения значительно отстают от современных требований. Поэтому население мигрирует в другие районы, чтобы улучшить свои жилищные условия и работу. Для снижения миграционной активности и обеспечения рабочими местами населения, прежде всего, необходимо проведение экономических реформ, активной демографической политики и определение перспективы развития населенных пунктов.

Рост жизненных потребностей населения в природных ресурсах и продуктах питания неизбежно увеличивает освоение природных ресурсов в большем пространстве [9]. Губа-Хачмазский экономический район богат природными ресурсами. При эффективном использовании этих ресурсов должны быть сохранены традиционные трудовые навыки местного населения в области растениеводства и животноводства, а также должны применяться и постоянно расширяться достижения научно-технического прогресса в функционировании агропромышленных предприятий. Эти меры позволят обеспечить население рабочими местами и получать высокие доходы, в результате чего будет снижена миграционная активность местного населения.

В ходе проведения экономических реформ во всех регионах страны были построены многочисленные производственные и обслуживающие предприятия. Они позволяют привлекать местные природные ресурсы и естественный потенциал в хозяйственный оборот, способствуют рациональному использованию демографического потенциала на местах. Эти меры требуют проведения научно-исследовательских работ для разработки перспективного развития отдельных регионов, в т. ч. Губа-Хачмазского экономического района.

Объект исследования. Губа-Хачмазский экономический район расположен на севере страны, на северо-восточных склонах Большого Кавказа. Регион занимает территории между водораздельной линией Главного Кавказского хребта и Каспийским морем. Амплитуда рельефа колеблется от уровня -26 м моря до наивысшей точки республики, 4466 м абсолютной высоты.

Территория экономического района составляет 6,96 тыс. км² или 8,04% площади всей территории страны, численность населения в начале 2020 г. составляла 554,7 тыс. чел., в том числе городское население – 183,4 тыс. чел. (33,1%). В регионе проживает 5,49% населения страны [1, 5,

7, 12]. В состав экономического района входят Хачмазский, Губинский, Гусарский, Сиазанский и Шабранский административные районы.

Материалы и методы исследования. При изучении региона проведен научный анализ на основе годовых отчетов Госкомстата страны и по итогам переписи населения (1999-го и 2009-го годов) [1-4, 5-8]. Для исследования региона использована научная литература, в которой дан анализ социально-экономического и демографического развития страны.

В статье изучено современное состояние региона, дана географическая и социально-демографическая оценка экономической базы расселения, определены основные направления его перспективного развития. Проведен анализ исследования с помощью методов исторического изучения территории, сравнительного анализа, статистического и картографического методов.

Изученность темы. Регион самостоятельно изучается с 60-70-х годов XX века советскими и азербайджанскими учеными. Губа-Хачмазский экономический район был изучен как самостоятельный объект исследования, так и комплексно в составе всей страны. Проведен анализ исследования с экономико-географической и социально-демографической точки зрения. Среди них особо можно отметить труды А.А.Надилова [15], А.М.Гаджизаде [9], Э.К.Мехралиева, Н.Г.Эюбова [13, 14, 19], В.А.Эфендиева [18], З.Н.Эминова [17, 19], Ш.Г.Дамиргаяева [11], З.Т.Имрани [12] и др.

Результаты исследования и их обсуждение. Городские поселения играют важную роль в рациональной территориальной организации населения, регулировании и управлении их расселения, в эффективном использовании трудовых ресурсов в регионах Азербайджанской Республики. Необходимо создание условий для ускоренного развития средних и малых городов с целью уменьшения диспропорции в развитии городских поселений и решения проблем, улучшения их территориальной организации внутри страны, особенно в ее отдаленных районах [16].

При формировании городских и сельских населенных пунктов важную роль играют исторические факторы, масштабы использования природных ресурсов, транспортно-географическое положение, близость к оросительной сети и другие факторы. Однако эти факторы в разной степени влияют на уровень развития сельских населенных пунктов. Для перехода к устойчивому развитию сел необходимо обеспечение населения рабочими местами для получения постоянных доходов и улучшение жилищных условий, организация инфраструктурных объектов, транспортно-коммуникационной сети отвечающей современным требованиям. Для обеспечения жизнедеятельности и улучшения качества жизни населения особое значение имеет развитие социальной инфраструктуры [10].

Одним из важных вопросов является развитие каркасных центров расселения, способствующих развитию социально-экономической базы в районах с преобладанием сельских поселений в горных районах. В этих центрах должны функционировать также школы, больницы и поликлиники. В противном случае процесс демографического развития села замедляется, они отстают в общем развитии. Например, село Тангалты Губинского административного района очень большое, оно расположено в горной местности. Здесь очень слабо развита дорожно-транспортная инфраструктура. Частные дома некоторых сельских жителей находятся далеко от школы, больницы и поликлиники, что затрудняет доступ учащихся в школу и, населения к другим социальным объектам. По этой причине в зимние месяцы сельчане, с точки зрения расселения, не могут пользоваться услугами этих объектов.

В Губа-Хачмазском экономическом районе преобладают горная местность, природно-географические условия затрудняют освоение территории. Это приводит к появлению большого количества небольших сельских поселений. По результатам переписи населения 2009 года в сельских поселениях Губа-Хачмазского экономического района преобладают небольшие села (Таблица 1). Здесь насчитывается 62 сельских населенных пункта с населением до 100 человек. В этих поселениях проживает 2925 человек [3]. Хотя поселения, входящие в группу, составляют 13,1% от общего числа сел, в них проживает 0,9% сельского населения. Поэтому для увеличения демографического потенциала малых сел необходимо создание транспортно-коммуникационной сети, организация социальных и культурных услуг в соответствии с потребностями населения. Они имеют особое значение в системе сельского расселения. Большинство сел этой группы расположены в Шабранском (19 сел) и Сиазанском административных районах (16 сел).

Села с населением 100-200 человек и 200-500 человек играют большую роль в классификации поселений и занимают ведущее место по числу сел. В эти группы входят 42,4% сел

и 18,1% сельского населения. В 201 населенном пункте проживает 58,5 тысячи человек. В основном они расположены в Губинском и Хачмазском районах.

Таблица 1

Распределение сельского населения по группам

Численность населения	Административные районы					Всего
	Губа	Гусар	Хачмаз	Сиазанс	Шабран	
до 50 человек	183	15	40	284	409	931
51-100	303	405	602	317	367	1994
101-200	3133	871	2112	763	1851	8730
201-500	16115	9841	16993	839	5948	49736
501-1000	27155	15287	23394	4333	4582	74751
1001-2000	32680	24135	27832	3348	10708	98703
2000-3000	15133	13760	13674	-	5360	47927
2001-5000	3256	-	6957	3067	-	13280
св. 5000 чел.	16542	5023	5019	-	-	26584

Таблица составлена по итогам переписи населения 2009 г. Материалы Переписи населения Азербайджанской Республики 2009 г. I том. ГК Статистики АР, Баку, 2010, 629 с.

Сравнительно крупные сельские поселения расположены в предгорных и равнинных территориях. В этих областях интенсивно развивается орошаемое земледелие (овощеводство, садоводство, виноградарство), и они являются основными опорными центрами расселения. Количество деревень с населением 500-1000 и 1000-2000 человек достаточно велико. В 109 селах первой группы проживает 74,8 тысячи человек, в 74 селах второй группы - 98,7 тысячи человек. Эта группа занимает первое место по численности и удельному весу сельского населения (30,6%).

В Губа-Хачмазском экономическом районе в каждой из групп с населением 3000-5000 человек и более 5000 человек по 4 села. Села играют роль опорных центров сельского расселения. Эта группа играет центральную роль в развитии сельского расселения, организации их экономической базы, удовлетворении потребностей населения в социально-культурных услугах. К селам с населением 3000-5000 человек относятся следующие села: село Старый Худат Хачмазского района проживает - 3855 человек, село Чархи - 3102 человека, село Алпан Губинского района - 3256 человек. В Еникенде Сиазанского района численность населения составляет 3367 человек. Села с населением более 5000 человек включают села Нюгеди I (7768 человек) и Нюгеди II (8774 человек) в Губинском районе, село Хиль (5023 человека) в Гусарском районе и село Гусарчай (5019 человек) в Хачмазском районе [3].

В ближайшем будущем для регулирования расселения населения в горных территориях Губа-Хачмазского экономического района необходимо использовать потенциал местных природных условий: памятники природы, экзотические пейзажи, минеральные источники. Они являются факторами развития туризма и рекреации. Рациональная территориальная организация центров отдыха и туризма позволит частично обеспечить сельское население рабочими местами и это может привести к повышению уровня жизни населения, проживающего в этих районах. Эту возможность имеют все горные районы региона.

Однако в настоящее время этот потенциал используют только село Хыналыг Губинского административного района, села Кузун и Лаза Гусарского административного района. Возможности других сел фактически не используются. Имеются определенные проблемы в социально-экономическом развитии сел этих территорий. У некоторых из них есть проблемы с жилищно-коммунальным хозяйством, социальной инфраструктурой, транспортом. Для решения этих проблем должны быть разработаны и реализованы на государственном уровне специальные программы.

Для развития расселения в Губа-Хачмазском районе, прежде всего, необходимо обеспечить развитие городских поселений. Помимо того, что они играют роль опорных центров в развитии расселения, города и поселки служат рабочими местами для значительной части населения, проживающих не только в них, но и в близлежащих поселениях. Функционирующие в городах объекты социально-культурного обслуживания удовлетворяют потребности населения этих территорий. При этом подавляющее большинство мигрантов из сельской местности сосредотачиваются в городах. Основной потребительский потенциал производственных и

обслуживающих объектов в городах - это сельское население, проживающее на ближайшей территории.

В настоящее время система городского расселения в регионах страны характеризуется низким уровнем развития. В большинстве административных районов уровень урбанизации колеблется в пределах 20-30%, что считается очень низким показателем. Средний уровень урбанизации в экономических районах в 1,5-2,0 раза ниже, чем по стране.

Важнейшие меры по развитию городских поселений, в первую очередь центров административных районов в Губа-Хачмазском экономическом районе, должны охватывать социально-экономическое и демографическое направления. Главный экономический и социально-демографический центр региона - город Хачмаз является центром одноименного административного района. Хотя город имеет ограниченный административный, территориальный и правовой статус, играет ключевую роль в экономическом, социальном, культурном и демографическом развитии северной части страны и поддержании отношений с прилегающими территориями [12].

Город Хачмаз расположен в Самур-Девечинской низменности, на берегу реки Гудиялчай, в очень благоприятном экономико-географическом положении, находится вдоль железных и автомобильных дорог, соединяющих Азербайджан с Россией.

Развитие города Хачмаз определяется его расположением в удобном ЭГП, где действуют предприятия по переработке сельхозпродукции, выращенной на плодородных землях района, а также различными связями с многочисленными сельскими поселениями в регионе. В городе много объектов социально-культурного обслуживания, школ, поликлиник, торговых центров. Его экономическая база состоит из ОАО «Гафгаз-Консервы» и Хачмазской Модульной ТЭЦ [6].

Для развития города необходимо увеличить производство выращиваемой в регионе сельхозпродукции, расширить сеть предприятий, занимающихся ее переработкой, создать новые производственные и обслуживающие предприятия. Необходимо создание новых рабочих мест в городе и близлежащих населенных пунктах, повышение уровня социально-культурных услуг, предоставляемых населению.

Наряду с административным центром в Хачмазском районе расположен Худат, который входит в число городских поселений. Худат, как и районный центр, имеет удобное ЭГП, расположен вблизи железных и автомобильных дорог. В прошлом Худат был одним из важнейших центров переработки рыбы в стране. Слабая экономическая база города замедляет рост численности населения. Следовательно, он не может играть важную роль в развитии городского расселения. Решение этой проблемы требует использования местных природных ресурсов и создания предприятий по переработке сельскохозяйственной продукции и производству строительных материалов.

По численности населения и экономическому потенциалу город Губа занимает важное место в экономическом районе. Город отличается низким уровнем развития. Хотя в административном районе, наряду с городом Губа, имеются и несколько поселков, уровень урбанизации низкий, потому что за годы независимости в городских населенных пунктах были остановлены предприятия по переработке сельхозпродукции и использованию местных природных ресурсов.

Для развития г. Губы важно совершенствовать структуру экономики, создать новые производственные и обслуживающие объекты, организовать предприятия по переработке сельхозпродукции. Губа на протяжении многих лет является важным овцеводческим центром республики, использования их продукции, центром ткачества ковров и ковровых изделий. В городе производятся фруктовые соки и строительное сырье. Однако крупных предприятий нет.

Губинский район - один из крупнейших в стране регионов с курортно-рекреационными ресурсами. Эти ресурсы по-прежнему используются слабо. Для повышения их экономической эффективности необходимо создание сети объектов инфраструктуры, строительство транспортно-коммуникационной сети, отвечающие современным требованиям. Для развития сети городских поселений в регионе необходимо преобразование крупных сельских поселений в города. Эти меры имеют особое значение для развития системы расселения.

Развитие сельского хозяйства, которое играет роль экономической базы для развития сельских поселений в Губинском районе, является одной из важных задач. Прежде всего, необходимо создать в этой сфере материально-техническую базу, обеспечить минеральными удобрениями, пестицидами, приобрести новые высокоурожайные сорта семян и расширить их

использование. Для обеспечения доходов населения, занятого в сельском хозяйстве, необходимо заняться организацией поставок продукции в столичный регион.

Обеспечение устойчивого развития социально-экономической базы населенных пунктов Гусарского района является важной задачей. Расположение Гусарского района в горных и равнинных территориях позволяет развиваться животноводству и играть важную роль в экономике. На протяжении многих лет животноводство играет важную роль в занятости сельского населения, и обработки производимой продукции, изготавливались ковры и ковровые изделия.

Городское поселение в Гусарском районе развито слабо, здесь расположены город Гусары, который является административным центром, и поселок Самур. У них слабая экономическая база, отсутствуют крупные производственные и обслуживающие объекты. Таким образом, возможность увеличения демографического потенциала в городских поселениях ограничены.

Город Гусары расположен на берегу одноименной реки. Благодаря удобному ЭГП, в Гусарах должны быть созданы сервисные центры по обслуживанию сельхозтехники, предприятия по переработке сельхозпродукции, организации по заготовке сельскохозяйственной продукции и логистики, а организация центров снабжения сельского хозяйства должна стать одной из важных задач.

Большой Кавказ - одна из важнейших туристических и рекреационных зон страны. Большинство центров в этом районе расположено в Гусарском районе. Леса и минеральные источники в среднегорных и низкогорных районах области, климатические и бальнеологические условия благоприятствуют развитию туризма и отдыха. В высокогорье действует центр летнего и зимнего туризма и отдыха «Шагдаг». Для расширения туристических возможностей этого центра необходимо строительство объектов инфраструктуры. При этом важно создание конкурентной среды в туристических центрах, организация рекламы.

Сиазанский регион отличается социально-экономическим потенциалом и хозяйственной структурой экономики. Наличие запасов нефти и природного газа, и начатая их добыча с 1930-х годов сыграла особую роль в развитии Сиазаньского района. Как наиболее важный результат, развитие города Сиазань привело к устойчивому повышению его удельного веса в экономическом и социально-демографическом потенциале. В настоящее время по уровню урбанизации (около 45%) Сиазань намного опережает другие районы. Наряду с городом Сиазань, который является административным центром района, здесь находится поселок Гильгилчай.

Город Сиазань расположен вдоль автомобильной трассы и железной дороги государственного значения Баку-Дербент, что является одним из основных факторов, влияющих на его развитие. В связи с близостью к развитому региону, таким как Баку, и большим потребительским потенциалом, здесь целесообразно строительство объектов легкой и пищевой промышленности и увеличение сельскохозяйственного производства в прилегающих районах. Хотя в городе Сиазань была развита нефтедобывающая промышленность, наличие песчаного карьера в окрестностях, а также пригородных хозяйств, которые обеспечивают население продуктами питания, играют важную роль в расширении городских территорий. В последние годы здесь развиваются сельскохозяйственные отрасли, особенно виноградарство.

Шабранский район отличается слабым экономическим и социально-демографическим развитием. Лидирующее положение сельского хозяйства, его низкая урожайность приводит к низкому сбору урожая. В регулировании развития сельских поселений, важную роль играет социально-культурная сфера услуг с не густой сетью объектов, которые сильно отстают и не отвечают современным требованиям. Промышленный потенциал Шабранского района также слаб. В районе мало крупных хозяйств. Большинство предприятий по переработке сельхозпродукции в Шабранском районе не работают. Следовательно, необходимо восстановить экономическую базу для развития городских и сельских поселений. Расположение на берегу Каспийского моря и равнинный рельеф позволяют создать центры туризма и отдыха, производить сельскохозяйственную продукцию, развивать легкую и пищевую промышленность. Использование этих возможностей необходимы для перехода к устойчивому развитию.

Выводы.

– Губа-Хачмазский экономический район богат природно-ресурсным потенциалом. Нефть и природный газ, туристические и рекреационные ресурсы, минеральные источники имеют большой экономический потенциал и широко используются. Вдоль побережья Каспийского моря имеются лесные полосы, высокие летние температуры воздуха и песчаные пляжи и на их основе функционируют туристические зоны. Эти ресурсы создают экономическую базу городов и сел, играют важную роль в устойчивом развитии региона.

– Экономический район является одним из важных сельскохозяйственных районов страны, специализирующийся на выращивании овощебахчевых и плодово-ягодных культур. Эти отрасли обеспечивают занятостью большинство сельского населения. На основе их продукции работают перерабатывающие предприятия. Аграрно-промышленный комплекс занимает особое место в развитии населенных пунктов, обеспечивает населения рабочими местами.

– В низменных и предгорных территориях сосредоточены большинство сельских населенных пунктов. Для их территориального и демографического развития необходимо создание объектов социально-культурного обслуживания, транспортно-коммуникационной сети, новых рабочих мест не только в сельском хозяйстве, но и в отраслях первичной переработки продукции сельского хозяйства.

– Городские населенные пункты региона являются опорными каркасами расселения. Но, города и поселки на низком уровне выполняют эти функции. Они имеют слабую экономическую базу, социально-культурные центры не могут обслуживать на уровне, отвечающей современным требованиям. Райцентры не обладают достаточным потенциалом для принятия мигрирующего населения из прилегающих сел. Поэтому необходимо решение этой проблемы.

Список использованных источников

1. Демографические показатели Азербайджана, статистический ежегодник, 2016. Баку, ГКАР по Статистике, 476 с.
2. Материалы Переписи населения Азербайджанской Республики 1999 г. I том. 2000. Баку, ГКАР по Статистике, 565 с.
3. Материалы Переписи населения Азербайджанской Республики 2009 г. I том. 2010. Баку, ГКАР по Статистике, 629 с.
4. Материалы Переписи населения Азербайджанской Республики 2009 г. XIII том. 2010. Баку, ГКАР по Статистике, 725 с.
5. Население Азербайджана, статистический ежегодник. 2016. Баку, ГКАР по Статистике, 133 с.
6. Промышленность Азербайджана, статистический ежегодник. 2016. ГКАР по Статистике. Баку,
7. Регионы Азербайджана – 2015. ГКАР по Статистике, 2016.
8. Сельское хозяйство Азербайджана, статистический ежегодник. 2016. Баку, ГКАР по Статистике. 674 с.
9. Гаджизаде А.М. 1983. Природные ресурсы и естественные условия развития промышленности Азербайджанской ССР. Баку, Азернешр, 173 с.
10. География Азербайджанской Республики. 2015. В 3-х т., т. III. Баку, «Авропа», 400 с., (на азербайджанском языке).
11. Дамиргаяев Ш.Г. 1971. Проблемы географии населения в Губа-Хачмазском экономическом районе Азербайджанской ССР. Автореферат диссертации кандидата географических наук. Баку, 27 с.
12. Имрани З.Т. 2007. Губа-Хачмазский экономический район. Баку, Изд. Эльм, 172 с., (на азербайджанском языке)..
13. Мехралиев Э.К. 1984. Географические проблемы формирования и размещения населения в Азербайджанской ССР. Баку: Эльм, 196 с.
14. Мехралиев Э.К., Эюбов Н.Г., Садыгов М.О. 1988. Вопросы расселения населения в Азербайджанской ССР. Баку, Изд. Эльм, 196 с., (на азербайджанском языке).
15. Надиров А.А. 1976. Экономические проблемы рационального размещения промышленности в Азербайджане. Баку: Изд. Эльм, 250 с., (на азербайджанском языке).
16. Симагин Ю.А. 2004. Территориальная организация населения. Москва: «Дрофа и К», 244 с.
17. Эминов З.Н. 2005. Население Азербайджана. Баку, 560 с. (на азербайджанском языке).
18. Эфендиев В.А. 2002. Урбанизация и городские населенные пункты Азербайджана. Баку, 397 с., (на азербайджанском языке).
19. Эюбов Н.Г., Эминов З.Н., Пашаев Н.А. 2010. Экономическая, социальная и политическая география Азербайджанской Республики (процессы, проблемы, конструктивные аспекты). Баку, «Чыраг», 416 с. (на азербайджанском языке).

References

1. Demographic indicators of Azerbaijan, statistical yearbook, 2016. Baku, State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan, 476 p., (In Azerbaijani).
2. Materials of the 1999 Population Census of the Republic of Azerbaijan. I volume. 2000. Baku, State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan, 565 p., (In Azerbaijani).
3. Materials of the 2009 Population Census of the Republic of Azerbaijan. I volume. 2010. Baku, State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan, 629 p., (In Azerbaijani).
4. Materials of the 2009 Population Census of the Republic of Azerbaijan. XIII volume. 2010. Baku, State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan, 725 p., (In Azerbaijani).
5. Population of Azerbaijan, statistical yearbook. 2016. Baku, State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan, 133 p., (In Azerbaijani).
6. Industry of Azerbaijan, statistical yearbook. 2016. Baku, State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan, (In Azerbaijani).
7. Regions of Azerbaijan - 2015. 2016. Baku, State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan, (In Azerbaijani).
8. Agriculture of Azerbaijan, statistical yearbook. 2016. Baku, State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan, 674 p., (In Azerbaijani).
9. Hajizade A.M. 1983. Natural resources and natural conditions for the development of industry in the Azerbaijan SSR. Baku: "Azerneshr", 173 p., (In Azerbaijani).
10. Geography of the Republic of Azerbaijan. 2015. In 3 volumes, volume III. Baku, "Avropa", 400 p., (In Azerbaijani).
11. Damirgayaev Sh.G. 1971. Problems of the geography of the population in the Guba-Khachmaz economic region of the Azerbaijan SSR. Abstract of the dissertation of the candidate of geographical sciences. Baku, 27 p., (In Azerbaijani).
12. Imrani Z.T. 2007. Guba-Khachmaz economic region. Baku: "Elm", 172 p., (In Azerbaijani).
13. Mehraliev E.K. 1984. Geographic problems of the formation and distribution of the population in the Azerbaijan SSR. Baku: Elm, 196 p., (In Azerbaijani).
14. Mehraliev E.K., Eyyubov N.G., Sadigov M.O. 1988. Questions of resettlement of the population in the Azerbaijan SSR. Baku: "Elm", 196 p., (In Azerbaijani).
15. Nadirov A.A. 1976. Economic problems of rational distribution of industry in Azerbaijan. Baku: "Elm", 250 p., (In Azerbaijani).
16. Simagin Y.A. 2004. Territorial Organization of the Population. Moscow: "Дрофа и К", 244 p., (In Russian).
17. Eminov Z.N. 2005. Population of Azerbaijan. Baku, 560 p. (In Azerbaijani).
18. Efendiev V.A. 2002. Urbanization and urban settlements of Azerbaijan. Baku, 397 p., (In Azerbaijani).
19. Eyyubov N.G., Eminov Z.N., Pashaev N.A. 2010. Economic, social and political geography of the Azerbaijan Republic (processes, problems, constructive aspects). Baku: "Chirag", 416 p. (In Azerbaijani).

Смілий Павло Миколайович

Волинський національний університет імені Лесі Українки,
м. Луцьк, Україна

Гопчак Ігор Васильович,
кандидат географічних наук, доцент

Національний університет водного господарства та природокористування,
м. Рівне, Україна

Басюк Тетяна Олександрівна,
кандидат географічних наук, доцент

Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана
Дем'янчука, м. Рівне, Україна

ЕКОЛОГІЧНА ОЦІНКА ЯКОСТІ РІЧОК ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ (У МЕЖАХ БАСЕЙНУ РІЧКИ ПРИП'ЯТЬ)

Мета – виконати екологічну оцінку якості річок Житомирської області (у межах басейну річки Прип'ять).

Методика. Дослідження проведено за даними систематичних спостережень на основі екологічної класифікації якості поверхневих вод суші та естуаріїв України, яка включає набір гідрофізичних, гідрохімічних, гідробіологічних та інших показників, що відображають особливості складових водних екосистем. На основі єдиних екологічних критеріїв методика дозволяє порівняти якість води на окремих ділянках водних об'єктів, у водних об'єктах різних регіонів. Розрахунок екологічної оцінки якості води проведено в межах трьох блоків: блоку сольового складу (I_1), блоку трофо-сапробіологічних (еколого-санітарних) показників (I_2) та блоку показників вмісту специфічних речовин токсичної дії (I_3). Результати подаються у вигляді об'єднаної екологічної оцінки, яка ґрунтується на заключних висновках по трьох блоках та полягає в обчисленні інтегрального екологічного індексу (I_E).

Результати. Проведено аналіз сучасного екологічного стану річок Житомирської області (у межах басейну річки Прип'ять) та виконано оцінку якості їх вод за відповідними категоріями. Результати спостережень за якісним станом поверхневих вод річок Случ, Уж, Уборть, Норин (у межах Житомирської області) вказують на їх задовільний стан. Води річок Уборть, Уж, Норин відповідають III класу якості води («задовільні» за класом, «слабко забруднені» за ступенем чистоти). Краща якість поверхневих вод спостерігається у р. Случ (II клас якості, «добрі» за класом, «досить чисті» за ступенем чистоти). Найбільший вплив на формування якості води у річках, що досліджуються мають показники трофо-сапробіологічного блоку. Це обумовлено високим антропогенним навантаженням у басейнах річок, в першу чергу скидами недостатньо очищених стічних вод.

Наукова новизна. Вперше на основі аналітичних досліджень та фондових матеріалів проведена екологічна оцінка поверхневих вод річок Случ, Уборть, Уж, Норин у межах Житомирської області за трьома блоками показників: сольового складу, трофо-сапробіологічних показників та специфічних речовин токсичної дії. Визначено інтегральний екологічний індекс. Встановлені тенденції накопичення забруднюючих речовин у поверхневих водах річок, які досліджувалися.

Практична значимість. Виконані дослідження дозволили проаналізувати та оцінити екологічний стан поверхневих вод річок Житомирської області у межах басейну річки Прип'ять, що дозволить встановити екологічні нормативи якості води та на їх основі визначити основні напрямки щодо поліпшення стану водних ресурсів і обґрунтувати систему рекомендацій спрямованих на покращення екологічного стану досліджуваних басейнів у межах області.

Ключові слова: поверхневі води, річка, якість води, інтегральний індекс, екологічна оцінка.

Смилий Павел Николаевич

Волинский национальный университет имени Леси Украинки,
г. Луцк, Украина

Гопчак Игорь Васильевич,
кандидат географических наук, доцент

Национальный университет водного хозяйства и
природопользования, г. Ровно, Украина

Басюк Татьяна Александровна,
кандидат географических наук, доцент

Международный экономико-гуманитарный университет имени
академика Степана Демьянчука, г. Ровно, Украина

ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА КАЧЕСТВА РЕК ЖИТОМИРСКОЙ ОБЛАСТИ (В ПРЕДЕЛАХ БАСЕЙНА РЕКИ ПРИПЯТЬ)

Цель – выполнить экологическую оценку качества рек Житомирской области (в пределах бассейна реки Припять).

Методика. Исследование проведено по данным систематических наблюдений на основе экологической классификации качества поверхностных вод суши и эстуариев Украины, которая включает набор гидрофизических, гидрохимических, гидробиологических и других показателей, отражающих особенности составляющих водных экосистем. На основе единых экологических критериев методика

позволяет сравнить качество воды на отдельных участках водных объектов, в водных объектах разных регионов. Расчет экологической оценки качества воды проведено в пределах трех блоков: блока солевого состава (I_1), блока трофо-сапробиологическим (эколого-санитарных) показателей (I_2) и блока показателей содержания специфических веществ токсического действия (I_3). Результаты представляются в виде объединенной экологической оценки, которая основанная на заключительных выводах по трем блокам и заключается в вычислении интегрального экологического индекса (I_E).

Результаты. Проведен анализ современного экологического состояния рек Житомирской области (в пределах бассейна реки Припять) и выполнена оценка качества их вод по соответствующим категориям. Результаты наблюдений за качественным состоянием поверхностных вод рек Случь, Уж, Уборть, Норин (в пределах Житомирской области) указывают на их удовлетворительное состояние. Воды рек Уборть, Уж, Норин соответствуют III классу качества воды («удовлетворительные» по классу, «слабо загрязненные» по степени чистоты). Лучшее качество поверхностных вод наблюдается в р. Случ (II класс качества, «добрые» по классу, «достаточно чистые» по степени чистоты). Наибольшее влияние на формирование качества воды в реках, исследуются имеют показатели трофо-сапробиологическим блока. Это обусловлено высоким антропогенной нагрузкой в бассейнах рек, в первую очередь сбросами недостаточно очищенных сточных вод.

Научная новизна. Впервые на основе аналитических исследований и фоновых материалов проведена экологическая оценка поверхностных вод рек Случь, Уборть, Уж, Норин в пределах Житомирской области по трем блокам показателей: солевого состава, трофо-сапробиологическим показателей и специфических веществ токсического действия. Определены интегральный экологический индекс. Установлены тенденции накопления загрязняющих веществ в поверхностных водах рек, исследовались.

Практическая значимость. Выполненные исследования позволили проанализировать и оценить экологическое состояние поверхностных вод рек Житомирской области в пределах бассейна реки Припять, что позволит установить экологические нормативы качества воды и на их основе определить основные направления по улучшению состояния водных ресурсов и обосновать систему рекомендаций направленных на улучшение экологического состояния исследуемых бассейнов в пределах области.

Ключевые слова: поверхностные воды, река, качество воды, интегральный индекс, экологическая оценка.

UDC 504.453

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2021.63.60-66>

Smilii Pavlo

Gopchak Igor,

Candidate Of Geographical Sciences, Associate Professor

Basiuk Tetiana,

Candidate Of Geographical Sciences, Associate Professor

Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, Ukraine

National University of Water and Environmental Engineering, Rivne, Ukraine

International University of Economics and Humanities Academician

Stepan Demianchuk, Rivne, Ukraine

ECOLOGICAL ASSESSMENT OF RIVER QUALITY IN ZHYTOMYR REGION (WITHIN THE PRIPYAT RIVER BASIN)

Purpose – perform an ecological assessment of the quality of the rivers of Zhytomyr region (within the pool of the Pripyat river).

Method. The study was conducted according to systematic observations based on the ecological classification of the quality of surface water and estuaries in Ukraine, which includes a set of hydrophysical, hydrochemical, hydrobiological and other indicators reflecting the peculiarities of components of aqueous ecosystems. On the basis of common environmental criteria, the methodology makes it possible to compare the quality of water at different sites of water bodies, in water bodies of different regions. The calculation of the ecological assessment of water quality was carried out within three blocks: block of salt composition (I_1), block of trophic-saprobological (ecological-sanitary) indicators (I_2) and block of indicators of content of specific substances of toxic action (I_3). The results are presented in the form of a combined environmental assessment based on the final conclusions of the three blocks and based on the calculation of the integrated environmental index (I_E).

Results. An analysis of the modern ecological state of the rivers of the Zhytomyr region was carried out (within the Pripyat River Basin) and an assessment of the quality of their water according to the relevant categories. The results of observations on the qualitative state of surface water of the rivers of the rivers, uz, yarn, norin (within the Zhytomyr region) indicate their satisfactory condition. Water rivers, uz, norin correspond to the III class of water quality ("satisfactory" by class, "weakly polluted" by degree of purity). The best quality of surface water is observed in the river the river (II quality class, "good" by class, "fairly clean" by degree of purity). The greatest influence on the formation of water quality in rivers studied have indicators of a trophy-saprobological block. This is due to a high anthropogenic load in river basins, in the first place discharges of insufficient sewage.

Scientific novelty. For the first time on the basis of analytical studies and stock materials, an ecological evaluation of the surface water of the rivers of the rivers, shoving, UZ, Norin within the Zhytomyr region in three blocks of indicators: saline composition, trophoprobological parameters and specific substances of toxic action. The

integral ecological index is determined. The tendencies of accumulation of pollutants in the surface waters of rivers studied are established.

Practical significance. The studies have allowed to analyze and evaluate the environmental state of the rivers of the Zhytomyr region within the pool of the Pripyat River, which will establish the environmental standards of water quality and to determine the basic directions to improve the state of water resources and substantiate the system of recommendations aimed at improving the environmental status of the studied. pools within the area.

Key words: surface waters, river, water quality, integrated index, ecological assessment.

Вступ (постановка проблеми). Якісний стан водних ресурсів зазнає постійних змін, що зумовлено насамперед їх інтенсивним і нераціональним використанням. Якість поверхневих вод як великих, так і малих річок залежить від забруднення їх стічними водами промислових підприємств і комунального господарства, а також від поверхневого стоку територій населених пунктів, промислових об'єктів, сільськогосподарських угідь тощо. Тому проблема забруднення річок України на сьогодні є дуже актуальною [1].

Своєчасне проведення спостережень за якісним станом поверхневих вод річок є необхідним для виконання аналізу й узагальнення інформації про стан водних об'єктів, прогнозування його змін, а також розробки науково обґрунтованих рекомендацій з метою прийняття відповідних управлінських рішень у галузі використання і охорони водних ресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з досліджуваної теми. Оцінюванню якості води з різних позицій присвячено низку наукових досліджень. Вагомий внесок у методологію комплексного інтегрального оцінювання екологічного стану басейнів річок зробили Й. В. Гриб [2] та А. В. Яцик [3; 4].

Мета досліджень – виконати екологічну оцінку якості річок Житомирської області (у межах басейну річки Прип'ять).

Об'єктом дослідження є поверхневі води річок Случ, Норин, Уж, Уборть.

Матеріали та методи. Оцінку сучасного екологічного стану поверхневих вод річок Житомирської області виконано за даними систематичних спостережень Державного агентства водних ресурсів України [5] на основі екологічної класифікації якості поверхневих вод суші та естуаріїв України, яка включає набір гідрофізичних, гідрохімічних, гідробіологічних та інших показників, що відображають особливості складових водних екосистем.

Оцінка якісного стану природних вод передбачає визначення низки гідрохімічних показників, зокрема: 1) фізико-хімічних показників; 2) головних іонів та суми іонів; 3) біогенних речовин; 4) мікроелементів; 5) специфічних забруднювальних речовин.

Вихідні дані відповідно до «Методики екологічної оцінки якості поверхневих вод за відповідними категоріями» [4] були згруповані в три блоки показників: 1) сольового складу води (I_1); 2) трофо-сапробіологічного (еколого-санітарного) блоку (I_2); 3) специфічних речовин токсичної дії (I_3). На основі значень блокових індексів розраховано інтегральний (екологічний) індекс (I_E). Відповідно до значень якого встановлено клас і категорію якості, що характеризує певну якість води [3; 4].

Виконання об'єднаної оцінки якості води для певного водного об'єкта загалом або для окремих його ділянок полягає в обчисленні інтегрального екологічного індексу (I_E), який визначається за формулою:

$$I_E = \frac{I_1 + I_2 + I_3}{3},$$

де I_1 – індекс забруднення води компонентами сольового складу; I_2 – індекс трофо-сапробіологічних показників; I_3 – індекс специфічних показників токсичної дії.

Для оперативності розрахунків при виконанні екологічної оцінки, розроблена таблиця (табл. 1) з визначеними субкатегоріями якості води в межах семи категорій і п'яти класів та словесною характеристикою десятинних значень блокових індексів за ступенем чистоти (забрудненості) води. Згідно з [4] виділено 5 класів якості води, кожному класу відповідає певна категорія і певна оцінка (табл. 1).

Результати досліджень. За останні десятиріччя річки, що належать до басейну р. Прип'ять зазнали особливо значних змін. Зміни екологічного стану басейнів річок та умов формування їх якості відбулися за рахунок зростаючого впливу антропогенного навантаження на їх територію, а також відсутності просторового планування меж освоєння басейнів [7].

Класи та категорії якості поверхневих за екологічною класифікацією [4]

Назва класів і категорій якості води за їх природним станом	клас	I відмінні	II добрі		III задовільні		IV погані	V дуже погані
	категорія	1 відмінні	2 дуже добрі	3 добрі	4 задовільні	5 посередні	6 погані	7 дуже погані
	клас	I дуже чисті	II чисті		III забруднені		IV брудні	V дуже брудні
	категорія	1 дуже чисті	2 чисті	3 досить чисті	4 слабко забруднені	5 помірно забруднені	6 брудні	7 дуже брудні

Нами було досліджено якість поверхневих вод річок, що належать до басейну р. Прип'ять (річки Случ, Уж, Уборть, Норин) у межах Житомирської області.

Сучасні дослідження стану якості води річок Житомирської області, що досліджуються, ґрунтуються на результатах спостережень за гідрохімічними показниками води, що проводилися Басейновим управлінням водних ресурсів річки Прип'ять у 2018-2019 рр. Визначення екологічного стану поверхневих вод річок, які досліджуються, проводилося на затверджених пунктах державного моніторингу якості вод [6].

Річка Случ є найбільшою притокою Горині, завдовжки 451 км, в межах Житомирської області – 194 км (43 %), площа водозбору 13800 км², в межах області – 5100 км², (37 %). Протікає на території Тернопільської, Хмельницької, Житомирської і Рівненської областей [8-10]. Верхів'я річки розташоване на Волино-Подільському плато, пониззя – у Поліській низовині. Долина річки проходить у крейдяних і третинних відкладах, представлених пісками, глинами, мергельно-крейдяними породами і вапняками. Живлення річки переважно снігове (50-60 %) із значною часткою ґрунтово-болотного [11]. Характерне значне антропогенне навантаження. У межах Житомирщини в Случ впадають річки Смолка, Тня і Церем.

Річка Уборть – права притока Прип'яті. Річка завдовжки 292 км, в межах Житомирської області – 174 км (66,4 %), площа водозбору 5820 км², в межах області – 3808 км² (65,4 %) [8-10]. Уборть бере початок у низинному болоті біля с. Андріївчів Новоград-Волинського району, тече з півдня на північний захід і з північного заходу на північний схід, впадаючи в Прип'ять за 280 км вище від її гирла. Басейн річки займає північну частину Поліської низовини. Близько 39 % площі басейну зайнято лісом, 23-30 % – болотами. Болота переважно низинні, поширені рівномірно по всій площі басейну. Живлення річки переважно снігове (весняна повінь дає 60 % річкового стоку) із значною часткою болотного [11].

Річка Уж – права притока Прип'яті, завдовжки 256 км, в межах Житомирської області – 162 км (63,3 %), площа водозбору – 8080 км², в межах області – 5930 км² (73,4 %), впадає в Прип'ять за 28 км від її гирла. Басейн розташований в Поліській низовині, значна частина його припадає на Київське Полісся. Долина річки широка і порівняно неглибока, в місцях виходу кристалічних порід вона вузька (каньйоноподібна) з глибоким врізанням русла і значним ухилом. Заплава, як правило, рівнинна, широка, досить заболочена. У живленні річки беруть участь ґрунтові води третинних і четвертинних відкладів, болотні води і води снігового танення (50-60 %) [8-10].

Блок показників сольового складу (I_1). На основі досліджень річок Житомирської області за сольовим складом води встановлено, що мінералізація, яка відбиває фізико-географічні умови формування стоку річки, коливалася в межах від 280,2 мг/дм³ (р. Уборть) до 480,2 мг/дм³ (р. Уж). Тому річкові води за критерієм мінералізації є прісними гіпогалінними водами та відповідають 1 категорії I класу якості води (табл. 2).

Значення вмісту хлоридів в поверхневих водах річок коливалося від 34,5 мг/дм³ (р. Случ) до 87,0 мг/дм³ (р. Норин), що в межах норми (350 мг/дм³). Якість води відповідала I (р. Случ, р. Уж) та II (р. Уборть, р. Норин) класу. Значення вмісту сульфатів знаходилося в межах від 40,2

мг/дм³ (р. Случ) до 82,3 мг/дм³ (р. Норин) при екологічному оптимумі – 500 мг/дм³. За даним показником до I класу якості відносяться поверхневі води р. Случ, усі решта річок належать до II класу.

Таблиця 2

Екологічна оцінка якості води річок Житомирської області за показниками сольового складу, I_1

№ з/п	Показник	р. Случ		р.Уборть		р. Уж		р. Норин	
		величина	категорія	величина	категорія	величина	категорія	величина	категорія
1	Сума іонів, мг/дм ³	416,7	1	375,7	1	280,2	1	461,8	1
2	Хлориди, мг/дм ³	34,5	3	83,8	4	40,7	3	87,0	4
3	Сульфати, мг/дм ³	40,2	1	64,3	2	54,7	2	82,3	3
Значення I_1		1,7	2	2,3	2	2,0	2	2,7	3
Клас якості води		II		II		II		II	

Загалом показники сольового блоку знаходяться в межах ГДК для водойм рибогосподарського призначення. Поверхневі води річок належать до II класу якості води («добрі» за класом, «чисті» за ступенем чистоти).

Блок трофо-сапробіологічних (еколого-санітарних) показників (I_2). За показниками даного блоку (табл. 3) поверхневі води річок, які досліджуються, належать до 4-5 категорії III класу якості води («задовільні» за класом, «забруднені» за ступенем чистоти).

Таблиця 3

Екологічна оцінка якості води річок Житомирської області за показниками блоку трофо-сапробіологічних (еколого-санітарних) показників, I_2

№ з/п	Показник	р. Случ		р.Уборть		р. Уж		р. Норин	
		величина	категорія	величина	категорія	величина	категорія	величина	категорія
1	Прозорість, см	24,3	6	27,7	6	22,4	6	27,1	6
2	Завислі речовини, мг/дм ³	12,9	3	4,7	1	12,5	3	8,6	2
3	pH	8,30	4	7,30	1	7,55	1	8,10	3
4	Азот амонійний, мг/дм ³	1,05	6	1,46	6	0,76	5	1,95	6
5	Азот нітритний, мг/дм ³	0,120	7	0,025	5	0,139	7	0,76	7
6	Азот нітратний, мг/дм ³	3,93	7	8,43	7	2,54	7	10,60	7
7	Фосфор фосфатів, мг/дм ³	0,266	6	-	-	0,163	5	2,55	7
8	Розчинений кисень, мг/дм ³	10,2	1	8,95	1	9,80	1	10,27	1
9	Розчинений кисень, %	129,0	4	-	-	90,0	3	-	-
10	Перманганатна окисність, мг/л	6,50	3	27,80	7	-	-	-	-
11	Біхроматна окисність, мг/дм ³	36,2	5	72,7	7	37,0	5	46,5	6
12	БСК ₅ , мг/дм ³	3,71	4	13,60	7	3,40	4	4,95	5
Значення I_2		4,7	5	4,8	5	4,3	4	5,0	5
Клас якості води		III		III		III		III	

Варто відмітити, що найбільший вплив на величину блокового індексу I_2 мали наступні показники: прозорість; вміст амонійного, нітратного та нітратного азоту; вміст фосфору, перманганат та біхроматна окисність; БСК₅. Поверхневі води за даними показниками належали до 6-7 категорії IV-V класу якості («погані» – «дуже погані» за класом; «брудні» – «дуже брудні» за ступенем чистоти).

Блок специфічних показників токсичної дії (I_3). Щодо блоку специфічних речовин токсичної дії (табл. 4), то якість поверхневих вод річок Случ, Уборть, Уж відповідала II класу якості («добрі» за класом, «чисті» за ступенем чистоти). Якість води у р. Уж оцінюється 5 категорією III класу якості («посередні» за класом, «помірно забруднені» за ступенем чистоти).

Таблиця 4

Екологічна оцінка якості води річок Житомирської області за показниками блоку специфічних показників токсичної дії, I_3

№ з/п	Показник	р. Случ		р.Уборть		р. Уж		р. Норин	
		величина	категорія	величина	категорія	величина	категорія	величина	категорія
	Мідь, мг/дм ³	3,6	4	25,0	5	4,2	4	9,0	4
	Цинк, мг/дм ³	18,0	3	1,0	1	-	-	73,0	5
	Свинець, мг/дм ³	-	-	1,0	1	-	-	1,0	1
	Хром загальний, мг/дм ³	5,9	4	4,5	3	6,8	4	1,0	1
	Нікель, мг/дм ³	-	-	10,0	3	-	-	-	-
	Залізо загальне, мг/дм ³	323,3	4	1900	6	885,0	5	780,0	5
	Марганець, мг/дм ³	80,5	4	-	-	-	-	-	-
	Нафтопродукти, мг/дм ³	19,6	2	50,0	3	345,0	7	-	-
	СПАР	16,7	3	-	-	85,0	5	-	-
	Значення I_2	3,4	3	3,1	3	5,0	5	3,2	3
	Клас якості води	II		II		III		II	

Об'єднана екологічна оцінка (I_E). За підсумковим інтегральним екологічним індексом (I_E) найкраща якість води спостерігається у р. Случ, яка відповідає 3 категорії II класу якості («добрі» за класом, «досить чисті» за ступенем чистоти). Поверхневі води річок Уборть, Уж, Норин відповідають 4 категорії III класу якості («задовільні» за класом, «слабко забруднені» за ступенем чистоти). Результати об'єднаної екологічної оцінки якості поверхневих вод річок Житомирської області (I_E) наведено у табл. 5.

Таблиця 5

Об'єднана екологічна оцінка якості поверхневих вод Житомирської області

№ з/п	Річка		Показник			
			Величина	Категорія	Субкатегорія	Клас якості води
1	р. Случ	I_1	1,7	2	1-2	II
		I_2	4,7	5	4-5	III
		I_3	3,4	3	3(4)	II
		I_E	3,3	3	3(4)	II
2	р. Уборть	I_1	2,3	2	2(3)	II
		I_2	4,8	5	5(4)	III
		I_3	3,1	3	3	II
		I_E	3,6	4	3-4	III
3	р. Уж	I_1	2,0	2	2	II
		I_2	4,3	4	4(5)	III
		I_3	5,0	5	5	III
		I_E	3,8	4	4(3)	III
4	р. Норин	I_1	2,7	3	2-3	II
		I_2	5,0	5	5	III
		I_3	3,2	3	3	II
		I_E	3,6	4	3-4	III

Висновки та перспективи подальших пошуків у даному напрямі. Результати спостережень за якісним станом поверхневих вод річок басейну р. Прип'ять у межах Житомирської області (річки Случ, Уборть, Уж, Норин) вказують на їх задовільний стан. Води річок Уборть, Уж, Норин відповідають III класу якості води та характеризуються як «задовільні» за класом, «слабко забруднені» за ступенем чистоти. Краща якість поверхневих вод спостерігається у р. Случ (II клас якості, «добрі» за класом, «досить чисті» за ступенем чистоти). Найбільший вплив на формування якості води у річках, що досліджуються мають показники трофо-сапробіологічного блоку. Це обумовлено високим антропогенним навантаженням у басейнах річок, в першу чергу скидами недостатньо очищених стічних вод.

Визначення якості води річок має досить важливе значення для оцінювання екологічної ситуації водних об'єктів у межах Житомирської області, основних напрямів водоохоронної

діяльності для оздоровлення екологічного стану кожного водного об'єкту, а також встановлення екологічних нормативів якості води.

Список використаних джерел

1. Яцык А.В. Экологические основы рационального водопользования. К. : Генезис, 1997. 640 с.
2. Відновна гідроекологія порушених річкових та озерних систем (гідрохімія, гідрологія, управління) : навч. посіб. Т. 1 / Й. В. Гриб, М. О. Клименко, В. В. Сондак. Рівне : Рівнен. держ. техн. ун-т, 1999. 348 с.
3. Методика встановлення і використання екологічних нормативів якості поверхневих вод суші та естуаріїв України. К. : [б. в.], 2001. 48 с.
4. Методика екологічної оцінки якості поверхневих вод за відповідними категоріями / В. Д. Романенко, В. М. Жукинський, О. П. Оксіюк, А. В. Яцык. К. : [б. в.], 1998. – 28 с.
5. Державне агентство водних ресурсів України [Електронний ресурс] : [Сайт]. – URL: <https://www.davr.gov.ua/>
6. Басейнове управління водних ресурсів річки Прип'ять [Електронний ресурс] : [Сайт]. – URL: <https://buvrzt.gov.ua/>
7. Клименко О. М., Статник І. І. Методологія покращення екологічного стану річок Західного Полісся (на прикладі р. Горинь) : монографія. Рівне : НУВГП, 2012. 206 с.
8. Паламарчук М. М., Закорчевна Н. Б. Водний фонд України : довідковий посібник / за ред. В. М. Хорева, К. А. Алієва. Київ : Ніка-Центр, 2001. 392 с.
9. Еколого-економічні проблеми довкілля Житомирщини / Карпов В. І. та ін. ; за ред. П. П. Михайленка. Житомир, 2001. 320 с.
10. Малі річки України: Довідник / А.В. Яцык, Л.Б. Бишовець, Є.О. Богатов та ін.; за ред. А.В. Яцыка. – К.: Урожай, 1991. 296 с.
11. Гідробіологія і гідрохімія річок Правобережного Придніпров'я / В. В. Поліщук, В. С. Травянко, Г. Д. Коненко, І. Г. Гарасевич. Київ : Наукова думка, 1978. 271 с.

Список использованных источников

1. Яцык А.В. Экологические основы рационального водопользования. М.: Генезис, 1997. 640 с.
2. Восстановительная гидроэкология нарушенных речных и озерных систем (гидрохимия, гидрология, управления): учеб. пособие. Т. 1 / И. В. Гриб, М. А. Клименко, В. В. Сондак. Ровно: Ровенской. гос. техн. ун-т, 1999. 348 с.
3. Методика установления и использования экологических нормативов качества поверхностных вод суши и эстуариев Украины. М.: [б. и.], 2001. 48 с.
4. Методика экологической оценки качества поверхностных вод по соответствующим категориям / В. Д. Романенко, В. М. Жукинський, А. П. Оксіюк, А. В. Яцык. М.: [б. и.], 1998. - 28 с.
5. Государственное агентство водных ресурсов Украины [Электронный ресурс]: [Сайт]. - URL: <https://www.davr.gov.ua/>
6. Басейновое управление водных ресурсов реки Припять [Электронный ресурс]: [Сайт]. - URL: <https://buvrzt.gov.ua/>
7. Клименко А. М., Статник И. Методология улучшения экологического состояния рек Западного Полесья (на примере р. Горынь): монография. Ровно: НУВХП, 2012. 206 с.
8. Паламарчук М. М., Закорчевна Н. Б. Водный фонд Украины: справочное пособие / под ред. В. М. Хорева, К. А. Алиева. Киев: Ника-Центр, 2001. 392 с.
9. Эколого-экономические проблемы окружающей среды Житомирщины / Карпов В. И. и др. ; под ред. П. П. Михайленко. Житомир, 2001. 320 с.
10. Малые реки Украины: Справочник / А.В. Яцык, Л.Б. Бишовец, Е.А. Богатов и др. ; под ред. А.В. Яцыка. - К.: Урожай, 1991. 296 с.
11. Гидробиология и гидрохимия рек Правобережного Приднепровья / В. Полищук, В. С. Травянко, Г. Д. Коненко, И. Г. Гарасевич. Киев: Наукова думка, 1978. 271 с.

References

1. Yatsyk A.V. Ekologicheskiye osnovy ratsional'nogo vodopol'zovaniya. M.: Genezis, 1997. 640 s.
2. Vidnovna hidroekolohiia porushenykh richkovykh ta ozernykh system (hidrokhimiia, hidrolohiia, upravlinnia) : navch. posib. T. 1 / Y. V. Hryb, M. O. Klymenko, V. V. Sondak. Rivne : Rivnen. derzh. tekhn. un-t, 1999. 348 s.
3. Metodyka vstanovlennia i vykorystannia ekolohichnykh normatyviv yakosti poverkhnevykh vod sushi ta estuariiv Ukrainy. K. : [b. v.], 2001. 48 s.
4. Metodyka ekolohichnoi otsinky yakosti poverkhnevykh vod za vidpovidnymi katehoriiami / V. D. Romanenko, V. M. Zhukynskiy, O. P. Oksiuk, A. V. Yatsyk. K. : [b. v.], 1998. – 28 s.
5. Derzhavne ahentstvo vodnykh resursiv Ukrainy [Elektronnyi resurs] : [Sait]. – URL: <https://www.davr.gov.ua/>
6. Baseinove upravlinnia vodnykh resursiv richky Prypiat [Elektronnyi resurs] : [Sait]. – URL: <https://buvrzt.gov.ua/>
7. Klymenko O. M., Statnyk I. I. Metodolohiia pokrashchennia ekolohichnoho stanu richok Zakhidnoho Polissia (na prykladi r. Horyn) : monohrafiia. Rivne : NUVHP, 2012. 206 s.
8. Palamarchuk M. M., Zakorchевна N. B. Vodnyi fond Ukrainy : dovidkovyi posibnyk / za red. V. M. Khorieva, K. A. Aliieva. Kyiv : Nika-Tsentr, 2001. 392 s.
9. Ekoloho-ekonomichni problemy dovkillia Zhytomyrshchyny / Karpov V. I. ta in. ; za red. P. P. Mykhailenka. Zhytomyr, 2001. 320 s.
10. Mali richky Ukrainy: Dovidnyk / A.V. Yatsyk, L.B. Byshovets, Ye.O. Bohatov ta in.; za red. A.V. Yatsyka. – K.: Urozhai, 1991. 296 s.
11. Hidrobiolohiia i hidrokhimiia richok Pravoberezhnoho Prydniprovia / V. V. Polishchuk, V. S. Travianko, H. D. Konenko, I. H. Harasevych. Kyiv : Naukova dumka, 1978. 271 s.

Надійшла до редколегії 29.03.2021

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ

1. Аманов Рауф Ризван – диссертант, Национальная Академия Наук Азербайджана Институт Географии, Баку, Азербайджан.
2. Басюк Тетяна Олександрівна – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри географії і туризму, Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне, Україна, e-mail: tanya_basyuk@ukr.net.
3. Безрученко Юрій Володимирович – кандидат педагогічних наук, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Старобільськ, Україна, e-mail: aud3516@gmail.com.
4. Гопчак Ігор Васильович – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри геології і гідрології, Національний університет водного господарства та природокористування, кандидат географічних наук, м. Рівне, Україна, e-mail: gopchak_igor@ukr.net
5. Конох Андрій Анатолійович – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи, Запорізький національний університет, Запоріжжя, Україна.
6. Кочеткова Ірина Валентинівна – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри географії України, географічний факультет Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна, e-mail: kiv_univ@ukr.net.
7. Кулаковський Петро Михайлович – доктор історичних наук, професор, професор кафедри країнознавства, Національний університет «Острозька академія», м. Острог, Україна, e-mail: kulakovsky@ukr.net.
8. Любіцева Ольга Олександрівна – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна, e-mail: loa13@ukr.net.
9. Сидорук Анна Вікторівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи, Запорізький національний університет, Запоріжжя, Україна, e-mail: Anna0956564651@gmail.com.
10. Смирнов Ігор Георгійович – доктор географічних наук, професор, професор кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна, e-mail: smyrnov_ig@ukr.net.
11. Смілий Павло Миколайович – аспірант, Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, Україна.
12. Хачатуров Артемій Сергійович – студент кафедри географії України, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка м. Київ, Україна, e-mail: artem162016@gmail.com.
13. Щука Галина Петрівна – доктор педагогічних наук, професор, Закарпатський угорський інститут ім. Ф. Ракоці II, м. Берегове, Україна, e-mail: halina.shchuka@gmail.com.

ІНФОРМАЦІЯ ОБ АВТОРАХ

1. Аманов Рауф Ризван – диссертант, Национальная Академия Наук Азербайджана Институт Географии, Баку, Азербайджан.
2. Басюк Татьяна Александровна – кандидат географических наук, доцент, доцент кафедры географии и туризма, Международный экономико-гуманитарный университет имени академика Степана Дем'янчука, г. Ровно, Украина, e-mail: tanya_basyuk@ukr.net.
3. Безрученко Юрий Владимирович – кандидат педагогических наук, Луганский национальный университет имени Тараса Шевченка, г. Старобельск, Украина, e-mail: aud3516@gmail.com.
4. Гопчак Игорь Васильевич – кандидат географических наук, доцент, доцент кафедры геологии и гидрологии, Национальный университет водного хозяйства и природопользования, г. Ровно, Украина, e-mail: gopchak_igor@ukr.net.
5. Конох Андрей Анатольевич – кандидат педагогических наук, доцент, доцент кафедры туризма и отельно-ресторанного дела, Запорожский национальный университет, г. Запорожье, Украина.
6. Кочеткова Ирина Валентиновна – кандидат географических наук, доцент, доцент кафедры географии Украины, географический факультет, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченка, г. Киев, Украина, e-mail: kiv_univ@ukr.net.
7. Кулаковский Петр Михайлович – доктор исторических наук, профессор, профессор кафедры страноведения, Национальный университет «Острожская академия», г. Острог, Украина, e-mail: kulakovsky@ukr.net.

8. *Любицева Ольга Александровна* – доктор географических наук, профессор, заведующая кафедры страноведения и туризма, географический факультет, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, г. Киев, Украина, e-mail: loa13@ukr.net.
9. *Сидорук Анна Викторовна* – кандидат педагогических наук, доцент, доцент кафедры туризма и отельно-ресторанного дела, Запорожский национальный университет, Запорожье, Украина, e-mail: Anna0956564651@gmail.com.
10. *Смирнов Игорь Георгиевич* – доктор географических наук, профессор, профессор кафедры страноведения и туризма, географический факультет, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, г. Киев, Украина, e-mail: smyrnov_ig@ukr.net.
11. *Смилый Павел Николаевич* – аспирант, Волынский национальный университет имени Леси Украински, г. Луцк, Украина.
12. *Хачатуров Артемий Сергеевич* – студент кафедры географии Украины, географический факультет, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченка, г. Киев, Украина, e-mail: artem162016@gmail.com.
13. *Щука Галина Петровна* – доктор педагогических наук, профессор, Закарпатский венгерский институт им. Ф. Ракоци II, г. Береговое, Украина, e-mail: halina.shchuka@gmail.com.

INFORMATION ABOUT AUTHORS

1. *Amanov Rauf Rizvan* – PhD student, Institute of Geography Azerbaijan National Academy of Sciences, Baku, Azerbaijan.
2. *Basiuk Tetiana* – Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor, Assistant Professor of the Department of Geography and Tourism, International University of Economics and Humanities Academician Stepan Demianchuk, e-mail: tanya_basyuk@ukr.net
3. *Bezruchkov Yuriy Volodimirovich* – Ph.D. in Pedagogy, Luhansk Taras Shevchenko National University, Starobilsk, Ukraine, e-mail: aud3516@gmail.com.
4. *Gopchak Igor* – Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor, Assistant Professor of Geology and Hydrology Department, National University of Water and Environmental Engineering, Rivne, Ukraine, e-mail: gopchak_igor@ukr.net.
5. *Konokh Andrii* – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Assistant Professor of Tourism and Hotel and Restaurant Management Department, Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, Ukraine.
6. *Kochetkova Iryna Valentynivna* – Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor, Assistant Professor of Geography of Ukraine Department, Faculty of Geography, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine, e-mail: kiv_univ@ukr.net.
7. *Kulakovskiy Petro Mykhailovych* – Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of regional studies department, National University of Ostroh Academy, Ostrog, Ukraine, e-mail: kulakovsky@ukr.net.
8. *Liubitseva Olha Olexandrivna* – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Head of Country Studies and Tourism Department, Faculty of Geography, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine, e-mail: loa13@ukr.net.
9. *Sydoruk Anna* – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Assistant Professor of Tourism and Hotel and Restaurant Management Department, Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, Ukraine, e-mail: Anna0956564651@gmail.com.
10. *Smyrnov Igor Georgiyovich* – Doctor of Geography Sciences, Professor, Professor of Country Studies and Tourism Department, Faculty of Geography, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine, e-mail: smyrnov_ig@ukr.net.
11. *Smilii Pavlo Mykolaiovych* – Graduate Student, Volyn National University, Lutsk, Ukraine.
12. *Khachaturov Artemii Serhiiovych* – Student of Geography of Ukraine Department, Faculty of Geography Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine, e-mail: artem162016@gmail.com
13. *Shchuka Halyna Petrivna* – Doctor of Pedagogical of Sciences, Professor, Ferenc Rakoki II Transcarpathian Hungarian College Of Higher Education, Berehove, Ukraine, e-mail: halina.shchuka@gmail.com.

ЗМІСТ

I. ГЕОГРАФІЯ РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМУ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПИТАННЯ

Любіцева О.О., Смирнов І.Г. ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ ТА ГОСТИННОСТІ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID 19: СВІТОВІ ТА УКРАЇНСЬКІ ТРЕНДИ	3
Кулаковський П.М. МІЖНАРОДНИЙ ТУРИЗМ У КАТАЛОНІЇ В УМОВАХ ПОЛІТИЧНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ (2017–2020 РОКИ)	16
Криволапов Е.А., Люта Д.А. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ СФЕРИ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ	25
Щука Г.П., Безрученков Ю.В. ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ ТУРИЗМУ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ	31
Сидорук А.В., Конох А.А. АНАЛІЗ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ТУРИЗМУ ТА ГОСТИННОСТІ ЗАПОРІЗЬКОГО РЕГІОНУ	37

II. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ ТА КРАЇНОЗНАВСТВА

Хачатуров А.С., Кочеткова І.В. ЄВРЕЙСЬКА ГРОМАДА БІЛОЇ ЦЕРКВИ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ (КРАЄЗНАВЧЕ ДОСЛІДЖЕННЯ)	44
Аманов Р.Р. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РАССЕЛЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ГУБА-ХАЧМАЗСЬКОГО ЕКОНОМІЧЕСЬКОГО РАЙОНА АЗЕРБАЙДЖАНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ	53

III. ПРИРОДНИЧА ГЕОГРАФІЯ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

Смілий П.М., Гончак І.В., Басюк Т.О. ЕКОЛОГІЧНА ОЦІНКА ЯКОСТІ РІЧОК ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ (У МЕЖАХ БАСЕЙНУ РІЧКИ ПРИП'ЯТЬ)	60
ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ	67

СОДЕРЖАНИЕ

I. ГЕОГРАФИЯ РЕКРЕАЦИИ И ТУРИЗМА: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ

Любицева О. А., Смирнов И.Г. ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА И ГОСТЕПРИИМСТВА В УСЛОВИЯХ ПАНДЕМИИ COVID 19: МИРОВЫЕ И УКРАИНСКИЕ ТРЕНДЫ	3
Кулаковский П.М. МЕЖДУНАРОДНЫЙ ТУРИЗМ В КАТАЛОНИИ В УСЛОВИЯХ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НЕОПРЕДЕЛЕННОСТИ (2017–2020 ГОДА)	16
Криволапов Э.А., Люта Д.А. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ БЕЗОПАСНОСТИ СФЕРЫ ТУРИЗМА В УКРАИНЕ	25
Щука Г. П., Безрученков Ю.В. ПОДГОТОВКА СПЕЦИАЛИСТОВ ТУРИЗМА: ВЫЗОВЫ СОВРЕМЕННОСТИ	31
Сидорук А.В., Конох А.А. АНАЛИЗ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ТУРИЗМА И ГОСТЕПРИИМСТВА ЗАПОРОЖСКОГО РЕГИОНА	37

II. АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОБЩЕСТВЕННОЙ ГЕОГРАФИИ И СТРАНОВЕДЕНИЯ

Хачатуров А.С., Кочеткова И.В. ЕВРЕЙСКАЯ ОБЩИНА БЕЛОЙ ЦЕРКВИ: ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ (КРАЕВЕДЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ)	44
Аманов Р.Р. ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ РАССЕЛЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ ГУБА-ХАЧМАЗСЬКОГО ЭКОНОМІЧЕСЬКОГО РАЙОНА АЗЕРБАЙДЖАНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ	53

III. ЕСТЕСТВЕННАЯ ГЕОГРАФИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Смилый П.Н., Гончак И.В., Басюк Т.А. ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА КАЧЕСТВА РЕК ЖИТОМИРСКОЙ ОБЛАСТИ (В ПРЕДЕЛАХ БАСЕЙНА РЕКИ ПРИПЯТЬ)	60
ІНФОРМАЦІЯ ОБ АВТОРАХ	67

LIST OF CONTENTS

I. GEOGRAPHY OF RECREATION AND TOURISM: THEORETICAL AND APPLIED ISSUES

<i>Lyubitseva O.O., Smyrnov I.G.</i> PROBLEMS OF TOURISM AND HOSPITALITY DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS OF THE COVID 19 PANDEMIC: WORLD AND UKRAINIAN TRENDS	3
<i>Kulakovskiy P.M.</i> INTERNATIONAL TOURISM IN CATALONIA IN CONDITIONS OF POLITICAL UNCERTAINTY (2017–2020)	16
<i>Kryvolapov E.A. Liuta D.A.</i> THEORETICAL ASPECTS OF SAFETY IN TOURISM IN UKRAINE	25
<i>Shchuka H.P., Bezruchenkov Y.V.</i> TRAINING OF TOURISM SPECIALISTS: CHALLENGES OF TODAY	31
<i>Sydoruk A.V., Konokh A.A.</i> ANALYSIS OF THE TOURISM MANAGEMENT SYSTEM AND HOSPITALITY OF THE ZAPOROZHZIA REGION	37

II. CURRENT PROBLEMS OF SOCIAL GEOGRAPHY AND COUNTRY STUDIES

<i>Khachaturov A.S., Kochetkova I.V.</i> THE JEWISH COMMUNITY OF BILA TSEKVA: HISTORY AND MODERNITY (LOCAL STUDIES)	44
<i>Amanov R.R.</i> THE DEVELOPMENT PERSPECTIVES OF POPULATION IN THE GUBA-KHACHMAZ ECONOMIC REGION OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN	53

III. NATURAL GEOGRAPHY: THEORY AND PRACTICE

<i>Smilii P.M., Gopchak I.V., Basiuk T.O.</i> ECOLOGICAL ASSESSMENT OF RIVER QUALITY IN ZHYTOMYR REGION (WITHIN THE PRIPYAT RIVER BASIN)	60
INFORMATION ABOUT AUTHORS	67